

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİ 1939-1946

109074

Hazırlayan: Sibel KAVUNCU

Danışman: Doç. Dr. Hasan Berke DİLAN

109074

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Uluslararası İlişkiler Anabilim
Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat, 2001

Tez Veri Giriş Formu

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu No:

Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: Kavuncu

Adı: Sibel

Tezin Türkçe Adı: Türkiye-İngiltere İlişkileri 1939-1946

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Relations Between Turkey and Britain 1939-1946

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Trakya Üniversitesi **Enstitüsü:** Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yılı:** 2001

Diğer Kuruluşlar: Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tezin Türü: Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı: 111

Referans Sayısı: 98

Tez Danışmanının

Ünvanı: Doç. Dr.

Adı: Hasan Berke

Soyadı: DİLAN

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1- Antlaşma

2- İttifak

3- Jeopolitik

4- Statüko

5- Nota

Tarih: 19/02/2001

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Treaty

2- Alliance

3- Geopolitic

4- Status quo

5- Diplomatic note

İmza:

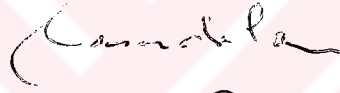
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Sibel TURAN

Üye Doç. Dr. Haran DİMEN

Üye Yrd. Doç. Dr. Enis TUĞSA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../.../2001

Doç. Dr. Cevat CELEP
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yeni bir dünya savaşının ufukta görülmesi üzerine, Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla Üçlü İttifak anlaşması imzalamıştır. Savaşın başında Fransa'nın Almanya karşısında başarısızlığa uğraması ve savaştan çekilmesiyle birlikte Türkiye, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak için dış politikasında, İngiltere'ye yaklaşmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasında Üçlü İttifak anlaşması ile başlayan ilişkiler, 1939-1946 döneminde, Türk Dış Politikası'nı etkisi altına almıştır. Bu dönemde Türkiye, İngiltere'nin Akdeniz çıkarları için büyük önem taşımaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarlı tutumuna karşı Türkiye, uyguladığı politika ile savaş dışı kalmıştır.

Tez çalışmamızda, bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye'nin, 1939-1946 döneminde İngiltere ile ilişkileri, Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik konumu bağlamında, Ortadoğu ve Balkanlar'daki tüm gelişme ve değişimler ele alınarak değerlendirildi.

1939-1946 döneminde Türkiye ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin incelenmesi, savaş sonrası kurulan dünya düzeninde Türk Dış Politikası'nın alt yapısını oluşturması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler:

Antlaşma, İttifak, Jeopolitik, Statüko, Nota

ABSTRACT

With the possibility of a new World War, Turkey has signed Trio Alliance Treaty with Britain and France on 19th of October, 1939. At the beginning of the war, Turkey approached Britain in foreign politics in order to secure her territorial integrity and security after France was defeated by Germany and declined the war.

The relations between Turkey and Britain which was started after signing Trio Alliance Treaty impacted Turkish Foreign Politics during 1939-1946 period. In these period, Turkey was very important on Britain's Mediterranean interests.

Opposed to Britain's persistence, Turkey managed to stay out of the war during Second World War.

In this dissertation, all the progress and changes in the Middle East and the Balkans have been reviewed during 1939-1946 period with Turkey-Britain the relations and Turkey's geographic and geopolitic position as a taking Mediterranean country taking into account.

Examining the the relations between Turkey and Britain during the 1939-1946 period is very important to form Turkish Foreign Politics Infrastructure in World Regularity after war.

Key Words:

Treaty, Alliance, Geopolitic, Status quo, Diplomatic note.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
SAVAŞ ÖNCESİ GENEL DURUM.....	3
1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa ve Akdeniz’de Alman ve İtalyan Yayılmacılığı	3
1.1. Hitler- Chamberlain Görüşmesi.....	3
1.2. Münih Konferansı	4
1.3. Hitler’in Hayat Alanı Politikası	5
2. Akdeniz ve Balkan Gelişmeleri Karşısında Türkiye.....	6
2.1. Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile İttifak Girişimleri.....	7
2.1.1. Türk-İngiliz Bildirisi.....	9
2.1.2. Türk- Fransız Karşılıklı Yardım Bildirisi	11
3. 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı.....	11
4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
İNGİLTERE’NİN TÜRKİYE’Yİ SAVAŞA SOKMA GİRİŞİMLERİ	17
1. İngiltere Açısından Türkiye’nin Jeopolitik Önemi	17
2. İngiltere, Türkiye’nin Savaşa Girmesini İstiyor	18
2.1. Knatchbull Hugessen- Şükrü Saraçoğlu Görüşmesi	22
2.2. İtalya’nın Yunanistan’a Saldırısı Karşısında İngiltere	23
3. Almanya’nın Balkanlar’da İlerleyişi.....	24
3.1. Churchill ve İnönü’nün Karşılıklı Mesajları.....	25
3.2. Anthony Eden’in Ankara’ya Gelmesi	26
3.3. İngiltere’nin Türk-Sovyet Yakınlaşmasını Sağlama Girişimleri: 24 Mart Bildirisi.....	28

4. Almanya'nın Türkiye'ye Baskı Yapması.....	30
4.1. Türk-Alman Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın İmzalanması	33
4.1.1. İngiltere ve A.B.D.'nin Tepkileri	34
4.2. Türkiye Üzerinde İngiliz ve Amerikan Baskısı'nın Artması.....	35
5. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırması	36
5.1. Türkiye'nin Tarafsızlık Kararı.....	38
5.2. Boğazlar Sorunu.....	39
5.2.1. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Ortak Notası	40
5.3. Krom Sorunu.....	41
5.4. İngiltere'nin Baskılarının Artması	42
5.4.1. Amerikalı Amiral Sterling'in Açıklamaları	43
5.4.2. İngiltere, Türkiye'nin Endişelerini Gidermeye Çalışıyor	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	46
KONFERANSLAR DÖNEMİ.....	46
1. İngiltere'nin İkinci Cephe Planı.....	46
1.1. Churchill ve Stalin'in Karşılıklı Mektupları.....	47
1.2. Churchill'in Gözünde Türkiye.....	48
1.3. Türkiye'nin Savaşa Bakışı.....	48
2. Kazablanka Konferansı	49
2.1. Churchill'in Hedefi	50
2.2. İngiliz Ortak Planlama Personelinin Belgesi	50
2.3. İkinci Cephe Planı'nda Türkiye.....	50
2.4. Türkiye'nin Konferans Kararlarına Tepkisi	51
3. Adana Konferansı	52
3.1. Churchill'in İnönü'ye Mektubu	53
3.2. Roosevelt'in Telgrafi.....	53
3.3. Churchill'in Stalin'e Mesajı.....	53
3.4. Churchill ve İnönü, Adana'da.....	54
3.5. Churchill Stalin'i Bilgilendiriyor	57
3.6. Churchill'in Roosevelt'e Mektubu.....	58
3.8. Türkiye'nin Adana Konferansı'na Bakışı.....	59
3.9. Churchill'in Açıklaması	59

4. Sovyetlerin Türkiye'ye Karşı Değişen Tutumu.....	60
4.1. Churchill'in Makalesi.....	60
4.2. Açıkalin-Molotov Görüşmesi.....	61
4.3. Eden-Roosevelt Görüşmesi.....	62
5. Washington Konferansı.....	62
6. Quebec Konferansı.....	63
7. Moskova Konferansı.....	64
7.1. Molotov'nın İstekleri.....	65
7.2. Türkiye'yi Savaşa Sokma Planları.....	65
7.3. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Gizli Protokolü.....	66
7.4. A.B.D.'nin Gizli Protokole Katılması.....	67
8. Eden-Menemencioğlu Buluşması.....	67
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	71
SAVAŞI SONA ERDİRME ÇABALARI.....	71
1. Tahran Konferansı.....	71
2. Kahire Konferansı.....	73
2.1. Türkiye Üzerinde İngiliz Baskısının Artması.....	74
2.2. İnönü'nün İleri Sürdüğü Tezler.....	75
2.3. Churchill'in Açıklaması.....	75
2.4. Roosevelt'in Görüşleri.....	76
2.5. Konferans Sonunda Türkiye.....	76
3. İngiliz-Türk Askeri Müzakereleri.....	77
3.1. Krom Sorunu'nun Gündeme Gelmesi.....	78
3.2. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Sorunu.....	80
3.3. Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi.....	81
4. Yalta Konferansı ve Savaş Sonrası Düzen.....	82
4.1. İngiltere'nin Notası.....	86
4.2. Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlan Etmesi.....	86
4.3. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası.....	87
4.4. Türkiye'nin Cevabi Notası.....	88
4.5. Haziran 1945 Tarihli Sovyet Notası.....	88
4.6. Türkiye'nin Cevabi Notası.....	89

4.7. Türkiye'nin Diplomatik Faaliyetleri	89
5. Potsdam Konferansı	90
5.1. Potsdam'da Türkiye ve Boğazlar	91
5.2. Amerika ve İngiltere'nin Notaları	92
5.3. Türkiye'nin Yalnızlığa İtilmesi	93
5.4. 7 Ağustos 1946 Tarihli Sovyet Notası	94
5.5. ABD ve İngiltere'nin Cevabi Notaları	95
5.6. Türkiye'nin Cevabi Notası	96
5.7. 24 Eylül 1946 Tarihli Sovyet Notası	96
5.8. 18 Ekim 1946 Tarihli Türk Notası	98
6. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'ne Yaklaşıyor	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	103

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
C. : Cilt
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
Co. : Company
Çev. : Çeviren
Ltd. : Limited
Mr. : Mister
SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
UK : United Kingdom
vd. : Ve devamı
Vol : Volume

GİRİŞ

Öncelikle bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye, Akdeniz’de önemli bir yere sahiptir. Boğazlar üzerindeki egemenliği ile, Akdeniz’de çıkarı olan devletler için her zaman ilgi odağı olmuştur. Türkiye, coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle, Ortadoğu ve Balkanlar’daki tüm gelişme ve değişimlerden etkilenmektedir.

Tez çalışmamızda, günümüzde de geçerli olan bu etkileşime açıklık getirebilmek için Türkiye’nin İngiltere ile 1939-1946 yılları arasındaki diplomatik ilişkileri ele alınmaktadır. Bu ilişkiler çerçevesinde İngiltere’nin bu dönemde izlediği Doğu Akdeniz politikası ve bu politika ile Türkiye arasındaki nedensellik bağı ortaya konurken, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulmakta olan dünya düzenine açıklık getirilmektedir.

Türkiye’nin önce Batı ittifakına yönelişi, daha sonra Kuzey Atlantik Paktı’na girmesi ve savaş sonrası dünya düzeninde güvenli bir yer edinme arayışı Türkiye ve İngiltere’nin 1939-1946 yılları arasındaki ilişkileri sonucu şekillenmiş olan dış politikasının sonucudur.

Çalışmanın birinci bölümünde, İkinci Dünya Savaşı öncesi genel durum anlatılmış, Avrupa ve Akdeniz’de Alman ve İtalyan yayılcılığı karşısında Türkiye’nin durumu açıklanmış, 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı sonrasında Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile İttifak içine girmesi incelenmiştir.

İkinci bölümde, İngiltere’nin Türkiye’yi savaşa sokma girişimleri bağlamında, İngiltere açısından Türkiye’nin jeopolitik önemi vurgulanarak, İngiltere’nin Türkiye’ye savaşa girmesi konusunda yaptığı baskılar ve bu baskılara karşı Türkiye’nin savaş dışı kalmaya çalışması değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Müttefiklerin savaş planları ile ilgili olarak gerçekleştirdikleri konferanslar ve bu konferanslar çerçevesinde İngiltere'nin Türkiye'yi savaşın içine sokma planları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, savaşı sona erdirmeye çabaları açıklanarak, Türkiye'nin savaş sonrası dünya düzeni içindeki yeri değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamızda, materyal olarak, konuyla ilgili kitaplardan diplomatik arşivlerden, belgelerden, anılardan, resmi süreli yayınlardan, dizi-bildiri-makalelerden, dergiler, bültenler ve gazetelerden yararlanılmış, ilk elden kaynaklara gidilmiştir. Çalışma konusu olan tüm materyaller gözden geçirilmiş, taranmış ve okunmuştur. Kaynakçada öncelikle önemli kaynaklara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ ÖNCESİ GENEL DURUM

1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa ve Akdeniz’de Alman ve İtalyan Yayılmacılığı

Dış politikasını üç aşamada gerçekleştirmek isteyen Hitler, önce Avusturya’yı topraklarına kattı. Daha sonra ikinci aşama olan “Bir ulus, Bir devlet” ilkesine ulaşmak için Almanya dışında yaşayan tüm Almanları tek çatı altında toplamak gayesiyle gözlerini Çekoslovakya’ya çevirdi.

Hitler’in amacı Çekoslovakya da bulunan Almanca konuşan Südetler bölgesini Almanya’ya katmaktır. Çünkü Hitler’e göre, Südetler bölgesinde yaşayan üç buçuk milyon Alman vardır. Bu nedenle Hitler Çekoslovakya’yı Avusturya’dan sonra ki hedef olarak görüyordu.

1.1. Hitler- Chamberlain Görüşmesi

Çekoslovakya sorununu çözümlmek gayesiyle İngiltere Başbakanı Chamberlain, Hitler ile 15 Eylül 1938’de Almanya’da görüştü. Görüşmeden sonra, denetimli ve düzenli bir biçimde Almanya’nın ilerlemesi sağlanırsa yani bir iki küçük devlet feda edilirse, Avrupa barışının kurtarılabilceği kanısındaydı. Bu nedenle Chamberlain Hitler’in bu isteğine olumlu yaklaştı.

Kısa bir süre sonra ikinci Hitler-Chamberlain görüşmesi gerçekleşti. Bu görüşmede Hitler sözkonusu bölgenin Alman askerlerince hemen işgal edilmesini istedi.⁽¹⁾ Bu durum karşısında Fransa, Çekoslovakya ile 1924 yılında imzalamış olduğu ittifak anlaşmasını ileri sürerek ittifaka sadık kalacağını açıkladı. Fransa'nın bu açıklaması ile birlikte Avrupa'da savaş rüzgarları esmeye başladı.

1.2. Münih Konferansı

Bunalımın atlantabilmesi için İngiltere başbakanı Chamberlain girişimlerini sürdürdü. Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Münih'te biraraya geldiler. Hitler, Mussolini, Fransa başbakanı Daladier ve Chamberlain'ın katılımlarıyla Münih Konferansı 29 Eylül 1938'de toplandı. Münih'te batılılar Hitler'e karşı "yatıştırma politikası" izliyorlardı. Bu politikaya başvurulmasının nedeni Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi milyonlarca insanın ölümüne yol açabilecek yeni bir savaşın çıkmasından korkmalarıydı.⁽²⁾ Bu koşullar altında gerçekleşen konferansta Südetlerin Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Çekoslovakya'nın yeni sınırlarının saptanması için de uluslararası bir komisyonun kurulmasına ve bu çizilecek Çekoslovakya sınırı için İngiltere ve Fransa'nın bu ülkeye garanti vermesi kararlaştırıldı.⁽³⁾

Münih konferansından sonra Almanya, Südetleri işgal etti. Ardından Polonya ve Macaristan da fırsattan faydalandılar. Önce Polonya, Taşen bölgesini; Macaristan'da Karpat Ukraynası'nı topraklarına kattı. Geriye kalan topraklarda Bohemya ve Slovakya birleşerek federal bir devlet kurdular. Bir süre sonra bu federe devletler arasında anlaşmazlıklar çıkınca Slovakya ve Bohemya kendi istekleri ile Almanya'nın himayesi altına girdiler. Böylece Çekoslovakya parçalanmış oldu.⁽⁴⁾

¹ Oral Sander, (1996): *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara: s.55

² Pacteau, Mougel, (1995): *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: s.90

³ Rıfat Uçarol, (1995): *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul: s.540

⁴ Fahir Armaoğlu, (1989): *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, Ankara: s. 286

1.3. Hitler'in Hayat Alanı Politikası

Almanya'nın Södeteri almasıyla birlikte Hitler bu defa "Hayat Alanı" politikasını gerçekteştirme yoluna girdi. Batılı devletlerden özellikle İngiltere, Hitler tarafından izlenen yayılmacı politikanın sınırsız olduğunu ve barışı kurtarmak için Almanya'nın sonu gelmeyen isteklerinin karşılanması bir felaketle sonuçlanacağını anlamış oldu. Bu defa, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı daha kararlı bir tutum içine girdiler ve 19 Mart 1939'da Berlin'e bir nota göndererek Çekoslovakya'nın işgalini protesto ettiler.⁽⁵⁾ Ama Almanya bu protestoyu dikkate bile almadı. 23 Mart 1939'da Litvanya'dan Memel'i zorla alarak işgal etti. Daha sonra da Polonya'dan Danzig ve koridorunu istemeye başladı. Bu olay üzerine İngiltere ve Fransa 31 Mart 1939'da Polonya'ya güvence verdiler.

Öte yandan Almanya'dan cesaret alan İtalya, Arnavutluk'a karşı düşmanca tavır içine girdi. İtalya çok geçmeden 7 Nisan 1939'da Arnavutluğu işgal etti. Böylece Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de İtalyan tehdidi belirmeye başladı. İngiltere ve Fransa ortaya çıkan bu İtalyan tehdidine karşı önce Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. Ardından Türkiye ile de 12 Mayıs 1939'da bir karşılıklı yardım bildirisi imzaladılar. İngiltere ve Fransa'nın bu girişimleri İtalya'yı Almanya'ya daha fazla yaklaştırdı. Almanya ve İtalya arasında 22 Mayıs 1939'da karşılıklı yardımı öngören bir dostluk ve ittifak anlaşması olan Çelik Pakt imzalandı. İtalya ile Çelik Paktı imzalayan Almanya, ardından 23 Ağustos 1939'da Sovyet Rusya ile de bir Saldırmazlık Paktı imzaladı. Bu Pakt ile Almanya, Rusya'nın Avrupa'daki tarafsızlığını sağlamış oldu.

Hitler, Sovyet Rusya'nın tarafsızlığını sağladıktan sonra Polonya üzerine baskısını arttırdı. 1 Eylül 1939'da Alman birlikleri savaş ilan etmeden Polonya topraklarını işgale başladılar. İngiltere ve Fransa, Almanya'dan birliklerini Polonya topraklarından geri çekmesi için bir nota verdiler. Notalarına cevap alamayınca 3

---

⁵ Uçarol, 1995: 541.

Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

2. Akdeniz ve Balkan Gelişmeleri Karşısında Türkiye

Almanya'nın bu yayılcı hareketine kadar Türk basınında Almanya'ya destekleyen ve davasında haklı bulan görüşlere rastlanıyordu. ⁽⁶⁾ Tan Gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman, 16 Mart 1938 tarihinde yayınladığı "Tek Başına Dayak" adlı makalesinde Almanya'nın Avusturya'ya ilhakını "bizim için Versailles ve Saint-Germain Antlaşmalarının manasını kavramının en kestirme yolu bunların Sevr ölçüsü ile yapılmış, Sevr ruh ve gayesinde antlaşmalar olduğunu göz önünde bulundurmalıdır" sözleri ile açıklamıştır. ⁽⁷⁾

Aynı şekilde, Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi'nde 15 Mart 1938 tarihli "Asıl Dava" isimli yazısında Almanya'nın savaş sonu antlaşmalarının sırtına yüklediği haksızlıkları düzeltmek arzusunda olan bir devlet olduğunu yazmaktadır. ⁽⁸⁾

Buna karşın Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih kitabının 629. sayfasında Türkiye'nin 1930 sonrası, Atatürk'ün "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesi temel alınarak izlenen dış siyasetle uluslararası ilişkilerde kendine etkin ve önemli bir yer sağladığını ve özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra dış siyasetinde önemli bir değişme hareketinin başladığını, batılı devletlerle olan ilişkilerinin güçlenme yoluna girdiği tezini ileri sürmektedir. ⁽⁹⁾

Almanya'nın Çekoslovakya'ya işgal etmesi ve İtalya'nın Arnavutluk'a çıkması üzerine Türkiye kendisini ciddi bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya buldu. Dünyada

⁶ Rıfık Salim Burçak, (1983): *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara: s.24

⁷ Ahmet Emin Yalman, "Tek Başına Dayak", Tan, 16 Mart 1938

⁸ Nadir Nadi, "Asıl Dava", Cumhuriyet, 15 Mart 1938

⁹ Montreux'nün imzalanmasıyla Sovyetler Türkiye'den uzaklaşmaya başlayacaktır. Türkiye, İngiltere'ye yaklaşacaktır. Boğazlarda Türkiye'nin güvenliği sözkonusudur. Yaklaşan yeni bir dünya bunalımı karşısında sorun Türk Boğazlarını kim açıp kapayacaktır.

barışın korunmasını kendisine dış politika ilkesi edinen Türkiye, meydana gelen bu gelişmeler karşısında statükonun korunmasından yana olan devletlere doğru yöneldi.⁽¹⁰⁾ Bunda Atatürk'ün Arnavutluk'a vermiş olduğu büyük önemin de payı vardır. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim adlı kitabının 174. sayfasında, "Atatürk'ün İtalya'nın ne bize ne Yugoslavya'ya, ne de Yunanistan'a doğrudan doğruya saldıramayacağını, ancak Arnavutluk'a çıktıktan sonra tehlike oluşturacağını bu nedenle Arnavutluk'a önem vermek gerektiğini" üstüne basarak söylediğini yazmaktadır.⁽¹¹⁾

2.1. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile İttifak Girişimleri

Türkiye, İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yayılma emellerinden endişe duyuyordu. Önce Habeşistan daha sonra Arnavutluk'un işgali üzerine olası bir İtalyan saldırısından duyduğu endişe üzerine Türkiye, topraklarının bütünlüğü ve güvenliğini sağlamak için dış politikasında İngiltere ve Fransa'ya yöneldi.

Önce Avusturya, daha sonra Çekoslovakya'nın başına gelenlerden sonra tüm dünya Almanya'nın hızla artan yayılcı emeller içine girdiğini görüyordu. Almanya'nın bu isteklerinin nerede son bulacağını kestiremediği için Avrupa devletlerinin endişeleri hızla artıyordu.

İngiltere, Çekoslovakya'nın parçalanması ve Polonya'nın karşılaştığı tehlike karşısında Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin de görüşleri doğrultusunda kendisinin ve Fransa'nın koruyuculuğu altında bir ittifak oluşturulması için harekete geçti. İlk olarak Polonya'ya bu konuda güvence verildi. İngiltere ve Fransa, Polonya'nın toprak bütünlüğünün tehlikeye düşmesi karşısında bunun savaşa son bulacağını açık bir şekilde ilan ettiler.⁽¹²⁾

¹⁰ Uçarol, 1995: 576.

¹¹ Tevfik Rüştü Aras, (1968): *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul: s.174

¹² Nadir Nadi, (1964): *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul: s.31

Batılı devletler 1938 yılında Münih'te Almanya'ya bir yatıştırma politikası izlemişler ve bu politika ile Almanya'nın yayılmacı siyasetini engelleyebileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak yanıldıklarını anlayarak şimdi bütün güçleri ile Chamberlain'in yeni politikası olan "Çemberleme Politikası"na bel bağlamışlardı. Bu politikaya göre yapılması gereken tek şey Nazi Almanya'sını durdurmaktır.

İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Arnavutluk'a saldırmasından sonra ittifak cephesini genişletmek için iki Balkan ülkesi Yunanistan ve Romanya'ya güvence verdiler. İngiltere için Doğu Akdeniz'in stratejik noktalarının güvence altına alınması ön planda geliyordu.⁽¹³⁾

İngiltere Akdeniz'in doğusundaki politik ve stratejik yerlerin güvenliğini sağlayabilmek için Türkiye'nin Balkan ülkeleri üzerinde etkili bir rol oynayabileceğinin farkındaydı. Bu nedenle, Balkan ülkeleri arasında en güçlü devlet olan Türkiye üzerinde etkili olmak istedi.⁽¹⁴⁾

İngiltere, Yunanistan ve Romanya'ya güvence verdikten sonra Türkiye ile görüşmelere başladı. Batı, herhangi bir saldırıya karşı artık hareketsiz duramazdı. Polonya ile bir savunma antlaşması imzalanmış, Romanya ve Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü tek taraflı olarak garanti altına almışlardı. Türkiye, Batı ile işbirliği içerisinde olmak isterken İngiltere'nin tek taraflı garantisi yerine, daha çok karşılıklı yardımı içeren bir ittifakın yapılmasını tercih ediyordu.

Bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye, İtalyan ve Alman tehdidi karşısında güvenliğinin çözümünü Batı ittifakı içinde gördü. Batı'ya yönelik bir dış politika izleme kararı aldı. Türkiye'nin tek partili düzeni içerisinde dış politikada karar sahibi olan İnönü, Batı yanlısı bir siyaset izledi. İnönü, Almanya'nın tüm dünya için ama başta Balkanlar için bir tehdit oluşturduğunu, Türkiye'nin buna karşı durmak isteyen devletlerin yanında olması gerektiğini vurguluyordu.⁽¹⁵⁾

¹³ Ludmilla Jivkova, (1978): *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, Habora Kitabevi, İstanbul: s.164

¹⁴ Jivkova, 1978: 175.

¹⁵ Burçak, 1983: 36.

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler sürerken, Ankara'ya yeni Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen⁽¹⁶⁾ atandı. Arkasından Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'de Ankara'ya geldi. Potemkin'in Ankara ziyareti sırasında Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında siyasi bir görüş ayrılığı olmadığı açıklandı. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı da Almanya'ya karşı ortak hareket edilmesini ve Batılılar ile işbirliğine girişmesini istiyordu.⁽¹⁷⁾ Von Papen ise Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasını Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişeden kaynaklandığını ve bu nedenle Almanya'nın İtalya'yı desteklemesinden kaygı duyduğunu tespit etmişti. Türkiye ile İngiltere arasında başlayan müzakerelerin bir ittifaka varmasına engel olmaya çalışıyordu.⁽¹⁸⁾

2.1.1. Türk-İngiliz Bildirisi

Türkiye, Almanya'nın Balkanlara doğru harekete geçme olasılığı karşısında güney sınırlarının güvenliğinin İngiltere, kuzeyinin ise 1921 yılından beri dostluk ilişkilerini devam ettirdiği Sovyetler Birliği tarafından alınacağı düşüncesiyle İngiltere ile ittifak görüşmelerine devam etti. Türkiye ile İngiltere arasında Arnavutluk'un işgali üzerine başlayan görüşmeler 12 Mayıs 1939'da ortak bir bildirinın ilan edilmesiyle sonuçlandı.

Türk-İngiliz Bildirisinin maddeleri aşağıdaki gibidir:

1- Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleri ile sıkı görüşmelerde bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan görüşmeler, görüşlerindeki alışılmış birliği meydana çıkarmıştır.

2- İki devletin kendi emniyetleri yararına olarak karşılıklı taahhütleri kapsayacak uzun müddetli nihai bir anlaşma yapmaları kararlaştırılmıştır.

¹⁶ Von Papen, 1939-1944 yılları arasında Almanya'nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

¹⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, (1996): *(Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995))*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara: s.139

¹⁸ Gönübol vd., 1996: 138.

3- Bu nihai anlaşmanın düzenlenmesini beklerken, Türkiye Hükümeti ve Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mntikasında bir harbe neden olması halinde birbirleri ile bilfiil işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen bütün yardımı birbirlerine göstermeye hazır bulduklarını beyan ederler.

4- Gerek beyanat ve gerek göz önünde bulundurulan anlaşma hiçbir memleket aleyhine yapılmış değildir. Ancak lüzumu görüldüğünde Türkiye'ye ve Büyük Britanya'ya karşılıklı bir yardım teminine yönelmiştir.

5- Nihai anlaşmanın ikmalinden evvel karşılıklı taahhütlerin mevkiî fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha açık bir surette tayini de dahil olmak üzere bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükümetçe de kabul edilmektedir. Bu tetkik halen devam etmektedir.

6- İki hükümet Balkanlarda emniyetin yerleşmesini temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette elde etmek için danışma halindedirler.

7- Şurası kesindir ki: yukarıda bahsedilmiş olan hükümler iki hükümetten herhangi birini, sulhun takviyesindeki umumi menfaat gerekliliği olarak diğer hükümetlerle anlaşmalar yapmasına engel değildir.⁽¹⁹⁾

Bu maddeler içerisinde özellikle 3. ve 6. maddeler önemlidir. Üçüncü madde de, varılan anlaşma koşullarına göre Türkiye ile İngiltere hükümetleri, ortaya çıkabilecek bir tecavüz hareketinin Akdeniz'de bir savaşa neden olması halinde iki devlet karşılıklı işbirliği yapmaya ve hükümetler arasında bütün yardımlaşmaya, birbirlerini korumaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Altıncı maddede ise İngiltere ve Türkiye, Balkanlar'da güvenliğin kurulması için çalışacaklar ve bunun gerçekleşmesi için görüşmelerde bulunacaklardır.⁽²⁰⁾

¹⁹ Burçak, 1983: 41-42.

²⁰ Hasan Berke Dilan, (1998): *Siyasi Tarih (1914-1939)*, Alfa Yayınları, İstanbul: s.157

Bu bildiriye göre, İngiltere ve Türkiye kendi güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklar, böyle bir antlaşma imzalanana kadar iki devlet Akdeniz’de olası bir saldırı halinde etkili bir şekilde işbirliği yapacaklar ve birbirlerine her türlü yardımda bulunacaklardır.

Türkiye bu bildiri ile izlemiş olduğu tarafsızlık politikasından ayrılarak Batı ile işbirliği içerisine girmiş oldu. Bu girişim Türk Dış Politikasında yeni bir dönemin başlangıcı sayılır. Türkiye, böylece Barış Cephesine katılmış oldu.

2.1.2. Türk- Fransız Karşılıklı Yardım Bildirisi

İngiltere Hükümeti Türkiye ile anlaşma imzalamak üzere görüşmelere başladığı sırada Türkiye ile Fransa arasında görüşmeler yapıyordu. Ancak Fransız-Türk görüşmelerinde birçok güçlükler ortaya çıkmıştı. Türk Hükümeti, İskenderun Sancağı sorunu çözüme bağlanmadan üçlü bildiriye imzalamayı reddediyordu. Türkiye ile Fransa arasında yapılan görüşmeler neticesinde 23 Haziran 1939’da Ankara’da Türkiye ile Fransa arasında Hatay’ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın imzalandığı aynı gün Paris’te iki devlet arasında Karşılıklı Yardım Bildirisi imzalandı.

Böylece Türkiye-Fransa ve Türkiye-İngiltere arasında imzalanan bildiriler sonucu İngiltere ve Fransa’nın Mihver devletler etrafında kurmaya çalıştıkları emniyet kuşağının güneydoğu halkası tamamlanmış oldu.

3. 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının yayınlanması Berlin ve Roma’da tepki ile karşılandı. İngiltere ve Fransa Türkiye ile yapmış oldukları görüşmeleri Rusya ile de gerçekleştirmek ve neticede Rusya ile de bir bildiri

yayınlamak istiyorlardı. Planlanan bildirinin gerçekleştirilebilmesi için görüşmelere başladılar. Ancak görüşmeler uzuyor, bir sonuç alınmıyordu. ⁽²¹⁾

Stalin, Münih Konferansı sonrası batı devletlerinin Almanya'yı kendilerinden uzaklaştırarak, doğuya yönlendirmek istediklerinin farkındaydı. Bunda, Almanya'nın Avusturya'yı ilhak ettiği sırada batı devletlerinin sessiz kalışının ve yine Almanya Çekoslovakya'yı parçaladığı zaman da İngiltere ve Fransa'nın Südetleri Almanya'ya bırakışının büyük etkisi vardı. Rusya, bir yandan Batı Devletleri ile müzakerelere devam ediyor ancak beraber girişilecek olası bir savaşta onlara güvenemiyordu. İngiltere ve Fransa'nın savaşın ağır yükünü Rusya'nın omuzlarına yükleyerek kendisini savunmasız bırakacaklarından endişe ediyordu.

Yapılan görüşmelerden dünya barışı için olumlu bir sonuç çıkması beklenirken, 21 Ağustos tarihinde Alman Haber Ajansı (Deutsche Nachrichten Blott) Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir ticaret anlaşmasının imzalandığını ve bir saldırmazlık paktının da imzalanacağını, bunun için de Ribbentrop'un Moskova'ya gideceğini dünyaya duyurdu. ⁽²²⁾

Sovyetler Birliği'nin bu endişeleri sonunda İngiltere ve Fransa ile sürdürülmekte olan müzakerelere son verildi. Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaşma yoluna gidiyordu. Ancak batı ile sürekli müzakereler içersinde olduğu düşünülen Rusya'nın, Almanya ile bir ticaret anlaşması imzalaması yaklaşan Avrupa buhranına yeni boyut kazandırdı.

23 Ağustos 1939'da Moskova'da imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile Almanya hem Rusya'nın tarafsızlığını sağladı hem de askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda önemli kazançlar elde etti.

²¹ Burçak, 1983: 51.

²² Burçak, 1983: 80-81.

İmzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın gizli askeri ve diplomatik protokolleri bulunuyordu. Bu protokoller ile Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ve Baltık bölgelerinde Alman ve Sovyet etki alanları belirleniyor, Baltıklar'dan Adriyatik'e kadar olan toprakların paylaşımı öngörülüyordu.⁽²³⁾

4. Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı

Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle birlikte Türkiye, İngiltere ve Fransa, ortaya çıkan tehlike karşısında bir barış cephesi oluşturmak için görüşmelere başlamıştı. 12 Mayıs 1939'da İngiltere-Türkiye arasında, 23 Haziran 1939'da da Türkiye-Fransa arasında bildiriler imzalandı. Bu bildirilerin imzalanmasından sonra, üç devlet ulusal güvenlikleri açısından daha sonra bir ittifak antlaşması imzalayacaklarını açıkladılar. Türkiye, imzalanacak olan bu ittifak antlaşmasına Sovyetler Birliği'nin de dahil edilmesini istiyordu. Ancak batıların Almanya'yı kendi üzerine saldırtacaklarından iyice endişelenen Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmadı.

25 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun yanında Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Terentief de bulunuyordu. Saraçoğlu⁽²⁴⁾ 26 Eylül'de Molotov'la görüşmelere başladı. Bu arada Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Sovyet Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak için Moskova'ya gelmesi üzerine Türk-Sovyet görüşmelerine ara verildi. 27-28 Eylül tarihlerinde yapılan Molotov-Ribbentrop görüşmeleri bir Dostluk Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Saraçoğlu ile Molotov arasındaki görüşmelere 1 Ekim'de yeniden başlandı. Bu görüşmede Stalin, Dışişleri Komiser Yardımcılarından Potemkin, Dekazonov ve Büyükelçi Terentief hazır bulundular. Dört saatten fazla süren görüşmede Molotov, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın bir gereği olarak, Üçlü

²³ Dilan, 1998: 282.

²⁴ Mehmet Şükrü Saraçoğlu, 1938-1942 yılları arasında Celal Bayar ve Refik Saydam Hükümetleri'nde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de Başbakanlığa getirilmiş, 5 Ağustos 1946'da Başbakanlıktan ayrılmıştır.

İttifak Anlaşması'na bir Alman çekincesi⁽²⁵⁾ konulması yönünde ısrar etti. Boğazlar rejimini değiştiren, Montreux Sözleşmesi ile çelişen 11 maddeden oluşan bir protokol tasarısı sundu. Bu tasarı ile Sovyetler Birliği, üçüncü devletlere bağlı savaş ve yardımcı gemilerin Karadeniz'e girişlerinin kısıtlanmasını, buna karşılık Sovyet gemilerinin geçişlerinde önbildiri süresinin kısaltılması üzerinde duruyordu. Bunun dışında üçüncü devletlere bağlı savaş gemilerinin geçişi konusunda, Boğazlar'ın statüsünde bir değişiklik söz konusu olursa buna Türkiye ve SSCB'nin birlikte karar vermesini istiyordu. Molotov'un bu istekleri Saraçoğlu tarafından sert bir ifadeyle geri çevrildi.⁽²⁶⁾

Saraçoğlu ve Molotov arasında 13 ve 16 Ekim tarihlerinde geçen görüşmelerde Molotov hem Alman çekincesi konusunda hem de Boğazlar'la ilgili isteklerinde gene ısrar etti. Değişmeyen Sovyet tutumu karşısında görüşmeler kesildi. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, beraberinde Büyükelçi Terentief ile 17 Ekim 1939'da İstanbul'a doğru yola çıktı. Saraçoğlu ve Molotov arasında gerçekleşen görüşmelerden bir sonuç elde edilemedi.⁽²⁷⁾

Saraçoğlu'nun Moskova'dan ayrılışından iki gün sonra, 19 Ekim 1939'da Başbakan Refik Saydam⁽²⁸⁾ yayınlanmış olan bildirimlerin maddeleri gereği İngiliz ve Fransız büyükelçileri ile bir ittifak antlaşması imzalandığını açıkladı. 19 Ekim 1939 tarihli Ankara İttifakı dokuz madde, iki ek protokol, bir gizli protokol ve bir de özel anlaşma metninden oluşmaktadır. Üçlü İttifak Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır:

Madde 1- Türkiye'ye karşı bir Avrupa devletince girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu devletle savaş durumuna girdiğinde, İngiltere ve Fransa edimsel olarak Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir.

²⁵ Alman çekincesine göre, Almanya'nın Türkiye'ye olası bir saldırısında SSCB, Türkiye'ye yardım etmeyecektir.

²⁶ İsmail Soysal, (1989): *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara: ss. 593-594

²⁷ Burçak, 1946: 98.

²⁸ Refik Saydam, 1939-1942 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır.

Madde 2- Bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz’de Fransa ve İngiltere’ye yapılan saldırı durumunda, Türkiye edimsel olarak Fransa ve İngiltere ile işbirliği yapacak, onlara ellerinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

Aynı şekilde bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz’de Türkiye’ye yapılan saldırı durumunda, İngiltere ve Fransa edimsel olarak Türkiye ile işbirliği yapacak, ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir.

Madde 3- İngiltere ve Fransa tarafından 13 Nisan 1939 günlü bildiriye Yunanistan ve Romanya’ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle İngiltere ve Fransa savaşa giriştikleri durumda, Türkiye, edimsel olarak İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.⁽²⁹⁾

1 sayılı Protokol, Antlaşmanın hemen yürürlüğe girmesini belirtir.

2 sayılı Protokol, Sovyet Çekincesi olarak geçer. Bu maddeye göre:

“Bu antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, kendisini Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyumsuzluğa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek eyleme onu zorlamayacaktır.”

3 sayılı Protokol, Antlaşmanın 5. maddesinin 2. paragrafının uygulanmasına şöyle bir açıklık getirmiştir:

“Fransa ve İngiltere, bir Avrupa devletince girişilen bir askersel eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına erişir erişmez, Türkiye ile edimsel biçimde işbirliği yapmağa ve ona, isteği üzerine ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeği yükümlenirler.”⁽³⁰⁾

²⁹ Soysal, 1989: 601.

³⁰ Soysal, 1989: 603.

Askersel sözleşme gizlidir ve on maddeden oluşmaktadır. Bu sözleşmede düşmanın saldırısı durumunda, nerelerde, hangi hedefler için ve nasıl eyleme geçileceği ayrı ayrı gösterilmiştir.

Özel Anlaşma, gizli olmayıp İngiltere ve Fransa'nın anlaşmaya ilişkin, Türkiye'yi ilgilendiren bazı parasal, ekonomik ya da savaş araçları teslimi üzerindeki sorunları çözmek için yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN TÜRKİYE’Yİ SAVAŞA SOKMA GİRİŞİMLERİ

1. İngiltere Açısından Türkiye’nin Jeopolitik Önemi

İngiltere’nin Türkiye ile bir ittifak girişimi içine girmesinin esas nedeni Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konumdur.

İngiltere’nin çıkarları açısından Akdeniz, yaşamsal bir öneme sahiptir. Sömürgecilik üzerine imparatorluğunu kurmuş olan İngiltere, sömürgelerini deniz yoluyla kontrol etmektedir. Akdeniz’i kontrol etmek demek Ege ve Karadeniz’i kontrol etmek demektir. Akdeniz’e egemen olmak, İngiltere için Hindistan ve Uzak Doğu’ya kadar deniz yollarının güvence altına alınması anlamına gelmektedir.

İngiltere ile İtalya’nın arası, İtalya’nın 1935 yılında Habeşistan’a saldırması ile birlikte Akdeniz yüzünden açıldı. Akdeniz’de kuvvet dengesi İtalya lehine bozuldu. İtalya, İngiltere’nin Akdeniz güvenliğini tehdit etmeye başladı.⁽³¹⁾

Türkiye’nin, Doğu Akdeniz’de önemli bir yere sahip olması, Boğazlar üzerindeki egemenliği İngiltere’nin Akdeniz çıkarları için büyük önem taşıyordu. Bu nedenle İngiltere, İtalya’nın yerine Türkiye’yi destekliyordu.

Lord Halifax’ın İngiltere’nin Moskova Büyükelçisi Sir W. Seeds’e gönderdiği 11 Nisan 1939 tarihli mektubu açık bir şekilde Türkiye’nin durumunun Akdeniz’in güvenliği için büyük önem taşıdığını açıklamaktadır.⁽³²⁾

³¹ Rıfıkı Salim Burçak, (1946): *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, Aydınlık Matbaası, İstanbul: s.64

³² Erol Ulubelen, (1982): *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul: s.82

İtalya'nın beklenmedik şekilde ortaya çıkışı ve Akdeniz'deki güç dengesinin İngiltere aleyhine bozulması, Türk- İngiliz Bildirisinin imzalanmasına ve Türkiye'nin 12 Mayıs 1939'da Barış Cephesi'ne katılmasıyla sonuçlandı.

Bu bildirin amacı Akdeniz'in güvenliğini karşılıklı olarak sağlamaktır. Bu bildiri ile İngiltere ve Türkiye, bir yerde Balkanları ve Akdeniz'i tehdit eden Mihvere ve özellikle İtalya'nın Arnavutluğu işgaline cevap veriyordu.⁽³³⁾

İngiltere'ye göre Türkiye, öncelikle bir Doğu Akdeniz ülkesidir. Karadeniz'e sahili olan devletler Akdeniz'e çıkabilmek için zorunlu olarak Boğazlardan geçmek zorundadır. Diğer taraftan Türkiye, Avrupa'yı Ortadoğu ve Asya'ya bağladığından Doğu Akdeniz'deki tüm stratejik noktaların güvenliğinin anahtarı konumundadır. İngiltere bu nedenle, Türkiye ile ilişkilerine ağırlık veriyordu.⁽³⁴⁾

2. İngiltere, Türkiye'nin Savaşa Girmesini İstiyor

1 Eylül 1939 günü, Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile İkinci Dünya Savaşı başladı. İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye için en önemli nokta, ülkenin toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını korumak ve bu savaşın dışında kalabilmektir.

1940 yılına gelindiğinde Türkiye savaşın dışındadır. Ankara Hükümeti savaş dışı olduğumuzu belirten açıklamalar yapıyorlardı.

Şükrü Saraçoğlu 30 Ocak 1940 tarihinde Balkan Antantı'nın yıllık Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak için İstanbul'dan hareket etmeden önce havaalanında kamuoyuna yaptığı açıklamada "Türkiye'nin Savaş Dışı" olduğunu vurgulamıştır.

³³ Winston Churchill, (1948): *The Second World War (The Gathering Storm)*, Vol 1, Houghton Mifflin Co., Boston: p.371

³⁴ Kamuran Gürün, (1983): *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, S.B.F. Yayınları, Yayın No: 531, Ankara: s.9

Ayrıca Saraçoğlu, tarafsız ya da savaş dışı olmanın hiçbir şey yapmadan beklemek olmadığını, tehlikeye karşı tedbirli olmak gerektiğini belirtmiştir.⁽³⁵⁾

Tevfik Rüştü Aras⁽³⁶⁾ “Görüşlerim” adlı kitabının 11. sayfasında “savaş dışı” sözcüğüne şu açıklamayı getirmektedir: “Savaş dışı olmak, tarafsız olmak değildir. Türkiye’nin savaş dışı durumu, müttefiklere ve tecavüze uğrayanlara daha fazla ilgi duyduğunun ve tecavüz edenlerle bu savaşta hiç bir zaman ve hiç bir şekilde işbirliği yapmayacağını bir ifadesidir”.⁽³⁷⁾

29 Şubat 1940’da bir radyo demecinde Başbakan Refik Saydam⁽³⁸⁾ savaş dışı durumumuzun sürdüğünü, bunun ancak güvenliğimize yönelik bir tehdit karşısında değişeceğini söylemiştir.⁽³⁹⁾

1940 yılı Nisan ayında Alman birlikleri batı cephesinde önce Norveç ve Danimarka topraklarına, ardından Belçika ve Hollanda topraklarına girdiler. Alman orduları Mayıs 1940’da Fransa’ya saldırdı. Bunu fırsat bilen İtalya da 10 Haziran 1940’da Fransa’ya savaş ilan etti.⁽⁴⁰⁾

Bu gelişmeler karşısında 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifakı’nın 1. maddesine göre Türkiye’nin savaşa katılması zorunluluğunu gündeme getirildi. İngiltere ve Fransa, Türkiye’den 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşması’nın gereklerini yerine getirmesini istediler. Antlaşma gereği Türkiye’nin savaşa katılması gerekiyordu. Çarpışmalar Akdeniz Bölgesine yayılmış oldu.⁽⁴¹⁾

Türkiye’nin 19 Ekim 1939 tarihli anlaşmayı yapmasındaki amacı, herhangi bir saldırı olasılığına karşı sınırlarını güvence altına almak ve olanak olduğu sürece

³⁵ Ahmet Şükrü Esmer, (1953): *Siyasi Tarih*, S.B.F. Yayınları, Ankara: s.151

³⁶ Aras, 1968: 10.

³⁷ Aras, 1968: 11.

³⁸ Refik Saydam, 1939-1942 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır.

³⁹ Burçak, 1983: 122.

⁴⁰ Winston Churchill, (1949): *Churchill Anlatıyor*, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, Cilt 3, İstanbul: s.47

⁴¹ Armaoğlu, 1989: 407.

savaşın dışında kalmaktır. Savaş, Balkanlara ve Akdeniz'e inmediği sürece Türkiye'nin savaş dışı kalması da anlaşma ile güvence altına alınmıştır. Türkiye ancak Balkanlar'da ve Akdeniz'in güvenliği tehlikeye girdiği sürece savaşa katılacaktır.⁽⁴²⁾

Almanya'nın 19 Haziran 1940'ta Paris üzerine yürümesinin ardından Fransa, yenilgiyi kabul etti. Fransa ile Almanya arasında yapılan Compiègne Mütarekesi ile Fransa savaştan çekildi.⁽⁴³⁾

İtalya'nın savaşa katılması ve Fransa'nın savaştan çekilmesi ile Türkiye'nin durumu son derece hassas bir konuma girdi. 26 Haziran 1940'da toplanan C.H.P. parti grubunda Türkiye'nin durumu görüşüldü. Alınan karar Başbakan Refik Saydam'ın bildirisini ile ulusa açıklandı.⁽⁴⁴⁾

Refik Saydam, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılmayacağını, 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın iki numaralı protokolü gereğince Türkiye, kendisini Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek herhangi bir eylemde bulunmayacağını açıkladı.⁽⁴⁵⁾ Ona göre Türkiye savaş dışı kalacaktır.

İngiltere ise, Türkiye'nin savaş dışı kalma kararının altında yatan nedenin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinden kaynaklandığını ve duyulan bu endişelerin ortadan kaldırılması durumunda Ankara Hükümeti'nin tutumunun değişebileceğini düşünüyordu. Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne karşı bir savaşa girebilmesi için Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tarafsız kalması koşuluna bağlı idi.⁽⁴⁶⁾

Bunun üzerine İngiltere, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir işbirliği yaratma çabası içine girdi. Çünkü Türkiye ile Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya'nın Balkanlar ve Karadeniz dışında tutulması açısından ortak noktada birleşiyorlardı. İngiltere, bunu bildiğinden Türkiye'nin Sovyetler ile yeniden görüşebileceği cevabını

⁴² Sabiha Sertel, (1999): *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: s.223

⁴³ Uçarol, 1995: 597.

⁴⁴ Ulus, 27 Haziran 1940

⁴⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, "Türkiye ve Müttefikler", Yeni Sabah, 28 Temmuz 1940

⁴⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.13

alınca Sovyetler ile görüşmelere başladı. Stalin, Temmuz 1940'da İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Sir Stanford Cripps'e Türkiye ile aralarında herhangi bir anlaşmazlığın bulunmadığını ancak Boğazların kontrolüne bir düzen verilmesi gerektiğini açıkladı. Ayrıca Stalin, Balkanlar'da istikrarın Türkiye'ye düşeceğini de sözlerine ekledi.⁽⁴⁷⁾

Ama Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, tehlike Sovyet sınırlarına kadar gelecek ve Mihver Devletler veya İngiltere tarafından bu ülkenin güneyden kuşatılması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Bunu gören Sovyetler Birliği, savaşın güney sınırlarına kadar dayanmasını göze alamadı. Türk topraklarına hangi şartlar altında olursa olsun İngiltere veya Mihver Devletlerin yerleşmesi Sovyetler Birliği'nin güvenliğini pekâlâ tehdit edebilirdi.⁽⁴⁸⁾

Gerçekten İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden yana güven duymasını sağlamaya çalışıyordu.

26 Temmuz 1940 tarihinde Başbakan Refik Saydam İtalya'nın savaşa girmesi karşısında durumun değerlendirildiğini, Türkiye'nin Ankara Antlaşması'nın 2 numaralı protokolü uyarınca savaş dışı halinin devam edeceğini açıkladı.⁽⁴⁹⁾

Türkiye, iki numaralı protokol gereğince Sovyetler Birliği'ne karşı bir silahlı çatışmaya, maceraya sürüklenmek istemiyordu. Türkiye savaş dışı kalacaktır.⁽⁵⁰⁾

İtalya'nın Yunanistan'a karşı askeri hazırlıklara başlaması ile birlikte, İngiltere, 18 Ağustos 1940'da Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen'e bir talimat göndererek, olası bir İtalyan-Yunan savaşında Türkiye'nin Yunanistan'a yardım imkanlarının araştırılmasını istedi.⁽⁵¹⁾

⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 15

⁴⁸ Burçak, 1983: 126.

⁴⁹ Burçak, 1946: 113.

⁵⁰ Nadi, 1964: 87.

⁵¹ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 25

2.1. Knatchbull Hugessen- Şükrü Saraçoğlu Görüşmesi

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen, hükümetinden almış olduğu 18 Ağustos 1940 tarihli talimat uyarınca 20 Ağustos'ta Saraçoğlu'nu ziyaret etti. Hugessen, olası bir İtalyan-Yunan çatışmasında Türkiye'nin desteğini alabilmek için Ankara Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak istiyordu.⁽⁵²⁾

Hugessen ve Saraçoğlu arasındaki görüşmeler aralıklarla devam etti. Hugessen yapılan görüşmelerde Saraçoğlu'na İtalya'nın Yunanistan'a karşı girdiği askeri hazırlıklar hakkında bilgi veriyordu. Ayrıca Hugessen, İtalya ile ilişkilerimizi kesmemizi ve İtalya'daki büyükelçimizi geri çekmemizi istiyordu. Hugessen, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ise İngiltere'nin ısrarcı bir tutum takınmayacağını belirtiyordu.⁽⁵³⁾

Saraçoğlu ise, Hugessen'e İtalya ile ilgili İngiliz isteklerinin yerine getirilemeyeceğini söylemiş, ilişkilerin kesilmesi durumunda Türkiye'nin daha çok savaşın içine sürükleneceğini, elçinin geri çekilmesinin ise Türkiye'yi olayların ve gelişmelerin dışında bırakacağı cevabını vermiştir.⁽⁵⁴⁾

Saraçoğlu, Hugessen'e İtalya'nın Yunanistan ile bir çatışmaya girmesi durumunda Türkiye'nin nasıl bir karar alacağını şimdiden söylemenin zor olacağını, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda İngiltere'den Üçlü Yardım Antlaşması'nda öngörülen askeri yardımları isteyeceğini söylemiştir.⁽⁵⁵⁾

Hugessen Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerin sonuçlarını Londra'ya bildirdi. Türkiye gerçekten de askeri malzeme açısından yetersizdi. Fransa da savaştan çekilmişti. İngiltere, Türkiye'nin isteyeceği malzeme ve silahı tek başına sağlayacak

⁵² Hughe Knatchbull Hugessen, (1949): *Diplomat In Peace and War*, John Murray, London: p.164

⁵³ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 27

⁵⁴ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 27

⁵⁵ Gürün, 1983: 17.

durumda değildi. İngiltere bu sebeple Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar etmedi.⁽⁵⁶⁾

2.2. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırısı Karşısında İngiltere

İtalya'nın 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'ı istila etmesi Türkiye'de şok etkisi yaptı. Savaş Türkiye'nin güvenlik çemberine gelmiş dayanmıştı.⁽⁵⁷⁾ İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı üzerine 29 Ekim 1940 tarihinde Ulus Gazetesi "Türkiye'nin onursuz bir barışa savaşın cehennemini tercih edeceğini" yazıyordu.⁽⁵⁸⁾

İngiltere, Yunanistan'a yapılan bu saldırı üzerine, Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa girmesini istedi. 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü Yardım Antlaşması'nın 3. maddesi, Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiriyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya yardım garantisi vermişlerdi. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya yardım etmeleri durumunda Türkiye'de Müttefiklerin yanında yer alacaktı.⁽⁵⁹⁾

Diğer taraftan Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı sürekli olarak gündeme getiriyor, Türkiye'nin savaşa girmesi olasılığına karşılık Türkiye'ye cephe alıyordu. Ankara Hükümeti sürdürülen görüşmelerde Molotov'un şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştı.⁽⁶⁰⁾

Sovyetlerin göstermiş olduğu bu tepkiler üzerine Ankara Hükümeti, Üçlü Yardım Antlaşması'nın iki numaralı protokolünü öne sürerek savaş dışı tutumunu

⁵⁶ Gönlübol vd., 1996: 146.

⁵⁷ Türkkaya Ataöv, (1965): *Turkish Foreign Policy, (1939-1945)*, S.B.F. Yayınları, Yayın No: 197-179, Ankara: p.81

⁵⁸ Ulus, 29 Ekim 1940

⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, (1985): *İkinci Adam*, 5. Baskı, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul: s.144

⁶⁰ Feridun Cemal Erkin, (1968): *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara: s.162

sürdü. Buna göre Türkiye'nin müttefiklere yapacağı yardım onu Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya sürüklememeliydi. ⁽⁶¹⁾

1 Kasım 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında Türkiye'nin savaş dışı olduğunu belirtmiş ve İngiltere'nin zor şartlar altında olduğunu, bir varoluş savaşı içinde bulunduğu bir zamanda Türkiye ile İngiltere'nin ittifak bağlarının sağlam ve sarsılmaz olduğunu anlatmıştır. ⁽⁶²⁾

Churchill'de İnönü'nün bu konuşmasına cevap olarak yılbaşı mesajında Türkiye'yi dost ülke olarak gördüğünü söylemiş, Türkiye'nin izlediği dış politikadan memnuniyetini dile getirmiştir. ⁽⁶³⁾

Böylece Türkiye 1939-1941 yılları arasında savaş dışı ama savaşa karşı her an hazırlıklı bir dış politika izleme kararı almış oldu.

3. Almanya'nın Balkanlar'da İlerleyişi

1940 yılında Fransa'yı yenerek savaştan çekilmesini sağlayan Almanya, Balkanlar'da hızla ilerlemeye başladı. İtalya, Yunanistan'a saldırırken, Hitler Romanya topraklarına yerleşiyordu. Bu arada Bulgaristan Mihver Devletleri'nden yana bir tutum sergilemeye başladı. Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri, Balkanları kendi nüfuz ve siyaset alanı olarak gören Sovyetleri tedirgin ediyordu. Almanya'nın Balkanlar'da sınırlarına kadar dayanması Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirlerine yaklaştırmaya başladı. ⁽⁶⁴⁾

Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerinden endişe duyan diğer bir devlette İngiltere'ydi. İngiltere, Bulgaristan'ın Hitler'in yanında yer almasından rahatsız

⁶¹ Sander, 1996: 135.

⁶² Hilmi Uran, (1959), *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara: 369.

⁶³ Hasan Refik Ertuğ, Ahmet Şükrü Esmer, (1959): *Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul: s.89

⁶⁴ William Langer, S. Everett Gleason, (1953): *The Undeclared War*, Harper, New York: p.113

oluyordu. İngiltere, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin, Almanya'yı Ortadoğu, İran, Irak Petrolleri ve Süveyş'e giden yolu açacağını düşünüyor bundan endişe duyuyordu.⁽⁶⁵⁾

Churchill, Türkiye'yi, sömürge imparatorluğunun yani Hindistan, Uzakdoğu ve İran petrolüne kadar uzanan yolunun güvenliğinin anahtarı olarak görüyor ve Türkiye'nin bir an önce İngiltere'nin yanında savaşa katılmasını istiyordu.⁽⁶⁶⁾

İngiltere'nin ısrarcı tutumuna karşılık Trakya sınırına kadar gelmiş olan Alman orduları Türkiye üzerinde etkili olmaya başlamıştı. Almanya, Türkiye'nin savaşa katılmasını istemiyordu.

İngiltere, ne Türk ordusunun donanım eksikliklerini gideriyor ne de Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'ye kesin güvence verebiliyordu.⁽⁶⁷⁾

3.1. Churchill ve İnönü'nün Karşılıklı Mesajları

Churchill, 31 Ocak 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup gönderdi. Bu mektubunda Churchill, savaşa katılması durumunda Türkiye'ye her türlü teknik ve askeri yardımı yapacaklarını belirtiyordu. Almanya'nın Türkiye üzerinden, İngiltere için büyük önem taşıyan, Ortadoğu petrollerine uzanacağından endişe duyan Churchill, ayrıca Alman tehlikesine dikkat çekiyordu.⁽⁶⁸⁾ Churchill, bunun dışında Türkiye'den Almanya'ya karşı kullanmak üzere hava üsleri verilmesi isteğinde bulunuyordu. Türk havaalanlarında üslendirilecek İngiliz uçakları, buradan hareket ederek, Almanya'nın ele geçirmesi durumunda Romanya petrollerini bombalayacaklardı. Buna Sovyetler Birliği tepki gösterirse uçakların gene Türkiye üslerinden hareket ederek bu defa Batum petrol rafinerilerini ve Bakü petrol havzasını

⁶⁵ W. Churchill, (1950): *The Second World War (The Grand Alliance)*, Vol.3, Houghton Mifflin Co., Boston: p.451

⁶⁶ Robin Denniston, (1998): *Churchill'in Gizli Savaşı*, Çev: Sinan Görtunca, Sabah Kitapları, İstanbul: s.31

⁶⁷ Yavuz Özgüldür, (1993): *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.139

⁶⁸ Faruk Sönmezoğlu, (1994), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul: s.80

bombalayacaklarını yazıyordu. Churchill, Türkiye'nin İngiltere'ye üsler vermesi durumunda muhtemel bir saldırıya karşı da bu ülkeyi korunmuş olacağını açıklıyordu.⁽⁶⁹⁾

İnönü, Churchill'in bu mesajı üzerine İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen'i kabul etmiş, yaptığı görüşmede Hugessen'e, Türkiye'nin savaşa girmeden ülkede İngiliz silahlı kuvvetlerinin bulunmasına izin vermeyeceğini, böyle bir hareketin Almanya tarafından düşmanca bir hareket olarak algılanacağını ve belki de bunun Türkiye'ye karşı bir saldırıyla sonuçlanabileceğini söyledi. İnönü, Churchill'in Türkiye'de üs bulundurma isteğini böylece reddetmiş oldu.⁽⁷⁰⁾

İnönü'den olumsuz yanıt alan Churchill, 10 Şubat 1941 tarihinde yapılan Savunma Komisyonu toplantısında İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill'in Ankara'ya gönderme kararı aldı. Yapılacak ziyaret sırasında Almanların Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırılarının çok büyük bir ihtimal olduğunu anlatmalarını, Almanya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda İngiltere'nin Yunanistan'a yardım edeceğini, bu durumda Türkiye'den de Almanya'ya savaş ilan etmesini isteyeceklerini Ankara Hükümeti'ne iletmelerini istedi.⁽⁷¹⁾

3.2. Anthony Eden'in Ankara'ya Gelmesi

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir John Dill, 1 Mart 1941 tarihine kadar sürecek görüşmelerde bulunmak üzere İngiliz diplomatik heyetiyle birlikte Ankara'ya geldiler.⁽⁷²⁾

İngiliz Heyeti'nin Ankara'ya gelişi üzerine Yunus Nadi, Cumhuriyet'te "İngiliz Misafirlerimiz" başlığıyla bir makale yazdı. Nadi, Türkiye'nin baskıya geçmişte de

⁶⁹ Uhus, 5 Temmuz 1950

⁷⁰ Gürün, 1983: 20.

⁷¹ Sinclair Stevenson, (1994): *Churchill (Clive Ponting)*, Mackays of Chatham pc., Great Britain: pp. 516-517

⁷² Cumhuriyet, 28 Şubat 1941

boyun eğmediğini gelecekte de boyun eğmeyeceğini, bütün ulusların ancak özgürce ve işbirliği içinde gelişebileceklerini, bu düşünceyi paylaşan İngiltere ile işbirliği içinde olduğumuzu yazıyordu.⁽⁷³⁾

26 Şubat 1941 tarihinde Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın katıldığı toplantıda Eden ve Dill, Almanların, Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırabileceklerini, Türkiye'nin de Alman tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu, İngiltere'nin tüm olanakları ile Yunanistan'a yardım edeceğini, aynı yardımı Türkiye'den de beklediklerini açıkladılar.⁽⁷⁴⁾

Buna karşılık Türk tarafı da şu görüşü ileri sürdü: Yunanistan'a yapılacak bir Alman saldırısından sonra Almanların Boğazları ele geçirmek için Türkiye'ye de yönelebilecekleri olasılığının arttığını, Yunanistan'dan sonra sıranın Türkiye'ye gelebileceğini, Türkiye'nin Almanya ile savaşı durumunda ise Sovyetler Birliği'nin Kafkasya üzerinden pekâlâ Türkiye'ye saldırabileceklerini, Türkiye'nin silah ve malzeme açısından çok zayıf olduğunu, bu şartlar altında Türkiye'nin ancak bir karşı saldırıya uğraması durumunda savaşa katılabileceği açıklamasını yaptılar.⁽⁷⁵⁾

28 Şubat 1941'de Eden, Churchill'e, Türk liderlerin sıranın Türkiye'ye geldiğini düşündüklerini, askeri açıdan eksikliklerin tümüyle giderilmesine kadar Türkiye'nin savaşın dışında kalmasının amaçlarının gerçekleşmesi açısından çok daha yararlı olacağını, Türkiye'nin Almanya'yla savaşı durumunda Sovyetler Birliği'nin kendilerine saldıracağından çekindiklerini yazmıştır.⁽⁷⁶⁾

Ankara'da bu görüşmeler yapılırken 1 Mart 1941'de, Almanya-İtalya-Japonya arasındaki Üçlü Pakta Bulgaristan'ın resmen katıldığı açıklandı. Türkiye ve Bulgaristan arasında Almanların Bulgaristan'a saldırımları karşısında Bulgaristan'ın

⁷³ Yunus Nadi, "İngiliz Misafirlerimiz", Cumhuriyet, 27 Şubat 1941

⁷⁴ Gürün, 1983: 21.

⁷⁵ Churchill, 1950: Vol 3, 97.

⁷⁶ Denniston, 1998: 75.

isteğiyle 17 Şubat 1941 tarihinde bir saldırmazlık antlaşması imzalanmıştı. Bu gelişmeler karşısında Türkiye bu durumdan tedirgin olmaya başladı.

Bulgaristan'ın Mihver yanında yer alması Türkiye'de tepkiyle karşılandı.⁽⁷⁷⁾ Alman ordularının artık Bulgaristan üzerinden zorla geçmeleri diye bir konu kalmıyor, Bulgaristan, sınırlarını Almanya'ya savaşmadan açmış oluyordu.

Aynı gün, 1 Mart 1941'de Churchill, Eden'e gönderdiği mektupta Almanların Bulgaristan'ı tümüyle işgal edeceklerini ve Türkiye'yi hava saldırıları ile korkutmaya çalışacaklarını ve belki de Türkiye'ye saldıracaklarını yazmıştır.⁽⁷⁸⁾

İngiltere, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasını beklerken bu defa Türkiye'den savaşa girmesini, Türkiye ve Yugoslavya'nın ortak hareket etmesini istedi. Yugoslavya ise, Almanya'nın kendisini Mihver Devletlerine katılması konusunda zorlayacağını, ısrarcı bir tutum sergileyeceğini düşünüyordu. İngiltere, Türkiye ve Yugoslavya'nın Almanya'ya karşı birlikte hareket etmelerini, Türk ordusunun herhangi bir saldırı karşısında hazır bir şekilde beklemesini istiyordu.⁽⁷⁹⁾

3.3. İngiltere'nin Türk-Sovyet Yakınlaşmasını Sağlama Girişimleri: 24 Mart Bildirisi

Hitler, Mart 1941'de Romanya ve Bulgaristan'ı barış yolu ile işgal etti. İtalya, Yunan cephesinde başarılı olmayınca Yunanistan'a saldırma hazırlıklarına başladı. Hitler, bir taraftan da Yugoslavya'ya Üçlü Pakta katılması için baskı yapıyordu. Yugoslavya, tüm gücüyle Alman baskısına karşı direniyordu. Ancak Nisan ayına gelindiğinde Alman ordusu Yunanistan ve Yugoslavya topraklarını işgal etti.⁽⁸⁰⁾

⁷⁷ Cumhuriyet, 3 Mart 1941

⁷⁸ Churchill, 1950: 86.

⁷⁹ Selim Deringil, (1989): *Turkish Foreign Policy in The Second World War*, Cambridge Univeristy Press, Cambridge, p. 119

⁸⁰ Burçak, 1946: 118-119.

Almanya'nın Balkanlar'daki ilerleyişi karşısında Sovyetler Birliği, Almanların niyetleri hakkında şüphe ve kaygıya düşmüştü. Sovyetler, olası bir Alman tehdidi karşısında Balkanlar'da ortak bir savunma gücü oluşturmak istiyordu. Yugoslavya ile bir dostluk ve saldırmazlık paktı imzalamışlar, Türkiye ile de yakınlaşma çabalarına girmişlerdi. Stalin, giderek Almanya'nın ağırlığını kendi üzerinde hissetmeye başlamıştı. İngiltere'nin girişimleri ile Ankara ve Moskova'da aynı gün, 24 Mart Bildirisi ilan edildi. 24 Mart Bildirisi ile, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye karşı bir saldırıda bulunulmayacağı belirtiliyordu.⁽⁸¹⁾

27 Eylül 1940'da Japonya'nın Üçlü Pakta katılması ile Japonya, İngiltere'nin Uzakdoğu'daki stratejik noktalarının güvenliğini tehdit etmeye başlamıştı. İngiltere, Uzakdoğu'daki yerlerinin güvenliği için Japonya'ya karşı Sovyetler Birliği'nin kendi yanında yer almasını istiyordu. Sovyetler Birliği'nin desteği olmadan Japonya'nın durdurulamayacağını düşünüyordu.⁽⁸²⁾

Bu nedenle Churchill, Eden ve Dill'i 26 Şubat'ta görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gönderirken İngiliz Büyükelçisi Sir Stanford Cripps'i de Türk-Sovyet ilişkilerini yakınlaştırmakla görevlendirmişti.

Churchill, Almanya'nın kısa bir sürede Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmesi karşısında Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasının an meselesi olduğunu düşünüyordu. Churchill, ayrıca kendisine ulaşan gizli belgelerden Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırıyı planladığına dair bilgilerde elde etmişti.⁽⁸³⁾

Cripps'in girişimleri etkili olmuş, tehlikenin kendisine yöneldiğini gören Sovyetler Birliği, Türkiye ile 24 Mart Saldırmazlık Bildirisini imzalamıştı. Sovyetler Birliği, bir Alman saldırısında Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına büyük önem veriyordu. Türkiye'nin Alman baskısına direnmesini istiyordu. 24 Mart Bildirisi ile

⁸¹ Cumhuriyet, 25 Mart 1941

⁸² Andrew J. Crozier, (1997): *The Causes of the Second World War*, Blackwell Publishers Ltd., UK: p.171

⁸³ Martin Gilbert, (1971): *Winston Churchill*, Heinemann, Londra: p.1073

çıkacak bir Sovyet-Alman çatışmasında Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almayacağını düşünüyordu.⁽⁸⁴⁾

Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisinden üç gün sonra Berlin'e giden Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile görüştü. Ribbentrop, Matsuoka'ya Sovyet topraklarının ele geçirilmesi planlarını anlattıktan sonra, siyasi hedef olarak tüm Balkan ülkelerinin Üçlü Pakta katılmasını istediklerini, özellikle Türkiye'nin bir an önce Üçlü Pakta katılmasına çalışacaklarını söyledi.⁽⁸⁵⁾

27 Mart 1941 tarihinde Churchill, İnönü'ye gönderdiği bir mektupta, Almanya'nın saldırılarına karşı tek başlarına çıkamayacaklarını, bunun için ortak bir cephe oluşturmanın zamanının geldiğini yazıyordu.⁽⁸⁶⁾

4. Almanya'nın Türkiye'ye Baskı Yapması

Alman orduları, Yunanistan'a çıkan İngiliz birliklerini bozguna uğratmışlar, Ege Adalarını da işgal etmişlerdi. Almanya, Fransa ile savaşırken, Sovyetler Birliği Estonya, Letonya ve Litvanya'yı topraklarına katmış, Romanya'ya da baskı yaparak Besarabya ve Kuzey Bukovina'nın kendisine bırakılmasını istemişti. Bu gelişmeler Almanya ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde anlaşmazlığa yol açtı. Hitler'in Sovyetler Birliği ile görüşmeleri sonuç vermeyince, Hitler, Sovyetler Birliği topraklarını ele geçirmeye karar verdi. Sovyetlerin geniş topraklarını ele geçirerek, hammadde stokunu arttıracak, İngiltere'yi uzun sürecek bir yıpratma savaşı ile yenecekti.⁽⁸⁷⁾

Türk Dışişlerine, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldıracağını, Alman hazırlıklarının, askeri yığınaklarının ve Sovyetlerin önlemlerinin bu olasılığı arttırdığına dair haberler geliyordu. Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi Hamdullah

⁸⁴ Burçak, 1983: 130.

⁸⁵ R.J. Sontag, J.S.Beddie, (1976): *Nazi-Soviet Relations (1939-1941)*, Greenwood Press, Connecticut: pp. 281-288

⁸⁶ Churchill, 1950: Vol.3, 149.

⁸⁷ Coşkun Üçök, (1975): *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara: s.278

Suphi Tanrıöver, Dışişlerine gönderdiği mektuplarda, Türkiye'nin Alman saldırısı tehdidi altında olduğunu yazıyordu.⁽⁸⁸⁾

Alman orduları, 1 Mart 1941'de Bulgaristan topraklarına girince Hitler, İnönü'ye Türklerin ve Almanların Birinci Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlığından bahseden ve Almanya'nın Türkiye'ye yönelik hiç bir saldırı planı olmadığını, Almanya'nın Bulgaristan üzerindeki hareketlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına yönelmediğini anlatan bir mektup gönderdi. Mektupta Hitler, Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin, Türkiye sınırından altmış kilometre uzakta duracaklarına söz veriyordu.⁽⁸⁹⁾

İnönü 12 Mart'ta Hitler'e bir cevap mektubu yazdı. İnönü mektubunda, Türkiye'nin en kutsal hakkı olan dokunulmazlık hakkının herhangi bir yabancı ülkenin zaferine dayanan bir bakış açısından değerlendirilmesine asla izin verilmeyeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumada kararlı olduğunu belirttikten sonra, Alman ordusuyla savaşmak istemediklerini, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduğunu yazmıştır.⁽⁹⁰⁾

5 Nisan 1941'de Irak'ta Raşit Ali Geylâni liderliğinde ve Alman taraftarı bir hükümet darbesi oldu. Raşit Ali iktidarının İngiltere karşısında varolabilmesi için Almanya'nın destek ve yardımına ihtiyacı vardı. Almanya'nın Irak'a istediği bu yardımı gönderebilmesi Türk topraklarından geçmesi ile mümkün olabilirdi.⁽⁹¹⁾

13 Mayıs 1941'de Mussolini ve Ribbentrop Roma'da buluştular. Görüşmede Mussolini, Türkiye'nin önemli olduğunu, Mihver'le beraber olup, olmayacağını sordu. Ribbentrop, Irak'a Türkiye'den yardım geçirilmesinin sağlanması için Von Papen'i görevlendirdiklerini, Türkiye'nin Mihver'le olmasına çalışıldığını söyledi.⁽⁹²⁾

⁸⁸ Faik Ahmet Barutçu, (1977): *Siyasi Amlar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul: s.187

⁸⁹ Muammer Sencer- M. Ali Yalçın, (1968): *Gizli Belgeler*, May Yayınevi, İstanbul: ss.137-140

⁹⁰ Zeki Kuneralp, (1982): *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti (Dışişleri Bakanlığının Onbir Telgrafi)*, İstanbul Matbaası, Ankara: ss. 57-64

⁹¹ Gönlübol vd., 1996: 155.

⁹² Ertuğ vd., 1959: 90.

14 Mayıs'ta Von Papen, Ribbentrop'a gönderdiği telgrafta İsmet İnönü ile görüştüğünü, İnönü'nün Almanya ile ilişkilerin yeniden dostça kurulmasını sağlayacak bir anlaşma imzalamaya hazır olduğunu, eğer Almanya, herhangi bir devletle Türkiye'ye karşı bir anlaşmaya girmeyi düşünmezse Türkiye'nin de Alman çıkarlarına aykırı bir anlaşmaya girmeyi ya da Almanya ile çelişmeyi asla düşünmeyeceğini söylediğini yazmış, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile görüşmelere hemen başlanacağını, Irak'a savaş malzemesinin Türk topraklarından ulaştırılması tasarısına kesinleşmiş gözüyle bakılabileceğini açıklamıştır.⁽⁹³⁾

Ribbentrop ise Von Papen'e yolladığı 16 ve 17 Mayıs tarihli telgraflarda imzalanacak olan Türk-Alman Antlaşmasının Türk hükümet çevrelerinde nasıl karşılanacağı konusunda araştırma yapmasını, Türkiye ile yapılacak anlaşmaya asker ve silah sevkine izin veren gizli maddeler eklenmesini istiyordu. Bu gerçekleştiği takdirde Türkiye'ye toprak vaat edilebilirdi. Ayrıca Von Papen'e silah ve malzeme sevkine izin vermenin, uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir şey olmadığına Türkleri ikna etmesi için talimat vermekteydi. Yine 17 Mayıs tarihli telgrafta Ribbentrop, Türk-Alman Antlaşmasının imzalanmasının, transit geçiş sorununun çözümüne bağlı olduğunu, bunun Von Papen tarafından Türk hükümet çevrelerine iyi bir şekilde anlatılmasını istiyordu. Ribbentrop, Von Papen'e gönderdiği 19 Mayıs tarihli diğer bir telgrafta da, Türkiye ile Almanya arasında istenilen anlaşmanın artık bir an önce yapılması gerektiğini, Irak'a yardım için zamanın azaldığını, Türkiye'nin her türlü garanti ve söz verilerek transit geçiş için mutlaka ikna edilmesini istiyordu.⁽⁹⁴⁾

Von Papen'in Mayıs ayı içinde yaptığı ikili görüşmelerde Türkiye, Almanya'nın transit geçişine izin verme konusundaki isteğine açık bir cevap vermemiş, Irak'taki savaşın bir an önce sonuçlanmasını istemiştir. Ancak, Almanya'nın davranışı Türkiye açısından bir güvenlik sorunu yaratıyordu. Ankara Hükümeti, giderek büyüyen ekonomik sorunlar, silah ve malzeme ihtiyacının karşılanamaması gibi nedenlerden zor durumdaydı. İngiltere ve A.B.D.'de, Türkiye

⁹³ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, (1997):, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943), Çev. Levent Konyar, Havass Yayınları, İstanbul: s.9

⁹⁴ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, 1997: 10-15.

ve Almanya arasındaki yakınlaşmadan duydukları endişeyle ticaret ilişkilerini ve silah sevkinin asgari düzeye indirmişler, Mayıs sonunda ise tamamen kesmişlerdi.⁽⁹⁵⁾

Türkiye'nin Mihver yanlısı Ali Geylâni'nin darbe hareketi sırasında Almanya'nın transit geçiş isteğine karşı izlediği oyalayıcı politika, İngiltere'nin Irak'taki bu darbeyi bastırmasını kolaylaştırdı. İngiltere, Mayıs sonunda Bağdat'a girerek, kontrolü eline geçirdi. İngiltere'nin Irak'a hakim olmasıyla Almanya'nın Türkiye üzerindeki istek ve baskıları da ortadan kalktı.⁽⁹⁶⁾

4.1. Türk-Alman Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın İmzalanması

Hitler, Sovyetler Birliği'ne karşı harekete geçmeden önce, Alman yayılmasının güneydoğu kanadını güvenlik altına almak istiyordu. Bu nedenle Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı yapılmasını teklif etti. Bu pakt ile Alman orduları Sovyetler Birliği'ne daha rahat saldırma olanağı bulacaklardır.⁽⁹⁷⁾

Türkiye, sınırlarına kadar gelmiş olan Alman tehlikesini ortadan kaldırmak, tehlide karşı zaman kazanmak için Hitler'in teklifini kabul etti. Türkiye ve Almanya arasında 18 Haziran 1941 tarihinde bir saldırmazlık paktı imzalandı. İki taraf ilişkilerinde dostluğu esas alacaklar, ortak faydaları içeren bütün meselelerde sorunların çözümü için birlikte hareket edeceklerdir. İki ülke topraklarının korunmasına ve yönetim bütünlüğüne karşılıklı uyacaklar, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirleri aleyhine olacak her türlü hareketten sakınacaklardır.⁽⁹⁸⁾

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan saldırmazlık antlaşması on yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Ankara Hükümeti, İngiliz Büyükelçisi Hugessen'e, topraklarından Alman askerlerinin ya da savaş malzemesinin geçirilmesine izin

⁹⁵ Cemil Koçak, (1986): *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınevi, Ankara: s.161

⁹⁶ Türk-İngiliz İlişkileri (1583-1984), Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, s.85

⁹⁷ Barutçu, 1977: 203.

⁹⁸ İrfan Orga, (1958): *The Rise of Modern Turkey*, Robert Hale Limited, London: p.190

vermeyeceklerini garanti etmiştir. Türkiye, Almanya'yla anlaşmayı imzalarken İngiltere'ye karşı olan yükümlülüklerinin devam edeceğini vurgulamıştır. İngiliz büyükelçisi, bu anlaşmanın Fransa'nın yenilgisi karşısında Türkiye'nin yeterince silahlandırılmamış olmasından kaynaklandığını, Türkiye'nin üzerindeki Alman baskısı karşısında Almanya ile ikili görüşmelere girerek dostluk antlaşması imzaladığını düşünüyordu.⁽⁹⁹⁾

4.1.1. İngiltere ve A.B.D.'nin Tepkileri

Türkiye ve Almanya arasındaki dostluk antlaşması İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Amerika basını bu anlaşmanın Alman baskısı ve tehdidi altında gerçekleştiğini söylüyor, Türkiye aleyhinde yayınlar yapıyordu.⁽¹⁰⁰⁾

Tepkilere karşılık olarak Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Almanya ile yapılan saldırmazlık paktının, Türkiye'nin varolan antlaşmalarını etkilemediğini Türkiye'nin sorumluluklarının anlaşma içinde olduğu devletlere karşı devam ettiğini, Almanya ile gerçekleştirilen saldırmazlık paktının görüşmelerinden İngiltere'nin haberdar edildiğini basına açıklamıştır.⁽¹⁰¹⁾

İsmet İnönü'de 1 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkunda Türk-Alman Saldırmazlık Paktından söz etmiş, Almanya ile ilişkilerimizin Balkan olayları sırasında en zor dönemini geçirdiğini, Hitler'in Türkiye'nin endişelerini anlayarak kendisine bir mektup gönderdiğini, bu mektupta Hitler'in Türkiye'ye karşı samimi duygular içinde olduğunu yazdığını, kendisi ile Hitler arasında gerçekleşen mektuplaşmaların, iki ülke arasında güven yarattığını ve 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman saldırmazlık paktının bu güven havası içinde ortaya çıktığını söylemiştir.⁽¹⁰²⁾

⁹⁹ Hugessen, 1949: 171.

¹⁰⁰ Barutçu, 1977: 203.

¹⁰¹ Gönlübol vd., 1996: 157.

¹⁰² Uran, 1959: 372.

4.2. Türkiye Üzerinde İngiliz ve Amerikan Baskısı'nın Artması

İngiltere, Türkiye ile Almanya'nın görüşmeler yapmasından, iki ülke arasında yapılacak anlaşmanın İngiltere'ye karşı maddeler taşıyabileceğinden, Türkiye'nin Mihver'e kayabileceğinden çekiniyordu. Eden'in Ankara hükümetine yolladığı mesaj olan sözlü bildiri 3 Haziran 1941'de Dışişleri Bakanlığı'na iletildi. Eden, Almanya ile yapılan görüşmeler hakkında ayrıntılı olarak İngiltere'nin bilgilendirilmesinden dolayı teşekkür ediyor, Türkiye'nin Almanlar'la yapılacak siyasi bir anlaşmadan hiçbir şey kazanamayacağını, böyle bir anlaşmadan sonra Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını devam ettirmekte güçlük çekeceğini yazıyor ve Saraçoğlu'nun sonu bilinmeyen bir politikaya atılmadan önce her şeyi iyice düşünmesi için dikkatini çekiyordu.⁽¹⁰³⁾

İngiltere, Türkiye ile Almanya arasında yapılacak anlaşmanın imzalanmasını engellemek için Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım istedi ve Türkiye üzerinde baskı yapmasını istedi. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 15 Haziran 1941 tarihinde Ankara'daki A.B.D. büyükelçisi Mc Murray'e bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Alman saldırısının genişlemesine karşı koymada eğer Türkiye tutumunu değiştirirse ve Türk-İngiliz işbirliğinde bir değişiklik yapılırsa, Amerikan halkının bundan çok kötü etkileneceğini, bu şartlar altında Türkiye'nin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunundan yararlanamayacağını belirtiliyordu.⁽¹⁰⁴⁾

İngiltere, Balkanlar'da Alman tehlikesinin artması üzerine, Ocak 1941'den sonra Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan edip savaşa girmesi için Türkiye üzerindeki baskısını iyice arttırdı. Bu arada savaş dışı bulunan Amerika Birleşik Devletleri de Balkanlar ile ilgilenmeye başlamıştı. A.B.D., Balkan ülkelerinin direnme gücünü geliştirmek için yardımda bulunmak üzere harekete geçti. Bir albayını 1 Şubat 1941'de Türkiye'ye gönderdi.⁽¹⁰⁵⁾

¹⁰³ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 118-119.

¹⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 118-119.

¹⁰⁵ Uçarol, 1995: 641.

Amerikalı albay, Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde, A.B.D.nin bütün imkanlarıyla İngiltere'ye elinden gelen bütün yardımı yapmaya kararlı olduğunu, aynı şekilde Hitler'e direnecek her ülkeye de yardım yapacağını açıkladı. Başkan Roosevelt, 14 Şubat 1941'de Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği mesajda, Alman saldırısına karşı direnecek ülkelerin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'ndan yararlandırılacağını açıklıyordu.⁽¹⁰⁶⁾

Amerika Birleşik Devletleri Kongresi 11 Mart 1941'de Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kabul etmiş, Başkan Roosevelt, İngiltere'nin aracılığıyla bu yardımdan Türkiye'nin de yararlandırılmasına karar vermişti.⁽¹⁰⁷⁾

Türkiye ile Almanya arasında gerçekleştirilen anlaşma İngiliz ve Amerikan basınında tepkiyle karşılandı. İngiltere ve A.B.D., Almanya'nın bu anlaşma ile Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce güneydoğusunu güvence altına aldığını düşünüyorlardı. A.B.D., anlaşmanın imzasından önce Mc. Murray'e, Ankara Hükümeti'ne iletilmesi için gönderdiği telgrafta söylediklerini uygulayarak, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na göre Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesti.⁽¹⁰⁸⁾

5. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırması

18 Haziran'da Türk-Alman Saldırmazlık paktının Ankara'da imzalanmasından birkaç gün sonra 22 Haziran 1941'de Alman orduları Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Alman ordularının Sovyetlere saldırısı ve Japonların Pearl Harbor baskını daha önce Avrupa'ya dönük olan çatışmayı bir dünya savaşına dönüştürdü.⁽¹⁰⁹⁾

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı askeri hazırlıkları uzun zamandan beri devam ediyordu. Saldırı planları Ağustos 1940'da başlamış, Eylül ve Ekim aylarında

¹⁰⁶ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 44

¹⁰⁷ Soysal, 1989: 640.

¹⁰⁸ Çetin Yetkin, (1983): *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar, Ankara: s.231

¹⁰⁹ Ernest Mandel, (1995): *İkinci Dünya Savaşının Anlamı*, Çev. Bülent Tarator, Yazın Yayıncılık, İstanbul: s.144

devam etmişti. Birliklerin doğuya doğru hareketi sonbaharda başlamış, General Halder 5 Aralık 1940 tarihinde Hitler'e saldırı planının tamamlanmış olduğunu duyurmuştu. Hitler, "Barbarossa Operasyonu" için 21 nolu hareket emrini 18 Aralıkta verdi. ⁽¹¹⁰⁾

Hitler, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldıracağını bildirmek için Mussolini'ye yazdığı mektupta kafasındaki endişelerden kurtulup bir karara varmanın uzun zaman aldığını, daha önce hiç görmediği, karanlık bir odaya açılan ve arkasında ne olduğunu bilmediği bir kapıyı itiyormuş gibi hissettiğini yazmıştır. ⁽¹¹¹⁾

İngilizler ise, Sovyetler Birliği'ni Almanların amaçları konusunda uyararak için çok uğraşmışlardı. İngiliz büyükelçisi Sir Stanford Cripps, 14 Haziran 1940'ta Molotov'la görüşmesinde Fransa yenilirse, Almanya'nın doğuya yöneleceğini söylemişti. Aynı ay içerisinde Churchill, Stalin'e Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne 1940 yılının sonbaharında saldırıyı tercih edeceğini, en geç ilkbaharda saldırının gerçekleşeceğini anlatmaya çalışmıştı. Büyükelçi Cripps, Şubat 1941'de basına yaptığı açıklamada Almanya'nın Haziran ayı son bulmadan Sovyetler Birliği'ne saldıracağını söylemişti. Churchill 3 Nisan 1941'de Stalin'e Hitler'in Mayıs ayı sonunda Sovyetlere saldırıyı planladığını açıklayan bir telgraf göndermiş, Cripps, telgrafi 19 Nisan'a kadar elinde tutmuştu. Büyükelçi Cripps Churchill'e, bu mesajı İngiltere'nin bir kışkırtıcı çalışması olarak algılanabileceği düşüncesiyle Stalin'e vermediğini söylemişti. Cripps'e göre Stalin, bu uyarıları zaten dinlemiyor, İngiltere ve Amerika'ya güvenmesinin de sözkonusu olmadığını belirtiyordu. Bu iki devlet belki de kendisini Almanya ile bir çatışmaya sürüklemek istiyordu. Cripps, Stalin'le yaptığı görüşmelerde onun İngiliz ve Amerikan uyarılarını dikkate almadığı izlenimini edinmişti. ⁽¹¹²⁾

¹¹⁰ P.H.M. Bell, (1997): *The Origins of The Second World War in Europe*, Addison Wesley Longman Limited, U.K: p.323

¹¹¹ Joachim Fest, (1977): *Hitler*, Penguin Books, London: p.961

¹¹² Bell, 1997: 332.

Olası bir Alman saldırısına karşı tüm uyarılarına rağmen Stalin'in izlediği politikayı değiştirmemesi, İngiltere tarafından Stalin'in hala Almanlarla anlaşmayı ümit ettiğine işaret sayılıyordu.⁽¹¹³⁾

22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Stalin ordularının konusu bakımından gerekli tedbirleri almamıştı. İki bin kilometrelik hudut boyunca kırk piyade, iki süvari tümeni mevcuttu. Hitler'in yüz yetmiş tümenine karşı bu kuvvet hat savunması için çok azdı.⁽¹¹⁴⁾

5.1. Türkiye'nin Tarafsızlık Kararı

Almanya'nın 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla birlikte Türkiye'yi endişelendiren Alman-Sovyet işbirliği kuşku ve kaygısı ortadan kalktı. Alman ordularının Rus sınırlarını aşmaları ile Türkiye rahat bir nefes aldı. Türkiye'yi kuzeyden tehdit edebilecek olan iki büyük devlet, Almanya ve Sovyetler Birliği birbirleri ile çarpışıyorlardı.⁽¹¹⁵⁾

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı, Avrupa'da cephelerin değişmesine yol açtı. Gerçekte Sovyetler Birliği, Hitler Almanyası ile olan ittifakın bozulmasından korkuyordu. 22 Haziran 1941 akşamı İngiltere başbakanı Churchill'in radyoda yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmaya ve ona elinden gelen yardımı vermeye hazır olduğunu açıklamasıyla Sovyetler Birliği, İngiltere'ye yaklaşmaya başladı.⁽¹¹⁶⁾

İngiltere'nin Sovyetler'le işbirliği içine girmesi ve Churchill'in Sovyetler'e elinden gelen yardımı etme sözü, bu defa İngiltere ile Sovyetler'in Türkiye'nin

¹¹³ İkinci Dünya Savaşı Yılları: 121

¹¹⁴ Sontag vd., 1976: 350.

¹¹⁵ Mete Tunçay, Cemil Koçak, (1992): *Çağdaş Türkiye (1909-1980)*, C.4., Cem Yayınevi, İstanbul: s.166

¹¹⁶ Churchill, 1951: 371-373.

sırtından anlaşabilecekleri şüphelerini gündeme getirdi. Batılı müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne en kolay yardım yolu ancak Türk Boğazları üzerinden olabilirdi.⁽¹¹⁷⁾

Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş başladıktan 3 gün sonra, 25 Haziran 1941'de Türkiye tarafsızlığını ilan etti. Büyükelçi Haydar Aktay, Moskova'da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na kısa bir nota ile Türkiye'nin tarafsızlık açıklamasını sundu.⁽¹¹⁸⁾

5.2. Boğazlar Sorunu

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesinden sonra Churchill, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, Birinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin zaferden yeterli pay alamadığını söylemiş, Almanya ile girilen bu savaşta Sovyetler Birliği'ne zaferden sonra isteklerini gözönünde tutacakları sözünü vermişti.⁽¹¹⁹⁾

Sovyetler Birliği, Almanların Kafkasya'ya girişini karşılamak ve Sovyet ikmal yollarını açık tutmak için İran'ı işgal etmeye hazırlanıyordu. Ege Denizi Almanya'nın kontrolü altında olduğundan İngiltere ve Sovyetler Birliği kendilerine İran üzerinden bir yol açmayı tercih etmişlerdi. Sovyet-İngiliz işbirliği sonucunda İran topraklarının işgal edilmesi kesinleşti. Sovyetler Birliği, İran'ın işgal edilmesinin tarafsız bir politika izleyen Türkiye'yi endişelendirebileceği kaygısı içindeydi.⁽¹²⁰⁾

Churchill'in açıklamaları ve İran topraklarının işgal edilmesinin kesinleşmesi üzerine Türkiye'de, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne vermiş olduğu sözün Boğazlar

¹¹⁷ Aydemir, 1985: 65.

¹¹⁸ Gotthard Jaeschke, (1990): *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)* Çev: Gül Ayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s.53

¹¹⁹ Barutçu, 1977: 222.

¹²⁰ Stefanos Yerasimos, (1989): *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: s.159

olduğuna yönelik Őüpheler arttı. Çünkü aynı İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Boğazları ve İstanbul'u arlık Rusyası'na vermeyi kabul etmişti. ⁽¹²¹⁾

Almanya, Türkiye'de oluşan bu Őüpheleri daha da kuvvetlendirmek için, Ankara Büyükelçisi Von Papen aracılığı ile propaganda savaşına başladı. Türkiye'deki bürokrat ve askeri çevrelerde kendine müttefikler bulan Almanya, aralarında Enver PaŐa'nın kardeŐinin de görüldüğü Alman yanlılarıyla, eski Pantrk hayalleri canlandırma yoluna gitti. Almanya, Sovyetler Birliği'nden ele geçirilecek topraklarda Türk soyundan gelen insanların oturduğu bölgelerin Türkiye'ye bırakılacağı yolunda sözler veriyor ve bu sözlerini maddi imknlarla destekliyordu. ⁽¹²²⁾

İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında 12 Temmuz 1941'de Moskova'da bir Ortak Hareket Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre iki devlet, birbirlerine her türlü yardımı yapmaya ve ateŐkes dahil birbirlerine danıŐmadan barış antlaŐmaları imzalamama güvencesi verdiler. ⁽¹²³⁾

5.2.1. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Ortak Notası

İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'de Ortak Hareket Antlaşması'ndan kaynaklanan endişelerin Almanya tarafından kaynaklandığının farkındaydı. Bu nedenle 10 Ağustos 1941'de Türkiye'nin endişelerini yatıŐtırmak için Türkiye'ye ortak bir nota verdiler. Sovyetler Birliği bu nota ile, Türk toprakları üzerinde ve Boğazlar konusunda hiçbir istekleri olmadığını belirtiyordu. ⁽¹²⁴⁾

Sovyetler Birliği, Alman ordularının kendi topraklarına girmesi zerine, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyetlerin yararına olabilecek bazı maddeler

¹²¹ Gönlübol vd., 1996: 159.

¹²² Yerasimos, 1989: 158.

¹²³ Armaoğlu, 1989: 377.

¹²⁴ Yüksel İnan, (1986):*Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 84, Ankara: s.97

taşıdığını ve Karadeniz'in güvenliğinin ancak Türkiye'nin bu maddelere bağlı kalması koşulu ile sağlanabileceğini anlamıştı.⁽¹²⁵⁾

5.3. Krom Sorunu

Almanya ve Türkiye arasında 18 Haziran 1941'de saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra Türk kromu üzerinde büyük bir rekabet başladı. Almanlar, daha fazla krom elde edebilmek için Türkiye'ye ticari heyetler göndermeye başladılar. Buna karşın İngiltere ise, Türkiye ile imzalanan 1939 tarihli antlaşmanın yenilenmesini istiyordu. 19 Ekim 1939 tarihli, Türk-İngiliz-Fransız İttifakına eklenen mali anlaşmayla, bu üç ülke arasında daha fazla ticari ilişkilerin gelişmesini hedefliyordu. Mali anlaşma uyarınca İngiltere Türk kromunun tamamını satın almış, bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya krom ihraç etmemesi gerektiği düşüncesindeydi.⁽¹²⁶⁾ İngilizlerle imzalanan bu antlaşma 31 Ocak 1943 tarihinde sona erecekti. Almanya ise, İngiliz-Türk antlaşmasının uzatılmasını önlemek için çaba harcıyor ve savaş sırasında silah sanayii için ihtiyaç duyacağı kroma sahip olmak istiyordu.

Almanya'nın Türk kromunu elde etmek için gösterdiği çabaların sonunda 9 Ekim 1941'de Türkiye ile Almanya arasında Ankara'da yüz milyon lira değerinde bir Türk-Alman Ekonomik Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre iki ülkenin karşılıklı ithalat ve ihracat rakamları yüz milyon Türk Lirası olarak tespit edildi.⁽¹²⁷⁾

Türkiye, Almanya ile bu antlaşmayı imzalarken yapmış olduğu ittifakları açısından hiçbir sakınca görmemişti. Ama İngiltere bu anlaşmaya karşı çıkıyor ve Almanya'ya hububat ve krom satışının 31 Mart 1943'e kadar yapılamayacağını Almanya'ya bildirmişti. Buna karşın Türkiye, Almanya'ya krom satışını durdurmamış ve 31 Mart ile 15 Haziran 1943 tarihleri arasında Almanya'ya kırkbeş bin ton krom

¹²⁵ Ataöv, 1965: 94.

¹²⁶ Edward Weisband, (1974): *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul: s.110

¹²⁷ Cumhuriyet, 10 Ekim 1941

göndermeyi kabul etmişti. Bu gecikmeye neden olarak, İngiltere ile yaptığı 1939 tarihli krom antlaşmasını göstermiş, satışı ancak anlaşmanın bitim tarihi olan 31 Ocak 1943'den sonra yapabileceğini bildirmişti. Türkiye, ihtiyacı olan on sekiz milyon Türk lirası tutarındaki askeri malzemenin Almanya tarafından gönderilmesi durumunda, Almanya'ya 1943 yılında açıktan kırk beş bin ton, 1944 yılında ise doksan bin ton krom ihraç etme güvencesi vermişti.⁽¹²⁸⁾

Türkiye, İngiltere'nin savaşta olması nedeniyle Türkiye'nin ithalat ve ihracat isteklerini karşılayamadığını, silah yardımı yapamadığını ileri sürerek, Almanya'dan alınan silahların içinde işlenmiş krom bulunduğunu, bu nedenle Almanya'ya ham krom vermesinde bir sakınca olmadığını İngiltere'ye bildirdi. Türkiye, Almanya ile yapılan bu anlaşma ile İngiltere ile ilişkilerin bozulmasını istemiyordu. İngiltere, bu anlaşmayı anlayışla karşılarken, A.B.D., Türk-Alman Saldırmazlık Paktının imzalanmasında olduğu gibi, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışına tepki gösterdi.⁽¹²⁹⁾

5.4. İngiltere'nin Baskılarının Artması

Churchill, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Sovyetlere yardım edebilmek için bu defa ikinci ve büyük bir Balkan cephesi açılması fikrini ortaya attı.⁽¹³⁰⁾

Bu sırada Alman yanlısı Fransız Mareşal Petain, İnönü'ye bir mektup göndererek, Akdeniz'de bulunan bazı Fransız savaş gemilerinin Türk limanlarına sığınmasını istiyordu. Bunun üzerine Antalya'ya gelen Saint Didiere zırhlısı İngiliz uçaklarınca bombalanarak 5 Temmuz 1941'de batırıldı. İngiltere, zırhlıyı batırarak Türkiye'nin 1939 ittifakıyla İngiltere'ye bağlı olduğunu, Türkiye'nin Mihver'e bağlı

¹²⁸ Cumhuriyet, 16 Ekim 1941

¹²⁹ Gönlübol vd., 1996: 159.

¹³⁰ Denniston, 1998: 87.

vurucu güçlerle hiçbir şekilde işbirliğine girmesine fırsat vermeyeceği açıklamasını yaptı.⁽¹³¹⁾

5.4.1. Amerikalı Amiral Sterling'in Açıklamaları

2 Eylül 1941 tarihinde Amerikalı Amiral Sterling, United Press ajansına yaptığı açıklamada, Kızıldordu'nun çöktüğünü, Sovyetlere bir an önce yardım edilmesi gerektiğini söyledi. Sovyetler Birliği'ne yardımın ulaştırılacağı en kısa yolun Türk Boğazları olduğunu vurguluyordu. İnönü ve Ankara Hükümeti, Boğazlar'dan Müttefik savaş gemilerinin geçmesine izin vermedikleri için, asker ve savaş malzemesi taşıyan gemiler Sovyetler Birliği'ne yardım yapamıyordu. Sterling, ayrıca Sovyetlere yapılan yardım için İran üzerinden oluşturulan yolun çok uzak ve elverişsiz olduğunu, güneyden, kuzey İran'a ulaşan tek bir demiryolu bulunduğunu söylüyordu. Amerikalı Amiral basın açıklamasında, Türkiye Boğazları İngilizlere kendi isteği ile açmazsa, Boğazlara hücum edilerek zorla açılacağını söylüyordu.⁽¹³²⁾

Amerikalı Amiralin açıklamaları İnönü ve Ankara Hükümetini tedirgin etti. Bir süre sonra A.B.D. Ankara Büyükelçiliği, amiralin basına yaptığı bu açıklamaların kendi şahsi görüşü olduğunu açıklamak zorunda kaldı. Ankara Hükümeti ise, amiralin böyle önemli ve sorumluluk gerektiren bir açıklamayı kendi başına yapamayacağını, Türkiye'nin durumunun ve Boğazlar sorununun Müttefikler arasında konuşulmuş ve belki de karara bağlanmış olduğu endişesinde birleşiyordu.⁽¹³³⁾

¹³¹ Necdet Ekinci, (1997): *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul: s.170

¹³² Aydemir, 1985: 192.

¹³³ Aydemir, 1985: 191.

5.4.2. İngiltere, Türkiye'nin Endişelerini Gidermeye Çalışıyor

Amerikalı amiralin Boğazlara yönelik açıklamasından iki gün sonra, 4 Eylül 1941'de Churchill, Stalin'e Balkanlar'da Türkiye'nin yardımı ve desteği olmadan ikinci bir cephe oluşturmanın olanaksız olduğunu bildiren bir telgraf gönderdi.

18 Eylül 1941'de İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen, basına yaptığı açıklamada, Türkiye ile İngiltere'nin siyasetinin Türk-İngiliz İttifakı'na dayandığını, bundan sonra da iki ülke arasındaki ilişkilerin bu ittifak çerçevesinde devam edeceğini, Türkiye'nin geleceğine güvenle bakıldığını, İngiltere'nin Türkiye için huzur ve istikrardan başka bir şey istemediğini söyledi.⁽¹³⁴⁾

Churchill, 21 Eylül'de Stalin'e ikinci bir telgraf daha gönderdi. Churchill, Stalin'den Türkiye'nin Müttefik Devletler yanında savaşa katılması için ikna edilmesini istedi.⁽¹³⁵⁾

İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Ekim 1941'de Moskova'yı ziyaret etti. Moskova ziyareti sırasında yapılan görüşmede Stalin, Avrupa'nın geleceği ile ilgili düşüncelerini açıklarken, Türkiye'nin gelecekteki sınırları üzerinde de durdu. Stalin'e göre, savaştan sonra Ege'de ki Oniki Ada Türkiye'ye verilmeli, Bulgaristan ve Suriye sınırlarında da Türkiye lehine bazı düzenlemeler yapılmalıydı.⁽¹³⁶⁾

Stalin'in Türkiye hakkındaki görüşleri, Sovyetler Birliği büyükelçisi Vinogradov tarafından Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na bildirildi. Sovyetler Birliği'nin Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesi yönündeki endişeler, Stalin'in açıklamaları ile daha çok arttı. İki devlet arasındaki bu yakınlaşma Türkiye'de diplomatik çevrelerde daha fazla tedirginliğe yol açtı. Buna karşın Türkiye'nin İngiltere ya da Sovyetler'den her hangi bir toprak talebi yoktu. Ankara

¹³⁴ Cumhuriyet, 18 Eylül 1941

¹³⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı, (1981): *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, Çev: Levent Konyar, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul: s.74

¹³⁶ Churchill, 1950: 451.

Hükümeti, Stalin'in ancak Boğazlar karşılığında Türkiye'ye tavizler verebileceği kanısındaydı.

İngiltere, Türkiye'de oluşan endişeleri ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmaya başladı. İlk olarak 8 Ocak 1942 tarihinde Anthony Eden, Avam Kamarasında Moskova gezisi ile ilgili olarak bir basın açıklaması yaptı. Eden, Türkiye ile ilgili olarak, Moskova'da Stalin'e Türkiye'den dostça bahsettiklerini, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün hiçbir tehlikeyle karşı karşıya olmadığını, Türklerin Müttefiklerin zaferinden korkmaları için hiç bir neden olmadığını söyledi. Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği tarafından 10 Ağustos 1941 tarihinde Türkiye'ye verilen sözlerin tamamıyla geçerli olduğunu bir defa daha vurguladı.⁽¹³⁷⁾

Amerika Birleşik Devletler'in Ankara büyükelçisi Mc.Murray 22 Ocak 1942'de The Sun gazetesine yaptığı açıklamada, Türkiye'nin endişelerine değindi. Murray, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden endişe duyduğunu, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki güçlüklerin halledilmemiş olduğunu, Türklerin 1939 Alman-Sovyet Dostluk Paktı'nı bir dostun ihaneti olarak gördüklerini söyledi. Büyükelçi, Türk ordusunun güçlü bir geleneği olduğunu, ancak modern silahlarının bulunmadığını, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı Boğazlar konusundaki endişelerinin giderildiği takdirde, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılabileceğini ileri sürdü.⁽¹³⁸⁾

¹³⁷ Cumhuriyet, 9 Ocak 1942

¹³⁸ Jaeschke, 1990: 68-69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONFERANSLAR DÖNEMİ

1. İngiltere'nin İkinci Cephe Planı

11 Aralık 1941 tarihinde Amerika'nın, Almanya'ya savaş ilan etmesinden sonra Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'dan Almanya'ya karşı Avrupa'da ikinci bir cephe açmalarını istedi. Almanya'ya karşı açılacak ikinci bir cephe ile Sovyetler üzerindeki Alman baskısı hafifleyecektir. Stalin, 3 Eylül 1941'de Churchill'e yazdığı mektupta, Avrupa'da ikinci cephenin Balkanlar ya da Fransa'da açılmasını istiyordu. Stalin'e göre, açılacak bu cephe, doğu cephesinden 30 ile 40 arasında Alman tümeninin çekilmesine neden olacaktır.⁽¹³⁹⁾

Aralık 1941'den sonra, İngiltere'nin Avrupa'da ikinci cephe açma planı doğrultusunda İngiltere, savaşa girmesi için Türkiye üzerine baskısını iyice arttırdı.

Churchill 18 Kasım 1942'de kuvvet komutanlarına Türkiye'nin 1943 yılı başlarında savaşa sokulması için ciddi çabalar harcanması gerektiğini bildiren bir yazı gönderdi. Churchill, gerekli önlemlerin alınarak Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa sokulmasını istiyordu. Türk ordusunun iyi durumda olduğunu, tek eksiğinin özel ve modern silahlardan yoksun olduğunu vurguluyordu.⁽¹⁴⁰⁾

---

¹³⁹ Koçak, 1996: 142.

¹⁴⁰ W. Churchill, (1952): *The Second World War (The Hinge of Fate)*, Vol 4, Cassell Co. Ltd., London: p.623

1.1. Churchill ve Stalin'in Karşılıklı Mektupları

Churchill, Türkiye'nin savaşa sokulması için Müttefikler tarafından çaba gösterilmesini istiyordu. Bu amaçla 24 Kasım 1942'de Stalin'e, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istediğini belirten gizli ama kişisel bir mektup gönderdi. Churchill, Stalin'e Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesinin Sovyetler Birliği için çok yararlı olacağını, Sovyetler için Karadeniz'deki ulaşım yollarının açılacağını, Türkiye'deki...üslerden hareketle Mihver için büyük önem taşımakta olan Romanya'nın Ploesti'deki petrol yataklarının ağır bir şekilde bombalanabileceğini yazmıştı. Churchill, Türkiye'ye kesintisiz bir şekilde silah ve ekipman akışının sağlanmasının önemine değinmiş, Türkiye'ye başlangıç olarak önemli miktarda cephane ve Ortadoğu'dan iki yüz adet tank sevkiyatı yaptıklarını belirtmişti. Churchill, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılmasını sağlamak amacıyla, Türkiye'nin statusünü ve toprak bütünlüğünü garanti eden bir İngiliz-Sovyet antlaşmasına A.B.D.'nin de katılmasının şart olduğunun altını çizmişti.⁽¹⁴¹⁾

Stalin, Churchill'in mesajına karşılık olarak 27 Kasım 1942'de gönderdiği mektupta Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa sokmak için herşeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Churchill'e katıldığını, Türkiye'nin savaşa girmesinin Hitler ve onun işbirlikçilerinin kısa sürede yenilgisi için çok şey ifade edeceğini yazmıştı.⁽¹⁴²⁾

Bu sırada Sovyetler Birliği, Almanların Stalingrad'ı⁽¹⁴³⁾ düşürmek için yapmış olduğu saldırılara karşı güçlü bir direniş göstermişler ve Kasım 1942'de Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurmuşlardır. Stalingrad başarısının ardından Sovyetler Birliği, Türkiye üzerinde savaşa girme konusunda baskı yapmaya başladı.

¹⁴¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı, 1981: 80.

¹⁴² Churchill, 1952: 622.

¹⁴³ Stalingrad savaşları İkinci Dünya Savaşı için bir dönüm noktası oluşturur.

1.2. Churchill'in Gözünde Türkiye

Stalingrad başarısı ve Stalin'le mektuplaşmalar sonrası Churchill, Türkiye'yi 1943 ilkbaharında savaşa sokmak için girişimlerde bulunmaya başladı. Churchill'e göre Türkiye, Almanya'ya karşı hazırlanacak bütün planlarda kilit bir rol oynayacaktır. Türkiye'nin savaş dışı durumu, Almanya'nın Avrupa'dan dışarıya doğru genişlemesini engellemek için 1942 yılı sonuna kadar çok yararlı olmuştur. Ancak, Avrupa'da ikinci bir cephe açılması durumunda, Almanya'yı yenmek için Avrupa'nın içine girmek gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin savaş dışı durumu Müttefiklerin hareketine engel oluyordu. Türkiye'nin savaş dışı konumunu bırakarak, Müttefikler yanında savaşa katılması, Balkanlar'da Almanya'ya karşı bir cephe açılması ile sağlanabilecektir.

Churchill'in Balkanlar'da ikinci cephe açılması önerisi, siyasal amaçlı askeri stratejinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Balkanlar'da, Almanya'ya karşı açılacak ikinci cephe, Avrupa'da savaş sonrası oluşturulacak düzen ile yakından ilgiliydi. Çünkü Kızıldordu, Orta Avrupa ile Balkanları Alman egemenliğinden kurtarması durumunda, Sovyetler Birliği, bu bölgelerde pekâlâ askeri, siyasi ve ideolojik etki alanını kurabilecektir. Bölge, bir Sovyet yayılma tehdit ve tehlikesi ile karşılaşılabilirdi. Bunun önlenmesi için İngiltere, İngiliz ve Türk ordularının bölgede ortak askeri harekâtına güveniyordu.⁽¹⁴⁴⁾

1.3. Türkiye'nin Savaşa Bakışı

Ancak, Türk dış politikası, İngiltere'nin askeri ve siyasi stratejisinden farklı görüşteydi. Edward Weisband, "İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası" adlı kitabının 43 ile 48. sayfalarında dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak ilk hedeflerinin Türkiye'yi savaşın dışında tutmak olduğuna açıklık getirmektedir. Weisband'a göre Menemencioğlu,

¹⁴⁴ Koçak, 1996:144.

savaşta Türkiye'nin hiçbir şey kazanmadan çok şey yitireceğine inanıyordu. Ona göre Türkiye savaşa girerse, büyük devletlerin ordularına savaş alanı olacaktır.⁽¹⁴⁵⁾

Buna karşın Türkiye, savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'da girişeceği hareketlerden endişe duyuyordu. Savaşın tarafların kesin bir zafere ulaşmaları durumunda ve Almanya'nın ağır bir yenilgiye uğraması yerine, Türkiye daha çok Orta Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin olası ilerlemelerine karşı koyabilecek bir güç olarak kalmasını, savaşın bir uzlaşma barışı ile sona ermesini istiyordu. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine getirilen Cevat Açıkalın, Moskova'da elçi olarak bulunmuştu. Açıkalın, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin savaşa girmesini bahane ederek, orduları ile Türkiye topraklarına girip yerleşebileceklerini düşünüyordu.⁽¹⁴⁶⁾

2. Kazablanka Konferansı

Kuzey Afrika çıkartmasından sonra A.B.D. Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Almanya'ya karşı uygulanacak politikaları görüşmek, öncelikleri saptamak, zaman sıralaması ve uzun süreli planlama sorunlarını çözümlmek için 12 ile 25 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da buluşmaya karar verdiler. Konferansın merkezi, Kazablanka'ya sekiz kilometre uzaklıkta bulunan dinlenme kenti Anfa idi. Toplantıya, üst düzey İngiliz ve Amerikan kurmayları katılıyorlardı.

¹⁴⁵ Weisband, 1974:43-48.

¹⁴⁶ Weisband, 1974: 49.

2.1. Churchill'in Hedefi

Churchill'in toplantıda ileri sürdüğü planlara göre, hedef Türkiye'yi savaşa sokmaktır. Churchill, Kazablanka'da Türk topraklarını bir hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlama konusundaki fikirlerini Amerikalı yetkililere kabul ettirmek için çalıştı.⁽¹⁴⁷⁾

2.2. İngiliz Ortak Planlama Personelinin Belgesi

Kazablanka Konferansı devam ederken 18 Ocak 1943'de İngiliz Ortak Planlama Personeli, Türkiye'ye ait politikalarını açıklayan bir belge yayınladı. Bu belgeye göre, Türkiye, Müttefiklerin yardımı olmadan Trakya'yı elinde tutmayı başardığı sürece savaşa girmeyecek, savaşa girmesi durumunda ise hava savunması kaçınılmaz bir gereklilik olacaktır. Türkiye'nin Müttefikler açısından değeri, kara hareketlerinden çok, hava saldırıları için kullanılacak üslerin olmasından kaynaklanıyordu. Türkiye, Romanya petrolünün merkezi konumundaki Ploesti'nin bombalanacağı bir hava üssü, Çanakkale Boğazı'nı Mihver Devletleri'ne kapatmakla da Balkanlara karşı bir tehdit unsuru olarak görülebilirdi. Bu şekilde Alman kuvvetlerinin dağılması sağlanabilir ve Almanya'nın krom satışı engellenebilirdi.⁽¹⁴⁸⁾

2.3. İkinci Cephe Planı'nda Türkiye

19 Ocak 1943'de Churchill, Kazablanka'da Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte savaşa girmesi için çaba göstermesi gerekliliğinden bahsetmiş, Türkiye savaş dışı tutumunu değiştirmese, Sovyetler Birliği'ni Boğazlar konusunda kontrol edemeyeceklerini söylemiştir.⁽¹⁴⁹⁾

¹⁴⁷ Koçak, 1996: 145.

¹⁴⁸ Denniston, 1998: 130.

¹⁴⁹ Robert Sherwood, (1948): *Roosevelt and Hopkins An Intimate History*, Harper & Brothers, Newyork: p.683

A.B.D. yetkilileri Türkiye'yi savaşa girmeğe zorlamanın akıllıca bir davranış olmadığını, Türkiye'nin böyle bir öneri için hazır bulunmadığını ve başarı şansının çok az olduğunu söylemiştir. Onlara göre, Balkan cephesinin açılması çok fazla insan gücü ve askeri malzeme ihtiyaçlarını da beraberinde getirecektir. Ayrıca Amerika, İngiltere'nin bölgede, Sovyetler'e karşı Amerika'nın askeri gücünden yararlanıp askeri ve siyasi güç sağlayacağını düşünüyordu. Roosevelt, bunu engellemek için Churchill'in Balkan planına karşı çıktı.⁽¹⁵⁰⁾

Churchill, Türkiye'nin İngiltere'nin geleneksel nüfuz alanı altında bulunduğunu, Türkiye'nin savaşa katılması ve Balkanlar'da ikinci cephenin açılması ile İngiltere'nin ilgilenmesi gerektiğini vurguluyordu. A.B.D. ise, Türkiye'nin İngiltere'nin nüfuz alanında bulunduğu yönündeki açıklamaları kabul etmiyordu. Konferans sonunda A.B.D.'nin ısrarlı tutumu ile, İngiltere'nin iktisadi ve siyasi konuların dışında, Türkiye ile yalnızca askeri konularla ilgilenmesi yönünde bir karar alındı.⁽¹⁵¹⁾

2.4. Türkiye'nin Konferans Kararlarına Tepkisi

Kazablanka Konferansı'nın sonuçları, Ankara Hükümeti tarafından olumlu karşılanmadı. Hükümet, alınan kararların Türk dış politikası açısından yeni sorunlar yaratacağını düşünüyordu.

Konferansta Müttefikler, Almanya kayıtsız şartsız teslim olana dek savaşacaklarına ilişkin karar almışlardı. Barış görüşmeleri yapılabilmesi için, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu.⁽¹⁵²⁾

Almanya'nın kesin yenilgisini öngören bu karar, Türkiye'nin düşündüğü bir uzlaşma barışı ihtimalini ortadan kaldırdı. Türkiye, Alman Ordusu'nun kesin yenilgisi

¹⁵⁰ Churchill, 1952: 699.

¹⁵¹ Suat Bilge, (1992): *Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1954)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: s.166

¹⁵² Koçak, 1996: 147.

ve Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması durumunda, Kızılordu'nun önünde yayılmasını önleyebilecek hiç bir askeri gücün kalmayacağını düşünüyordu. Almanya karşısında kesin zafer elde edilene kadar savaşılması için İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde gizli bir anlaşmaya vardıklarını, İngiltere'nin Türkiye'yi Sovyet etki alanı içinde bıraktığı konusunda kuşkular ortaya çıkıyordu.⁽¹⁵³⁾

Ankara Hükümeti'nin tepkisine neden olan diğer kararda, Türkiye'nin her türlü askeri donanım isteklerinin karşılanıp gönderilmesinden İngiltere'nin sorumlu tutulacak olmasıydı. Böylece, Türkiye'ye yapılacak müttefik askeri malzemesi, silah yardımı ve donanım araçlarının teslimi, yalnızca Ortadoğu'daki İngiliz Askeri Komutanlığı'nın insiyatifine bırakılıyordu. Roosevelt, hem Türkiye'deki Müttefik çıkarlarını korumayı İngiltere'ye bırakıyor, hem de Türkiye'ye gönderilecek yardım malzemelerinin denetiminden İngiltere'yi sorumlu tutuyordu.⁽¹⁵⁴⁾

3. Adana Konferansı

Churchill, Almanya'nın güney kanadını vurmak için Balkanlar'dan açılacak ikinci cephe planının anahtarı ve Akdeniz'deki politikasının kilit noktası olarak Türkiye'yi görüyordu.

Churchill, Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa sokmak planlarını gerçekleştirmek için Türk devlet adamlarıyla görüşmeyi kararlaştırdı. 28 Ocak 1943'de Kazablanka'dan Eden'e gönderdiği mektupta, Türkler'le doğrudan doğruya görüşmelere başlamak için bunun en uygun zaman olduğunu yazıyordu.⁽¹⁵⁵⁾

¹⁵³ Erkin, 1968: 187-192.

¹⁵⁴ Anthony Eden, (1962): *The Eden Memoirs Facing The Dictators*, Vol 2, Cassel, London: pp. 441-42

¹⁵⁵ Churchill, 1952: 629-641.

3.1. Churchill'in İnönü'ye Mektubu

Churchill, hem İngiltere başbakanı, hem de Roosevelt'in sözcüsü sıfatıyla İsmet İnönü'ye 15 Ocak 1943'de Türkiye'yi modern silahlarla kuvvetlendirme yollarını araştırmak ve Türkiye'nin savunma gücü ile ilgili sorunları görüşmek istediğini; kararlaştırılacak bir yerde, mümkünse İsmet İnönü'nün kendisiyle, olmazsa başbakan Saraçoğlu⁽¹⁵⁶⁾ ile toplantı yapma isteklerini içeren bir mektup gönderdi.⁽¹⁵⁷⁾

3.2. Roosevelt'in Telgrafı

Churchill'in isteği üzerine A.B.D. Başkanı Roosevelt, 25 Ocak 1943 günü İnönü'ye bir telgraf çekti. Roosevelt, İnönü'ye, Churchill'in kısa bir süre sonra Kahire'ye gideceğini, gitmeden önce uygun ve gizli bir yerde İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmek istediğini, Churchill'in bu isteğinin İnönü tarafından olumlu karşılanacağını arzu ettiğini belirtmiştir.⁽¹⁵⁸⁾

3.3. Churchill'in Stalin'e Mesajı

Churchill, İnönü ile Türkiye'de yüzyüze görüşmeler yapmak için karar aldığını 27 Ocak 1943 tarihinde Stalin'e bir mesajla bildirdi. Churchill mesajında Stalin'e, Roosevelt ile görüştiklerini, Türk ordusuna daha iyi ve daha hızlı malzeme ve silah gönderilmesini düzenlemek için İnönü ile buluşacağını, bu konuda Roosevelt ile fikir birliğine vardıklarını, İnönü'nün kendisine olumlu cevap verdiğini açıklıyor, Stalin'e ayrıca görüşmeler hakkında bilgi vereceğini yazıyordu.⁽¹⁵⁹⁾

¹⁵⁶ Mehmet Şükrü Saraçoğlu 1938-1942 yılları arasında Celal Bayar ve Refik Saydam Hükümetleri'nde Dışişleri Bakanı oldu. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de Başbakanlığa getirildi. 5 Ağustos 1946'da Başbakanlıktan ayrıldı.

¹⁵⁷ Erkin, F.C. (1987): *Dışişlerinde 34 Yıl*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s.136

¹⁵⁸ Denniston, 1998: 134.

¹⁵⁹ SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000: (Belge s.88/No.105) s.95

3.4. Churchill ve İnönü, Adana'da

Churchill, İnönü ve Saraçoğlu ile yapacağı görüşmenin gizlilik içinde gerçekleşmesini istiyordu. Ankara'nın Alman casusları ile dolu olduğu bilindiğinden, buluşmanın yeri Akdeniz kıyısında bulunan ve o sıralar kar altında olan, Ankara'dan yalnızca uzun bir tren yolculuğuyla ulaşılan Adana tercih edildi.⁽¹⁶⁰⁾

Churchill ve Roosevelt'in, İnönü'ye 25 Ocak 1943'te ayrı ayrı gönderdikleri gizli mesajlar sonucu, 30 Ocak 1943 günü İnönü ve Churchill⁽¹⁶¹⁾ Adana'da buluştular.⁽¹⁶²⁾ Adana'ya gelen heyette, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu,⁽¹⁶³⁾ Mareşal Fevzi Çakmak ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen ve İngiliz ateşemiliter bulunuyordu.⁽¹⁶⁴⁾

Adana görüşmeleri iki bölümde yapıldı. Politik görüşmelerde, Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirebilecek koşullar üzerinde durulurken, askeri görüşmelerde Türkiye'nin savaş durumuna nasıl hazırlanacağı gözden geçirildi.

Churchill, İtalya'ya karşı geniş bir sefer açılacağını, İtalya'nın yenilmesi ile Almanya'nın Balkanlar'daki durumunun sarsılacağını, Sovyetlerin kuzeyden, Müttefiklerin de Türkiye aracılığı ile güneyden harekete geçebileceklerini açıkladıktan sonra savaşın Balkanlara yerleşmesi ile Almanya'nın daha kısa sürede yenileceği tezini ileri sürdü. Ona göre, Romanya petrolünün, Türkiye'deki üslerden hareket edecek olan uçaklarca bombalanması sonucu, Almanya akaryakıtsız kalacak, böylece Almanya'nın dayanma gücü azalacaktır. Bunların gerçekleşmesi için Türkiye'nin yardımı gerekmektedir. Churchill Adana'da, Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden Müttefikler yanında savaşa girmesini, Türkiye'nin İngiltere'ye verdiği sözleri yerine getirmesini istedi.⁽¹⁶⁵⁾

¹⁶⁰ Hugessen, 1949: 129.

¹⁶¹ Churchill ve Heyeti uçakla Adana hava alanına indikten sonra oraya çok yakın bir mesafede olan Şakirpaşa istasyonunda kendileri için hazırlanmış özel bir trene binerek Yenice'ye geldiler.

¹⁶² Adana'da Yenice İstasyonu'nda görüşmeler vagon içinde gizlilik içinde yapıldı.

¹⁶³ Numan Menemencioğlu 1942-1944 yılları arasında iki yıl Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

¹⁶⁴ Uran, 1959: 388.

¹⁶⁵ Aydemir, 1985: 259.

Buna karşın, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'daki isteklerinden endişe duyduğunu, Balkanlar'ın Slavlar ve komünistlerle dolu olduğunu, savaş sonunda Sovyetlerin galip gelmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin Balkanları komünistleştirebileceğini karşı görüş olarak ileri sürdü. Ayrıca Saraçoğlu, yaptığı konuşmada, Almanya yenilirse, yenilen ülkelerin Bolşevik olacağını ve Slavlaşacağı görüşü üzerinde durdu ⁽¹⁶⁶⁾

Diğer taraftan Türkiye, Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda, Mihverin Bulgaristan'dan ya da Almanya'nın elinde bulunan Ege Adaları'ndan saldırıya geçerek Boğazları ele geçirebileceği endişesi üzerinde durdu. Türkiye'nin tek kömür bölgesi olan Zonguldak, Bulgaristan'daki Alman hava üstlerinden yarım saat uzakta olması nedeniyle kolayca bombalanabilirdi. Türkiye'nin bu saldırıya karşı koyabilecek askeri gücünün olmadığı üzerinde duruldu. ⁽¹⁶⁷⁾

Churchill, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişeleri görüşmeler sırasında ortadan kaldırmaya çalıştı. Herhangi bir saldırıya karşı koyabilmesi için Türkiye'ye güvence verdi. Churchill, ilk olarak Müttefikler koalisyonu adına hareket ettiğini, Adana'ya gelişinin hem A.B.D., hem de Sovyetler Birliği'nce desteklendiğini söylemiş, Molotov ve Stalin ile konuştuğunu, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Amerika ile dostça ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir. Churchill, olayların Türkiye'nin düşündüğü gibi kötüye gitmeyeceğini, Sovyetler Birliği'nin gelecek on yıl içinde içte yeniden kalkınma çalışmaları başlatacağını, komünizmin değişikliklere uğrayacağını, İngiltere ve Amerika'nın Sovyetler ile iyi ilişkiler içinde olacağını iddia etmiştir. ⁽¹⁶⁸⁾

Sovyet tehdidine karşı İngilizlerin ne yapabilecekleri, Müttefiklerin zaferinden sonra Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kimin garanti edebileceği sorularına Churchill, Sovyetlerin savaştan sonra Almanya gibi davranacağına inanmadığını, böyle bir

¹⁶⁶ Ataöv, 1965: 107.

¹⁶⁷ Hugessen, 1949: 191-192.

¹⁶⁸ Gönlübol vd., 1996: 166.

davranış içine girecek olursa bütün milletlerin ve kurulacak olan milletlerarası teşkilatın Sovyetlere karşı cephe alacaklarını ileri sürmüştür.⁽¹⁶⁹⁾

Churchill, Türkiye'nin Müttefiklerle işbirliğine girmesini sağlamak, Oniki Ada ve Girit'i yeniden ele geçirmek, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile birlikte hareket etmek, Türkiye'deki üslerden havalanacak olan İngiliz ve Amerikan uçaklarının Romanya'daki petrol alanlarını bombalamak, Türkiye'nin savaşa katılmamak için ileri sürdüğü Sovyet tehdidi ve yetersiz askeri donanım gerekçelerini ortadan kaldırmak için görüşmeler sırasında olağan üstü çaba harcıyordu.

Türk yetkililerin savaşa girmeme nedenleri olarak ileri sürdüğü askeri malzeme ve silah yardımının yetersiz kalmasını Churchill, haklı istekler olarak kabul etmiştir. Churchill bu eksikliğin en kısa zamanda giderileceğini söylemiş ve bir plan sunmuştur. Churchill'in bu planı üç aşamadan oluşuyordu. Öncelikle Türk ordusu, modern askeri malzeme ve silahlarla donatılacak, daha sonra Müttefikler Türk topraklarından ve Türkiye'deki hava ve deniz üslerinden yararlanacaklardır. İngiltere'nin yirmibeş hava filosu, uçaksavar ve tanksavar birlikleri, iki motorize tümen ve dokuz ve onuncu İngiliz birlikleri, Türkiye'nin katılacağı olası bir savaşta yanında olacaklardır.⁽¹⁷⁰⁾

Churchill, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesinin Almanya'nın yenilmesini çabuklaştıracağını düşünüyordu. Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasını istiyordu. Bunun içinde Türkiye'ye karşı Alman tehdidini gündeme getirdi. Churchill, Almanya'nın petrole ve diğer madenlere karşı artan ihtiyacı karşısında, Türkiye'nin kendisini, Doğuya yönelmiş bir Alman tehdidine karşı savunmak zorunda kalabileceğini öne sürdü. Türkler'in karşı saldırıya geçebilmeleri için tanka, cephaneye ve silaha ihtiyaçları vardı. Görüşmeler sırasında Churchill, Türk ordusunun görüntüsü karşısında hayal kırıklığına uğradığını, ordunun savaş alanında

¹⁶⁹ Churchill, 1952: 710-711.

¹⁷⁰ Koçak, 1996: 149.

kesin sonucun alınmasında çok önemli olan modern donanımdan yoksun olduğunu söylüyordu.⁽¹⁷¹⁾

Churchill, bir yerde Türk ordusunun savaşa giremeyecek durumda olduğunu söyleyerek, Türkiye üzerine baskı kurmaya çalışıyordu.

Adana Görüşmeleri'nde İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması konusundaki ısrarlı tutumuna bir karşılık alamadı. Türkiye'nin savaşa katılmasının ön koşullarından biri olan, Türkiye'ye yapılacak Müttefik askeri malzeme ve silah yardımının artarak sürmesine karar verildi. Türkiye, Müttefik askeri yardımının miktarının çok yüksek olmasını istiyordu. Yetkililer yardımın bir defa da ve kısa zamanda yapıp tamamlanması yerine, aralıklarla ve uzun sürede yapılmasını önermişlerdi. Ankara Hükümeti, Türk Ordusu'nun modern askeri malzeme, donanım ve silah listesini hazırlamış, bu liste Adana Listesi olarak Londra'ya bildirilmişti. Türkiye ve İngiltere Adana Listesi üzerinde anlaşmaya vardılar. Yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye'nin savaşa girmesinin, savaşa karşı yeterli ve güven verici bir şekilde silahlandırıldıktan ve Türk ordusu modern silahları kullanma eğitiminden geçtikten sonra, iki taraf arasında yapılacak görüşmelerde ele alınmasına karar verildi.⁽¹⁷²⁾

3.5. Churchill Stalin'i Bilgilendiriyor

Churchill, Adana Görüşmeleri sonrası 1 Şubat 1943'de Stalin'e bir mektup yazarak, görüşmelere ilişkin bilgi verdi. Churchill, Adana'daki görüşmenin dostluk havası içinde gerçekleştiğini, ilk iş olarak Türkiye'nin modern askeri malzeme ve silahla donatılacağını söylemiştir. Sevkiyat için yararlanılabilecek tek yolun Toros dağlarından geçen demiryolu olduğunu, Türkiye'nin bu hattan yararlanabilmesi için gereken araçların ve Mısır'dan sevkiyat için de birkaç geminin ödünç verileceğini, ayrıca Kuzey Afrika cephesinde Müttefiklerin eline geçen Alman ordusuna ait askeri malzemenin ve silahın da Türkiye'ye gönderileceğini açıklamıştır. Malzemenin

¹⁷¹ Churchill, 1952: 706-709.

¹⁷² Erkin, 1987: 138.

Türkiye'ye transit olarak ulaştırılmasını sağlamak üzere Ankara'da ortak bir İngiliz-Türk askeri komisyonu kurduklarını, Mihver güçlerinin Türkiye'ye yönelik olası bir saldırısına karşı planlar yaptıklarını belirtmiştir. Churchill, Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden, belki de daha önce savaşa Müttefikler yanında katılabileceğini, ancak bunun verilmiş bir söz olmadığını açıkladıktan sonra, Türkiye'nin bu konuda serbest olduğunu, dilediği gibi davranabileceğini söylediğinin altını çizmiştir. Churchill, son olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı, savaş sonrası konumları ile ilgili olarak endişeleri olduğunu açıklamış, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesi için Stalin'den Türkiye'ye karşı dostluk girişimlerinde bulunmasını istemiştir.⁽¹⁷³⁾

3.6. Churchill'in Roosevelt'e Mektubu

Churchill, Stalin'e gönderdiği mektubun ardından 2 Şubat 1943'te Roosevelt'e de bir mektup gönderdi. Churchill, gönderdiği mektupta, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne duyduğu endişeleri belirttikten sonra, Amerika'dan savaş sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğünün güvence altına alınması için İngiltere ile birlikte hareket etmesini, bu konuda Sovyetler Birliği ile görüşmelerde bulunulmasını istiyordu.⁽¹⁷⁴⁾

3.7. Stalin'den Churchill'e Cevap

Stalin, 6 Şubat 1943'te Churchill'in mektubuna cevap verdi. Stalin, Sovyetler Birliği'nin, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesi ile ilgili olarak, hem Sovyet-Alman savaşının başlamasından birkaç ay önce, hem de savaş başladıktan sonra, birkaç kez İngiltere tarafından da bilinen açıklama ve deklarasyonla Türkiye'ye güvence verdiklerini, ancak Türkiye'den bunlara bir karşılık gelmediğini anımsatıyordu. Stalin, ayrıca Türkiye'nin uluslararası konumunun oldukça nazik olduğunu, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, İngiltere'ye Karşılıklı Yardım

¹⁷³ Bilge, 1992: 261.

¹⁷⁴ Aydemir, 1985: 261.

ve Saldırıya Karşı Koyma Antlaşması ile bağlı olduğuna işaret ediyor, Türkiye'nin bu koşullarda nasıl olup da hem Sovyetlere karşı hem de İngiltere'ye karşı olan sorumluluklarını yerine getireceğini sorguluyordu. Stalin'e göre, Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu bir düzelme Ankara Hükümeti'ne bağlıydı ve Türkiye, Sovyetler Birliği ile yakın ve dostça ilişkiler kurmak isterse, Moskova, Ankara'yı yarı yolda karşılamaya hazırды.⁽¹⁷⁵⁾

3.8. Türkiye'nin Adana Konferansı'na Bakışı

Türk basınının Adana Görüşmeleri'ne ait ortak tutumu Türk dış politikasını destekler nitelikteydi. 4 Şubat 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, görüşmeleri ulusal güvenlik temeline dayanan, basit ve çok açık bir ihtiyacın şartlarına bağlı hareketler olarak niteliyor, Türkiye ile İngiltere arasındaki ortak savunma antlaşmasının bir tarafın değil, karşılıklı iki tarafın davaları ile ilgili olduğunu belirtiyordu.⁽¹⁷⁶⁾

Churchill'in Türkiye'yi belirli bir eyleme zorlamamış olması, Ankara Hükümeti'nde ve Türk kamuoyunda bir rahatlama yaratmıştı.⁽¹⁷⁷⁾

3.9. Churchill'in Açıklaması

Churchill, 11 Şubat 1943 tarihinde Avam Kamarası'nda Adana Görüşmeleri ile ilgili olarak, politikalarının Türkiye'yi bir tehditle karşı karşıya bırakmayı içermediğini, Türkiye'ye yönelik bir tehlikenin İngiltere ve A.B.D.'yi de kapsayacağını söyledi. Churchill, Türkiye'nin herhangi bir tarafın saldırısına karşı kuvvetli bir engel oluşturduğunu, en zor zamanlarda dahi, savaşın Türkiye'ye, İran'a ve Irak'a yayılmasını önlediğini ve doğudaki savaşın geleceği açısından hayati öneme sahip Abadan petrolünün korunmasında Türkiye'nin önemini vurguladı. Türkiye'nin

¹⁷⁵ Bilge, 1992: 180.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

¹⁷⁷ Haluk Ülman, (1961): *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Yayınları, No:128, Sevinç Matbaası, Ankara: s.40

modern silahlarla iyice silahlanmış bulunmasının A.B.D. ve özellikle İngiltere için çok önemli olduğuna değindi. Churchill, Türkiye'yi Müttefik ve dost ülke olarak gördüklerini belirttikten sonra, Türkiye'nin topraklarının, haklarının ve çıkarlarının etkin bir şekilde korunmasını, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında sıcak ve dostça ilişkiler oluşturulmasını istediklerinin üzerinde önemle durdu.⁽¹⁷⁸⁾

4. Sovyetlerin Türkiye'ye Karşı Değişen Tutumu

13 Şubat 1943 tarihinde, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a Ankara Hükümeti'nin, Sovyet-Türk ilişkilerini geliştirmek amacıyla görüşmelere başlamak istediğini bildirdi.⁽¹⁷⁹⁾

Stalin, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile görüşmelere başlama isteğini, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisine bildirdiğini anlatan mektubu 24 Mart 1943'te Churchill'e gönderdi. Stalin, Türkiye'nin bu girişimini memnurlukla karşıladıklarını, görüşmelere başlamak için hazır olduklarını Ankara'daki büyükelçileri aracılığıyla bildirdiklerini, görüşmeler için Türk büyükelçisinin Moskova'ya dönüşünü beklediklerini yazmıştı.⁽¹⁸⁰⁾

4.1. Churchill'in Makalesi

Stalingrad muharebesinde kazandığı başarılar Stalin'in Müttefiklere karşı tutumunda değişikliğe neden olmuştu. Stalin'in Sovyet basına yapmış olduğu açıklamalarda A.B.D.'nin Stalingrad muharebesi sırasında Sovyetler Birliği'ne yapmış olduğu askeri malzeme yardımını unutmuş gözüküyordu. Stalin'in bu davranışı önce Amerika Birleşik Devletleri Moskova büyükelçisi Stanley tarafından 8 Mart günü

¹⁷⁸ Ayın Tarihi, Sayı: 111, Şubat 1943, ss. 114-115

¹⁷⁹ Weisband, 1974: 166.

¹⁸⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı, 2000: Belge s.97/No.117-104.

Amerikan basınına verilen bir demeçle kınandı. Stalin'in bu davranışı A.B.D. de tepkiyle karşılandı.⁽¹⁸¹⁾

10 Mart 1943'te Churchill'in Times gazetesinde yayınlanan bir makalesi bu defa Türkiye'de üzüntü ve hayal kırıklığı ile karşılandı. Makalede, savaştan sonra dünya barışının dört büyük devlet tarafından sağlanacağını, dört büyük devletten yalnızca İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yer alacağı belirtiliyordu. Doğu Avrupa'daki barışı korumakla Sovyetler Birliği, Batı Avrupa'daki barışı korumakla da İngiltere sorumlu olacaktı. Makalede ayrıca, zafere ulaşıldığında Sovyetler Birliği'nin sınırlarının güvenliğinin sağlanması açısından Müttefikleriyle aynı haklara sahip olacağına değiniliyordu.⁽¹⁸²⁾

4.2. Açıkalin-Molotov Görüşmesi

12 Mart 1943'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalin ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında gerçekleşen görüşmede Molotov, Türk-Sovyet ilişkilerinin ancak Türkiye'nin savaşa girmesiyle düzelebileceğini ileri sürerek, Türkiye'nin diplomatik girişimini geri çevirdi.⁽¹⁸³⁾

Sovyetler Birliği'nin, Stalingrad kuşatmasında kazandığı zaferle kendisini daha kuvvetli hissetmeye başlamış, Müttefiklere ve Türkiye'ye karşı tutumu olumsuz yönde değişmişti.⁽¹⁸⁴⁾ Türkiye'nin savaşa katılmayışını eleştirmeye başlamıştı.⁽¹⁸⁵⁾

¹⁸¹ J.B. Duroselle, (1974): *Histoire Diplomatique de 1919 a nos Jours*, Paris, Dalloz: p.367

¹⁸² Weisband, 1974: 173-174.

¹⁸³ Erkin, 1968: 208.

¹⁸⁴ Duroselle, 1974: 367.

¹⁸⁵ Kemal Baltalı, (1956): *Boğazlar Meselesi*, Desen Matbaası, Ankara: s.109

4.3. Eden-Roosevelt Görüşmesi

12 ile 29 Mart tarihleri arasında İngiltere dışişleri bakanı Anthony Eden ve A.B.D. başkanı Roosevelt Washington'da bu ortamda biraraya geldiler. Eden ve Roosevelt arasında gerçekleşen görüşmeye Cordell Hull, Sumner Welles ve Hopkins katıldılar. Toplantıda savaş sonrası Avrupa'nın düzeni tartışılırken, Roosevelt yalnız üç büyüklerin, Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Birleşik Amerika'nın silahlanmasına izin verileceğini, tarafsızlar da içinde olmak üzere küçük ulusların, tüfekten daha tehlikeli silahlara sahip olmalarına izin verilmeyeceğini açıkladı.⁽¹⁸⁶⁾

İngiliz basınında, Avrupa'nın sınırlarının savaş sonrası yeniden belirlenmesinde Sovyet nüfuz bölgelerinin kabulüne yönelik yayınlanan yazılar, 12 ile 29 Mart tarihleri arasında gerçekleşen Eden-Roosevelt görüşmesi ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin diplomatik girişimlerine karşı olumsuz tutumu, Türkiye'nin savaş sonrasında kurulacak yeni düzen ile ilgili endişelerini artırdı.

5. Washington Konferansı

Washington Konferansı, A.B.D. Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill arasında 12 ile 26 Mayıs 1943 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu konferansta Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiş, bunu yaparken, hedef olarak İtalya'yı göstermiştir. Churchill, 12 Mayıs'ta ki görüşmelerde Almanya'nın Balkanlar'daki gücünün zayıflatılması için İtalya'nın işgal edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, İtalya'nın işgaliyle beraber İtalyan birlikleri Balkanlar'dan atılacak, Almanya Balkanlara yeni kuvvet göndermek zorunda kalacaktır. Böylece Sovyetler Birliği üzerindeki Alman baskısı hafifleyecektir. Churchill, Türkiye'nin Akdeniz'deki durumunun İtalya ile dengelendiğini, İtalya'nın işgali gerçekleşirse Türkiye'nin savaşa katılacağını düşünüyordu. Türkiye'nin savaşa

¹⁸⁶ Weisband, 1974: 175-176.

katılması ile birlikte Romanya petrollerinin bombalanması için Türk havaalanları kullanılabilirdi.⁽¹⁸⁷⁾

Görüşmelerde, Churchill tarafından savaş sonrası kurulacak düzen ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Barışı koruma sorumluluğu Birleşik Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin'e verilecektir. Ayrıca Avrupa'da, Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarını kapsayan bir konfederasyon kurulması düşüncesi üzerinde durulmuştur. Türkiye, kurulacak Balkan federasyonuna dahil edilecektir.⁽¹⁸⁸⁾

6. Quebec Konferansı

Mussolini İtalyası'nın Müttefikler karşısında yenilmesi⁽¹⁸⁹⁾ ve 25 Temmuz 1943'te Badoglio hükümetinin kurulmasıyla ortaya çıkan yeni durumu görüşmek ve ikinci cephe sorununu yeniden ele almak amacı ile 17 ile 24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Kanada'nın Quebec şehrinde bu defa Churchill ve İngiliz genelkurmayı ile Roosevelt ve Amerikan genelkurmay heyetleri biraraya geldiler.⁽¹⁹⁰⁾

Quebec Konferansında, Almanlara karşı açılacak ikinci cephe için uygulanacak savaş politikaları tartışılırken Türkiye'nin durumu yeniden görüşüldü. İtalya'ya saldırının başlaması ile birlikte Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması düşüncesi Müttefiklerin savaş planlarında öne çıkmıştı. Müttefikler, Türkiye'nin savaşa katılması için henüz erken olduğunu düşünüyorlardı. Türkiye, Müttefikler yanında savaşa girmek için zorlanmayacak, ancak Balkanlar'da açılacak ikinci cephe için gerekli olan Türk havaalanlarının Müttefiklerce kullanılması yönünde Türkiye'ye baskı yapılacaktır.⁽¹⁹¹⁾

¹⁸⁷ Churchill, 1952: 791.

¹⁸⁸ Armaoğlu, 1989: 390-391.

¹⁸⁹ Kuzey Afrika'daki çarpışmaların sona ermesi ve Akdeniz'in güney kıyılarına Müttefiklerin egemen olmasının ardından Müttefikler, İtalya'yı işgal etmek üzere, 10 Temmuz 1943 tarihinde Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Ağustos 1943'de Sicilya, Müttefikler tarafından ele geçirildi. Mihver kuvvetleri burada ağır bir yenilgiye uğradılar.

¹⁹⁰ W. Churchill, (1952): *The Second World War (Closing The Ring)*, Vol 5, Cassel and Co. Ltd, London: p.75

¹⁹¹ Gönülbol vd., 1996: 171.

Churchill, Balkanlar'da açılacak cephe ile Müttefiklerin Balkanlara Sovyetler Birliği'nden daha önce girerek savaş sonrasında Balkanlar'ın komünizme karşı korunmasının sağlanabileceğini düşünüyordu. Churchill, konferansta Almanlara karşı ikinci cephenin Türkiye'nin savaşa katılması ile Balkanlar'da açılmasını istedi. Amerika Birleşik Devletleri ise, Almanlara karşı açılacak bu cephe yerine Fransa'nın Normandiya sahillerinden bir cephe açılmasında ısrarlıydı. Konferans sonucunda Amerikalıların görüşü kabul edilerek, ikinci cephenin Fransa'nın Normandiya sahillerinde açılmasına karar verildi.⁽¹⁹²⁾

7. Moskova Konferansı

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılarak bir an önce savaşa katılmasını istiyordu. Büyükelçi Cevat Açıkalın'ın Moskova'dan ayrılmasının ardından, Sovyet basınında Türkiye'nin tarafsızlığının Sovyetler Birliği aleyhine bir durum oluşturduğuna yönelik yazılar çıkmaya başladı. Basında çıkan yazılarda Türkiye savaşa katılmadığı halde neden Türkiye'ye silah yardımı yapıldığı sorgulanıyordu.⁽¹⁹³⁾

İzvestia gazetesinde Eylül 1943'te yayınlanan bir makalede Türkiye'nin tarafsızlığının giderek Almanya için yararlı olduğunu, Türkiye'nin Alman orduların Balkan kanadının güvenliğini sağladıklarını, Almanların burada çok az sayıda bir kuvvet bulundurarak, birliklerinin büyük bir bölümünü Sovyet-Alman cephesine gönderdiklerini yazıyordu.⁽¹⁹⁴⁾

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa katılması yönünde yaptığı propagandalar sürerken, Müttefik devletler dışişleri bakanları, savaşın genel durumunu ve siyasi sorunları görüşmek üzere 19 ile 30 Ekim 1943 tarihleri arasında Moskova'da bir araya geldiler.

¹⁹² Cordell Hull, (1948): *The Memoirs of Cordell Hull*, Vol 2, The Macmillan Company, New York: p.1388

¹⁹³ Kamuran Gürün, (1991): *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s.256

¹⁹⁴ Weisband, 1974: 201.

7.1. Molotov'nın İstekleri

Konferansa Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Molotov başkanlık ederken, konferansın ilk toplantısında A.B.D. Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'den savaş süresinin bir an önce kısaltılmasını öngören üç istekte bulundu. Molotov ilk olarak, ikinci cephenin önceden kararlaştırıldığı biçimde 1944 yılı ilkbaharında açılması için güvence istedi. Molotov, Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasını istiyordu. İkinci olarak, A.B.D. ve İngiltere'den Türkiye'nin savaşa katılması için ikna edilmesini istedi. Üçüncü olarak da Molotov, Almanya'ya karşı İsviçre hava üslerinin kullanılmasını istedi.⁽¹⁹⁵⁾

Eden ve Hull, hükümetleri ile görüşmek için Molotov'dan konferansa ara verilmesini istediler. Molotov, ileri sürdüğü isteklerin Eden ve Hull tarafından üzerinde düşünöldükten sonra tartışılmak üzere toplantıyı erteledi.⁽¹⁹⁶⁾

7.2. Türkiye'yi Savaşa Sokma Planları

21 Ekim 1943 tarihinde yapılan ikinci toplantıda Molotov, Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasının Sovyetler için önemine değindi. Türkiye'nin hemen savaşa katılması durumunda Almanlar doğu cephesinden 15 tümen asker çekmek zorunda kalacaklardır. Molotov, üç Müttefik ülkenin Türkiye'ye karşı ortak bir tutum almasını istiyordu. Molotov, Eden ve Hull'a, İngiltere ve A.B.D. eğer Sovyetler Birliği'nin gerçek dostlarıysa Türkiye'nin savaşa sokulması için ellerinden geleni yapmaları gerektiği görüşünü savundu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Churchill'in kendisine ilettiği şekilde, Londra'nın Türkiye'nin savaşa katılması istediğini açıkladı. Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasının gerekliliğini kabul ettiklerini, ancak Türk ordusunun teçhizatının tam

¹⁹⁵ Herbert Feis, (1957): *Churchill, Roosevelt, Stalin The War They Waged and the Peace They Sought*, Oxford Univesity Press, London: p.225

¹⁹⁶ Churchill, (1952): Vol 5, 253-254.

olarak sağlanamadığını, Türkiye'nin savaşa zorlanmasıyla güçlükler doğuracağını ve bunun için Türkiye'nin aşırı malzeme talebinde bulunacağını söyledikten sonra Türkiye'ye bu malzemenin kısa zamanda sağlanmasının çok zor olduğunu belirtti. İngiltere, Türkiye'nin kendi kararı ile savaşa katılmasını tercih ediyordu. Ancak Molotov'un ısrarlı tutumu karşısında Eden, İngiliz ve Sovyet görüşleri arasında bir fark olmadığını, Müttefiklerin Türkiye'deki havaalanlarından yararlanma ve Türk topraklarından transit geçiş için izin istemeleriyle Türkiye'nin adım adım savaşa gireceğini düşündüklerini açıkladı.⁽¹⁹⁷⁾

Molotov, Türkiye konusunu konferansın en kritik konusu olarak görüyor, bunu İngiltere, Amerika ve Sovyetler arasında bir güven sorunu haline getiriyordu. Molotov, Türkiye'nin savaşa sokulması gerektiğini, Türkiye'nin üs ve transit geçiş kolaylığı sağlamanın yetersiz ve önemsiz tedbirler olduğunu söylüyordu. Molotov'a göre karşılaşılabilecek zorluklar ne olursa olsun Türkiye savaşa sokulmalıydı. Molotov, Türkiye'nin topyekün savaşa girmesi gerektiğini öne sürüyordu.⁽¹⁹⁸⁾

A.B.D. Dışişleri Bakanı Cordell Hull ise, Eden'in ileri sürmüş olduğu, Müttefiklerin Türk topraklarından transit geçiş için izin isteme önerilerini kabul etmiyordu. Molotov'un öne sürdüğü gibi Türkiye'nin savaşa katılması gerekliliğine de katılmıyordu. Hull'a göre, Türkiye'nin savaşa katılmaya zorlanması, savaşın sonucu için bir yarar sağlamazdı. Kuzey Fransa'da bir ikinci cephe açılması Amerikan politikası için ön planda yer alıyordu.⁽¹⁹⁹⁾

7.3. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Gizli Protokolü

Moskova Konferansı'nın sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye konusunda ortak bir fikir birliğine vardılar. Molotov ve Eden, 2 Kasım 1943 tarihinde Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa sokulması için hükümetlerinin karşılıklı

¹⁹⁷ Selim Deringil, (1994): *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul: s.197

¹⁹⁸ Eden, 1962: 483.

¹⁹⁹ Hull, 1948: 1301.

olarak çalışacaklarını bildiren gizli bir protokol imzaladılar. Bu protokole göre İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye'ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Taraflar arasında bir tarih saptanacak ve bu tarih 1943 yılı sonundan önce olacaktır. Türkiye, Müttefik Hava Kuvvetlerine üslerini açacak ve İngiltere ile Sovyetler Birliği hükümetlerinin belirlediği konularda Müttefiklere yardımcı olacaktır.⁽²⁰⁰⁾

7.4. A.B.D.'nin Gizli Protokole Katılması

A.B.D.'de İngiltere ve Sovyetler Birliğinin ısrarları üzerine 4 Kasım 1943'de bu protokole katıldı. 4 Kasım'da Roosevelt, Churchill'e, Türkiye'den hemen hava üssü istenmesi ve 1943 yılı sonundan önce Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye baskı uygulanması için İngiltere ile aynı fikirde olduğunu belirten bir güvence verdi. Ancak Roosevelt, Churchill'e bu güvenceyi verirken Normandiya çıkarması operasyonu ve İtalya'da sürdürülen harekât için ayrılmış kaynaklardan Türkiye'ye hiçbir aktarma olmaması çekincesini de ortaya koydu.⁽²⁰¹⁾

2 Kasım 1943'te İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan protokole 4 Kasım'da A.B.D.'nin katılımıyla, İngiltere, Sovyetler Birliği ve A.B.D. zorunlu bir anlaşmaya varmışlar ve Türkiye'den ortak isteklerde bulunmaya karar vermişlerdi.

8. Eden-Menemenciöglü Buluşması

Moskova Konferansı sonunda alınan kararlara uygun olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Türkiye'den Türk hava üslerini kullanma izni almak ve Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa katılmasını sağlamak için Türkiye

²⁰⁰ Feis, 1957: 231.

²⁰¹ Feis, 1957: 231.

Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na bir g6rüşme teklifinde bulundu. Eden ve Menemencioğlu 4 ile 6 Kasım tarihleri arasında Kahire'de buluştular.⁽²⁰²⁾

Eden ve Menemencioğlu'nun g6rüşmelerinde gündemin ilk maddesini, İngiliz-Sovyet ilişkileri ile Moskova Konferansı kararları oluşturuyordu. Gündemin ikinci maddesinde ise, Müttefiklerin Türkiye'den istekleri bulunuyordu.

Eden, 5 Kasım 1943 tarihindeki ilk toplantıda Menemencioğlu'na, Churchill'in, Türkiye'nin bir ay içerisinde Almanya'ya savaş ilan etmesi isteğini açıkladı. Eden'in bu teklifi Menemencioğlu tarafından hemen reddedildi.⁽²⁰³⁾

Menemencioğlu'nun olumsuz cevabının ardından Eden, Türk dışışleri bakanına, İngilizlerin, Alman hava üstünlüğü nedeniyle Ege denizinde bulunan Leros ve Sisam adalarındaki durumlarının kötüye gitmeye başladığını açıkladı. Düşman işgali altındaki adaların bombardıman edilmesi için Türk hava üslerinin Müttefik uçakları tarafından kullanılması için izin istedi. Eden, Alman hava kuvvetlerinin Ege'deki üstünlüğünü kırmak için İngiltere'nin güneybatı Anadolu'daki havaalanlarına ihtiyacı olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin savaşa katılmasının Müttefikler açısından sağlayacağı avantajlara değindi. İlk olarak, Türkiye'nin savaşa katılması ile birlikte Bulgaristan, Türk sınırına asker yığmak zorunda kalacaktır. Almanya'da bu durumda Yunanistan ve Yugoslavya'daki Bulgar birliklerini azaltmak yoluna gidecektir. İkinci olarak, Romanya'nın Ploeşti'deki petrol alanlarına bir saldırı mümkün olabilecektir. Üçüncü ve son olarak, Türkiye artık Almanya'ya krom satmayacaktır. Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasının avantajlarını sıraladıktan sonra, Türkiye'nin savaşa katılmasının Mihver devletleri üzerinde olumsuz bir psikolojik etki yaratacağını da vurguladı.⁽²⁰⁴⁾

Menemencioğlu, Eden'in ileri sürdüğü bu görüşlere karşılık olarak, savaşın ilk döneminde bile Mihver devletlerin; Trakya sınırında yalnızca dört tümen asker

²⁰² Erkin, 1968: 212.

²⁰³ Kunalp, 1982: 69.

²⁰⁴ Churchill, 1952: Vol 5, 295-296.

bıktıklarını, Türkiye'nin savaşa katılması durumunda, Berlin'in Doğu Cephesinden en az on tümen asker çekerek bölgeye sevk edeceklerini, bu nedenle Eden'in görüşüne katılmadığını söyledi. Menemencioğlu, Türkiye'nin Romanya petrolünün havadan bombalanması görüşüne de katılmadığını, öte yandan Almanya'ya az miktarda krom sevk edilmesi için gereken herşeyin şimdiye kadar yapıldığını belirtti. Psikolojik etki konusunda ise Menemencioğlu, Eden ile aynı görüşte olmadığını ifade etti.⁽²⁰⁵⁾

Menemencioğlu, Eden'in Türk hava üslerinin Müttefik uçaklarınca kullanılması isteğine karşılık olarak, Türk hava üslerinin Müttefik hava filolarınca kullanılmasının Almanya'ya savaş açmak olacağını, Türkiye açısından toprakları üzerinde Müttefiklere üs vermekle savaşa katılmak arasında bir fark bulunmadığını ve Türkiye'nin hemen savaşa girmek için hazır olmadığını ileri sürdü.⁽²⁰⁶⁾

Eden, görüşmeler sırasında Churchill'e gönderdiği telgrafta, Türklerin savaşa katılma konusundaki çekingen tavırlarının arkasında, İngilizlerin Sovyetler Birliği ile Türkiye konusunda anlaştıkları kuşkusunu ve savaştan sonraki Sovyet amaçları konusundaki endişelerinin bulunduğunu yazıyordu. Eden, savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin çok güçlenerek Türkiye için tehlike oluşturacak duruma gelmesinden ve İngiltere ile Amerika'nın yardım konusunda isteksiz davranmalarından Türkiye'nin endişe duyduğunu belirtiyordu.⁽²⁰⁷⁾

Eden, Menemencioğlu ile görüşmesini olumlu bir hava içinde bitirmeye çalışıyordu. Menemencioğlu'na, aralarında geçen görüşmeleri Başbakan Churchill'e aktaracağını bildirdi. Menemencioğlu da kendisine Müttefiklerin önerilerini görüşmek üzere hükümetini bilgilendireceği sözünü verdi.⁽²⁰⁸⁾

Görüşmelerden sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun raporu yalnız hükümet tarafından değil, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunun bir gizli oturumunda uzunca bir süre tartışıldı. Görüşmeler sonucunda

²⁰⁵ Koçak, 1996: 179.

²⁰⁶ Weisband, 1974: 218.

²⁰⁷ Eden, 1962: 485-486.

²⁰⁸ Weisband, 1974: 224.

Türkiye 17 Kasım 1943 tarihinde ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti. Ancak Türk Hükümeti, savaşa katılmak için Alman saldırısına karşı gereken savunma araç ve malzemenin sağlanmasını, Balkanlar'da Türk ordusu ile Müttefik ordularının ortak hareket planlarının önceden hazırlanmasını şart koşuyordu. Bu koşullar yerine getirilmediği sürece Türkiye'nin savaşa katılmasının mümkün olmayacağı belirtildi.⁽²⁰⁹⁾

---

²⁰⁹ Erkin, 1968: 213.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞI SONA ERDİRME ÇABALARI

1. Tahran Konferansı

Roosevelt, Churchill ve Stalin, 28 Kasım ile 1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran'da biraraya geldiler.⁽²¹⁰⁾ Roosevelt ve Churchill tarafından 28 Kasım 1943 tarihli açılış konuşmalarında Tahran Konferansı'nın toplanmasının amacı olarak savaşın süresinin mümkün olduğu kadar kısaltılmasına çalışmak, zaferin kazanılması ve insanlığın geleceği sorununa çözüm arayışı olarak açıklandı.⁽²¹¹⁾

Churchill, konferansta ilk olarak, savaş süresinin kısaltılması için Türkiye'nin savaşa sokulmasının gerekliliğini anlatmış, en önemli sorunun Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek olduğunu söylemiştir. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi ile, Çanakkale ve İstanbul boğazlarından ulaşımın Karadeniz'le sağlanacağını, Sovyetler Birliği'ne Karadeniz yoluyla malzeme gönderilebileceğini, düşmanla çarpışmak için Türk hava alanlarının kullanılabilceğini anlattıktan sonra savaş gemilerinin azlığı nedeniyle Sovyetler Birliği'nin kuzey limanlarına sadece dört konvoy gönderebildiklerine açıklık getirmiş, Karadeniz yolu açılırsa güneydeki Rus limanlarına rahatlıkla malzeme gönderilebileceğini belirtmiştir.⁽²¹²⁾

Roosevelt ise, Churchill'in aksine Türkiye'nin Almanya'ya karşı Müttefikler yanında savaşa katılması yönünde pek fazla istekli değildi. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa girmesi ile Türkiye'ye yoğun bir malzeme desteğinin sağlanmasının gerekeceğini düşünüyordu. Roosevelt, bunun yerine Normandiya çıkarması

²¹⁰ Tahran Konferansı'na Hopkins, Eden ve Molotov'da katıldılar.

²¹¹ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, (Gizli Belgeler), (1972): Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları, İstanbul: ss. 7-8.

²¹² Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, 1972: 3.

hazırlıklarına ağırlık vermek istiyor ve konuşmasında bunu geciktirecek hiçbir girişimde bulunulmamasına dikkat çekiyordu.⁽²¹³⁾

Stalin ise, Türkiye'nin savaşa sokulmasının hem siyasal hem de askeri bir sorun oluşturduğunu, Türkiye'nin İngiltere'nin Müttefiki olduğunu, Sovyetler Birliği ve A.B.D. ile dostça ilişkileri bulunduğunu belirttikten sonra Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa sokmak için çaba harcanması gerektiğine değindi. Ancak Stalin, Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda Moskova Konferansı'ndaki kadar ısrarlı değildi. Stalin, daha çok İkinci Cephe Harekâtıyla ilgileniyordu.⁽²¹⁴⁾

Stalin'e göre, Almanya'ya kuzey veya kuzeybatı Fransa'dan vurulacak bir darbe en iyi sonucu verecektir. Balkanlar'dan Almanya'ya giden yol daha kısadır ama Almanya'nın en zayıf noktası da Fransa'dır. Bu noktada Türkiye'nin kesinlikle Müttefiklerin Balkanlar'daki ilerlemesine sıcak bakmasına çalışılmalıdır.⁽²¹⁵⁾

Konferansın 29 Kasım 1943 tarihli ikinci oturumunda Churchill, Türkiye sorununun askeri bir sorun olmaktan çok siyasal bir sorun olduğunu, Türkiye savaşa girerse, o bölgedeki harekât için iki ya da üç tümen ayırmayı istediklerini söyledi. Türkiye, Almanya'ya savaş ilan ederse, Alman halkı için bu büyük bir darbe olacaktır. Churchill, bu olayın Bulgaristan'ın tarafsız hale getirilmesinde önemli rol oynayacağı düşüncesindeydi. Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar edilmeliydi. Türkiye savaşa girmeyi kabul ederse, Anadolu'daki Türk hava üsleri kullanılarak Rodos alınmalıdır. Rodos'un alınmasıyla Türk hava üsleri kullanılarak Alman garnizonları Ege denizinin öteki adalarından sürülebilirdi. Böylece Çanakkale Boğazı da açılabilirdi. Churchill, Türkiye savaşa girer ve Rodos alınırsa bölgede üstünlüğün sağlanacağını ve Ege denizindeki adaların Müttefiklerin olacağını vurguladı. Ona göre, Türkiye savaşa girerse, savunma amacıyla Mısır'a yerleşmiş birlikler ve görevli hava kuvvetleri cepheye sevk edilebilecektir. Ege Adaları'nın alınmasından sonra bu kuvvetler Mısır'ın kuzeyindeki bölgelerde kullanılabilir. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler için sağlayacağı faydalara değindikten sonra, Türkiye'nin

²¹³ Ülman, 1961: 43.

²¹⁴ Denniston, 1998: 185

²¹⁵ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, 1972: 11.

savaşa katılmamasının, bölgede Almanya'nın egemenliğinin sürmesi bakımından Müttefikler için büyük bir şanssızlık olacağını da söylemiştir.⁽²¹⁶⁾

Churchill, Ege Adaları'nın Almanlar'dan geri alınmasında ısrarlıydı. Bu konuda Moskova'nın da desteğini alabilmek için konuşmasında bir ara Boğazları gündeme getirerek, Stalin'e Boğazlar rejiminde değişiklikler yapılmasını önerdi. Ancak Stalin, Churchill'in önerisine, Türkiye'nin savaşa sokulması yönündeki ısrarlı tutumuna yani Türkiye'nin savaşa katılmasının, Balkanlar'daki askeri ve siyasi durumu İngiltere lehine değiştirebileceği düşüncesiyle fazla sıcak bakmadı. Stalin Balkanlar'ın İngiliz etki alanına girmesini önlemek için, artık Türkiye'nin savaşa katılmasına yanaşmıyordu. Stalin'in bu görüşlerine Roosevelt'de katılıyordu. Çünkü Türkiye'nin savaşa katılması için büyük miktarda askeri malzeme ve donanım yardımı yapılacaktır. Bu da İtalya'daki askeri harekâtı ve Kuzey Fransa sahillerine yapılacak çıkarma harekâtını ya geciktirecek ya da engelleyecektir. Konferans sonunda, Türkiye'nin savaşa sokulması ile ilgili olarak, İngiliz ve Amerikan görüşlerinin birbirinden tamamen ayrıldığı, Amerikan ve Sovyet politikalarının ise bu konuda birliktelik gösterdiği ortaya çıktı.⁽²¹⁷⁾

Tahran Konferansı sonunda Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar Müttefikler yanında savaşa katılması için, Türkiye'den son bir kez daha istekte bulunulmasına ve Türkiye'nin savaşa katılması konusunun görüşülmesi için İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesine karar verildi.⁽²¹⁸⁾

2. Kahire Konferansı

Tahran Konferansı dönüşünde Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. Ankara Hükümeti yapılan daveti değerlendirmek konusunda uzun görüşmelerde bulundu. İnönü, Meclis Başkanı ve Genelkurmay Başkanı'yla görüştü. Sonra hükümetin ileri gelenlerini toplayarak konuyu onlarla da görüştü. Görüşmeler

²¹⁶ Churchill, 1952: Vol 5, 311-314.

²¹⁷ Koçak, 1996: 186-187.

²¹⁸ Ataöv, 1965: 115.

sonunda, İnönü bu davete cevap olarak, Tahran Konferansı'nda alınan kararlar üzerinde konuşulacak ise gelmeyeceğini, eğer davet Türkiye'nin ortak davaya hizmet edebilmesi için daha önce alınan kararlara dayanmadan serbestçe görüş alışverişinde bulunabilecek bir ortamı sağlayacaksa geleceğini bildirdi.⁽²¹⁹⁾

Roosevelt ve Churchill, İnönü'ye Kahire'de eşit koşullar altında görüşüleceğini, herhangi bir tek taraflı bildirin söz konusu olamayacağı konusunda güvence verdiler.⁽²²⁰⁾

Verilen güvencelerden sonra İsmet İnönü, Başkan Roosevelt'in Kahire davetini kabul etti. 4 ile 6 Aralık 1943 tarihlerinde Roosevelt, Churchill ve İnönü Kahire'de biraraya geldiler. Kahire konferansına Stalin katılmadı.

2.1. Türkiye Üzerinde İngiliz Baskısının Artması

Churchill, Roosevelt ve Stalin, Moskova Konferansı sonunda Türkiye'nin savaşa sokulması yönünde hemfikir olmuşlar, Tahran'da da bu kararı pekiştirmişlerdi. Moskova kararına göre üç devlet adamı Kahire'de Türkiye'nin savaşa girmesini isteyeceklerdi. Türkiye'nin savaşa giriş tarihi olarak da 15 Şubat 1944 tarihi kararlaştırılmıştı.⁽²²¹⁾

4 Aralık'ta başlayan görüşmelerde Churchill, Amerikan ve İngiliz hava filolarının 15 Şubat 1944'de Türkiye'ye geleceğini, Türklerin bu filoları kabul etmemeleri halinde Müttefiklerin, Türkiye ile işbirliği ümidinin tamamen ortadan kalkacağını belirtti. Churchill, İnönü'ye Türk-İngiliz İttifakı gereğince savaş sonrasında Türkiye'nin Müttefiklerin yanında yer alabilmesi için savaşa katılmasının gerekliliğini anlattı. Churchill, İnönü'nün savaşa katılmamak için ileri sürebileceği Sovyet tehdidi ve Türk-Sovyet ilişkilerinin olumsuzluğu gibi gerekçelere karşılık

²¹⁹ Kazım Karabekir, (1995): *Ankara'da Savaş Rüzgarları (II. Dünya Savaşı)*, Emre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: s.431

²²⁰ Hull, 1948: 1369.

²²¹ Hull, 1948: 1369.

olarak ta, A.B.D., İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin savaş sırasındaki işbirliği ve ortak politikalarına değindikten sonra Türkiye'nin savaşa girmesinin, Türk-Sovyet ilişkilerini de olumlu yönde etkileyeceğini açıkladı.⁽²²²⁾

2.2. İnönü'nün İleri Sürdüğü Tezler

İnönü, görüşmelerde Türkiye'nin her dönemde Türk-İngiliz ittifakına bağlı kaldığını vurguladı. Ankara'nın ancak belirli bir askeri işbirliği planı çerçevesinde savaşa katılabileceğini belirtti. İnönü, Churchill ve Roosevelt'e Türkiye'nin askeri bakımdan bu savaşa hazır olmadığını, Türkiye, Almanya'ya karşı savaş açarsa, Alman hava kuvvetlerinin başta İstanbul olmak üzere büyük Türk şehirlerini bombalayacağını ve Türkiye'nin Alman işgaliyle karşı karşıya kalabileceğini söyledi. İnönü, Müttefiklerden Alman ordusunun olası bir saldırısına karşı, Türk ordusunun modern donatımının sağlanmasını ve sivil halkın yoğun olarak bulunduğu İstanbul, İzmir, Zonguldak gibi sanayi şehirlerinin korunması için gereken önlemlerin alınmasını istedi. İnönü prensip olarak, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa gireceğini kabul ettiğini açıkladı. Gereken önlemler alınmadan ve askeri hazırlıklar tamamlanmadan, Türkiye'nin savaşa katılması için daha baştan kesin bir tarih belirlemenin de yanlışlığını sözüne ilave etti. İnönü, Türkiye'nin askeri yönden hazırlıksız olduğunu ve daha fazla askeri yardıma ihtiyacı olduğunu, Almanlara karşı savaşa girmek için modern savaş malzemeleri istediklerini ifade ederek, sözünü bitirdi.⁽²²³⁾

2.3. Churchill'in Açıklaması

Churchill, İnönü'nün ileri sürdüğü Alman tehlikesi tezine karşılık olarak, Almanya'nın Türkiye'ye saldırma olasılığının pek güçlü olmadığı üzerinde durdu. Churchill'e göre, Türkiye Almanya'ya savaş ilan ederse Almanya'da Türkiye'ye

²²² Koçak, 1996: 189.

²²³ Eden, 1962: 497.

savaş ilan edecektir. Bulgaristan'da Almanya'yı desteklerse, Sovyetler Birliği Bulgaristan'a savaş ilan ederek Türkiye'yi destekleyecektir.⁽²²⁴⁾

2.4. Roosevelt'in Görüşleri

Roosevelt, İnönü'nün savaşa katılmamak için öne sürdüğü gerekçelere katılarak Ankara'nın, Alman hava kuvvetlerinin olası saldırılarına karşı önlem alınması yönündeki açıklamalarını kabul etti. Roosevelt, Churchill'in görüşünün aksine, Türkiye'ye yapılacak askeri malzeme ve silah yardımının daha uzun zaman alacağını düşünüyordu. Türkiye'nin Akdeniz harekâtında etkin bir rol oynayabilmesi için, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye geniş çapta yardım yapılmalıydı. Roosevelt için bu yardım Kuzey Fransa'dan yapılacak harekâtı geciktirebileceğinden şu an için gereksizdi.⁽²²⁵⁾

2.5. Konferans Sonunda Türkiye

Görüşmeler sonunda İnönü, ilke olarak Müttefikler yanında savaşa katılmayı kabul etti. Ancak İnönü Türkiye'nin savaşa katılmasını Türk ordusunun yeterli askeri donanımının sağlanması koşuluna bağladı. Ankara, Türk ordusunun askeri donanımı yeterli ölçülerde tamamlanmadıkça ve Alman ordusunun Türkiye'ye olası bir saldırısına karşı yeterli askeri önlemler alınmadıkça Londra'nın Türkiye'deki havaalanlarının ve üslerinin Müttefiklerce kullanılmasını içeren 15 Şubat tarihli önerisini kabul etmeyecekti.⁽²²⁶⁾

²²⁴ Churchill, 1952: Vol 5, 368.

²²⁵ Aydemir, 1985: 272.

²²⁶ Koçak, 1996: 196.

3. İngiliz-Türk Askeri Müzakereleri

Kahire Konferansı'nda Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının karşılanması için Müttefik devletlerce bir askeri komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Bu askeri komisyon, Türk genelkurmayı ile biraraya gelerek Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarını görüşeceklerdir. Kahire'de alınan kararları uygulamak üzere İngiliz hava kuvvetlerinden Mareşal Sir John Linnel başkanlığında bir İngiliz askeri heyeti, Türk genelkurmayı ile görüşmelerde bulunmak için Ocak 1944'te Ankara'ya geldi.⁽²²⁷⁾

Mareşal Linnel başkanlığındaki İngiliz askeri heyeti ile Türk genelkurmayı arasındaki görüşmeler sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin istemiş olduğu yeterli miktardaki silah, malzeme ve donatım isteklerini, İngiliz askeri heyeti Churchill'e bildirdi. Churchill, Türkiye'nin istediği yardım miktarının çok fazla olduğunu düşünerek Ankara'da bulunan İngiliz heyetine bir direktif verdi. Bu direktife göre Türkiye, görüşmelerde isteksiz davranır ve İngiltere'nin sağlayamayacağı miktarda yardımda ısrar ederse Türkiye'ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini ve savaşın sonunda Türkiye'nin yalnız kalacağını Türk yetkililere iletilmesini istedi. Churchill, ayrıca Türkiye'nin hava savaş gücünün gelişmesi karşısında İngiltere için Boğazların artık eskisi kadar önemli olamayacağını, boğazların ortak savunulması konusunda İngilizlerin tarafsız kalacağını ve Türklerin, Sovyet isteklerine karşı bundan böyle İngiliz desteğine güvenmemelerinin anlatılmasını istedi. Churchill'in bu açıklamasının ardından görüşmeler 3 Şubat 1944 tarihinde kesilerek, İngiliz heyeti Kahire'ye döndü.⁽²²⁸⁾

Türk-İngiliz görüşmelerinin kesilmesinden bir gün sonra 4 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı, A.B.D., Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta Türkiye ile görüşmelerin kesildiğini bildirdi. Telgrafta, İngiliz-Türk ilişkilerinin dondurulduğu ve Amerika'nın da İngiltere'nin aldığı bu karara uyması isteniyordu. İngiltere 2 Mart'ta Türkiye'ye yaptığı silah ve malzeme yardımını durdurdu. A.B.D.'de İngiltere'nin

²²⁷ Erkin, 1968: 220-221.

²²⁸ Gönübol vd., 1996: 179.

aldığı bu karara uyarak, İngiltere aracılığı ile Türkiye'ye yaptığı Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması yoluyla yapılan yardımlara son verdi.⁽²²⁹⁾

İngiliz askeri heyetinin 3 Şubat'ta Türkiye'yi terk etmesi üzerine, 28 Şubat'ta tüm İngiliz mühendis, teknisyen ve askeri danışmanlar Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar. İngiliz büyükelçisi kısa süreli olsa da Türkiye'yi terk etti, İngiliz ve Amerikalı diplomatlar, Türk yetkililerle görüşme kararı aldılar.⁽²³⁰⁾

3.1. Krom Sorunu'nun Gündeme Gelmesi

Türkiye, Ocak ve Şubat aylarında Almanya'ya yaptığı krom ihracatını arttırmıştı. Müttefik devletler, Almanya'ya karşı kesin sonuca ulaşacak bir harekette bulunmadan önce, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurması gerektiğine inanıyorlardı. 18 Şubat 1944 tarihinde A.B.D.'nin Türkiye büyükelçisi Steinhard Türk hükümetini uyarmış ve Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulması için kromit madenin taşınmasında kullanılan demiryolunun geçtiği ve Bulgaristan ile Türkiye'yi birbirine bağlayan Meriç köprüsünün havaya uçurulmasını önermişti.⁽²³¹⁾

Türkiye, yapılan tüm uyarı ve tehditlere karşın 15 Mart 1944'e kadar Almanya'ya 75.842 ton krom ihraç etti. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan, Türk Hükümetinin Almanya'ya her ay oniki bin ton krom yollamaya devam edeceğini Berlin'e bildirmişti.⁽²³²⁾

9 Nisan 1944'de A.B.D. Dışişleri Bakanı Cordell Hull, yaptığı bir konuşmada, bütün tarafsız ülkelerden Almanya ile yaptıkları tüm ticari ilişkileri kesmelerini istedi. Eğer tarafsız ülkeler buna uymazlarsa Amerika Birleşik Devletleri tarafından ticari abluka altına alınacaklardır.

²²⁹ Weisband, 1974: 279-280.

²³⁰ Cumhuriyet, 28 Şubat 1944

²³¹ Weisband, 1974: 321.

²³² Özgüldür, 1993: 161.

A.B.D. Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un yaptığı bu resmi isteğe karşın Türkiye, Almanya'ya krom ihracatı yapmaya devam ediyordu. Bunun üzerine A.B.D. büyükelçisi Steinhard ve İngiliz büyükelçisi Knatchbull Hugessen, Ankara hükümetine 14 Nisan 1944 tarihinde ortak bir nota verdiler. Bu notada, Türkiye Almanya'ya savaş malzemesinin ana maddelerinden biri olan krom madenini vermeye devam ederse, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı, diğer tarafsız ülkelere uyguladıkları ekonomik ambargo ve abluka önlemlerini uygulayacakları vurgulanıyordu. ⁽²³³⁾

İngiltere ve A.B.D.'nin 14 Nisan 1944 tarihli notası üzerine toplanan TBMM'de konu uzun süre tartışıldı. Müttefiklerin giderek sertleşen baskıları karşısında dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu, Almanya'ya krom ihracatının 21 Nisan akşamı saat 19.00'da durdurulacağını açıkladı. ⁽²³⁴⁾

İsmet İnönü, Almanya'ya yapılan krom ihracatını 20 Nisan 1944'de durdurduğunu Amerika Birleşik Devletleri ve İngiliz hükümetlerine resmen bildirdi. Türkiye'nin aldığı bu karar, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiliz hükümetlerince memnunlukla karşılandı.

Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulmasını Alman hükümeti protesto etti. Alman hükümetinin protestosu üzerine Cevat Açıkalın, Von Papen'e krom ihracatını Müttefiklerin isteği üzerine durdurulduğunu, Türkiye'nin bu kararının savaşa katılmamak için Müttefiklerle arasını yumuşatmak ve zaman kazanmak amacı ile verildiğini açıkladı. Almanya'ya krom ihracatının durdurulması ile Almanya, Türkiye'ye krom karşılığı verdiği askeri malzeme ihracatını durdurdu. ⁽²³⁵⁾

²³³ Gönlübol vd., 1996: 182.

²³⁴ Ulus, 22 Nisan 1944

²³⁵ Koçak, 1996: 242-243.

3.2. Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Sorunu

A.B.D, İngiltere ve Türkiye arasındaki krom sorunu, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını 20 Nisan'da durdurması ile çözümlendikten sonra bu defa 5 Haziran 1944'te Boğazlar'dan geçen bazı Alman gemileri İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlık konusu olarak patlak verdi.

5 Haziran'da Alman donanmasına ait bir takım küçük gemiler boğazlardan geçip Romanya'ya gitmeleri için izin istemişlerdi. Alman Deniz Ataşesi Amiral Von Der Marvitz'in Ankara Hükümetine bu gemilerin savaş gemileri olmadığı hakkında güvence vermesiyle, gemilerin boğazlardan geçmesine izin verildi. Gemilerin bir kısmı Karadeniz'e çıktı. Ancak gemilerin Boğazlardan geçişi Müttefiklerin protestosuna neden oldu. İngilizler bu gemilerin dış görünüşlerinin aksine gerçekte maskelenmiş savaş gemileri olduklarını, Çanakkale'yi geçtikten sonra savaş gemisi özelliklerini kullanarak İngilizlere zarar verdiklerini iddia ediyorlardı.⁽²³⁶⁾

Müttefiklerin protestoları üzerine, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, diğer gemilerin Boğazlar'dan geçmesi için iznin ancak bunların savaş gemisi olmadığı hakkında Von Papen'in özel olarak güvence vermesi ile mümkün olacağını açıkladı. Von Papen'in gerekli olan güvenceyi vermesi ile Menemencioğlu da diğer gemilerin geçmesine izin verdi. Ancak gemiler Türk görevliler tarafından arandığı zaman, içlerinde bir miktar silah, radar malzemesi ve sivil giyinmiş olan gemicilere ait askeri uniformalar bulundu. Gemilerin içinde savaş malzemelerinin çıkması üzerine gemilerin geçmesine izin verilmedi.⁽²³⁷⁾

²³⁶ Erkin, 1987: 139.

²³⁷ Ahmet Şükrü Esmer, (1997): "Türk Diplomasisi (1920-1955)" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 6, İstanbul: s.44

3.3. Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Boğazlar'dan geçen Alman gemilerinin İngiltere ile Türkiye arasında oluşturduğu gergin ortam üzerine Ankara Hükümeti gelişmeleri değerlendirmek için 15 Haziran'da toplandı. Görüşmeler Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifası ile sonuçlandı. Numan Menemencioğlu'nun istifası ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu dışişleri bakanlığı görevini geçici bir süre ile kendi üstüne aldı.⁽²³⁸⁾

İngiltere ve A.B.D., Menemencioğlu'nun istifasından hemen sonra 15 Haziran 1944'te Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesini resmen istediler. İngiltere, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi durumunda bunun Almanya üzerinde derin psikolojik etkiler yaratacağına, Almanya'ya savaş ilan edilmiş kadar moral çöküntüsüne neden olacağına inanıyordu.⁽²³⁹⁾

Ardından İngiltere, Almanya'nın Balkanlar'da saldırgan bir gücü kalmadığını olası bir saldırıda Türkiye'ye yardım edeceklerini ve eğer Türkiye, Almanya ile ekonomik ilişkilerini kesip, Alman personelini ülkesinden çıkarırsa, Türkiye'yi ekonomik ve siyasi açıdan destekleyeceklerini bildirdi.⁽²⁴⁰⁾

Amerika Birleşik Devletleri de İngilizlerin, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusundaki tutumunu destekliyordu. Ankara açısından diplomatik ilişkilerin kesilmesi, savaşa girmeye doğru atılmış bir ilk adım olarak değerlendiriliyordu.⁽²⁴¹⁾

İngiltere, Temmuz sonunda Türkiye'ye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusunda bir uyarıda daha bulundu. Bunun üzerine Türkiye, Müttefikleri ile bozulmakta olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi gerektiğine karar verdi. Ancak bu karar TBMM'nde almak üzere, 1 Ağustos 1944'te

²³⁸ Ulus, 16 Haziran 1944

²³⁹ Hull, 1948: 1374.

²⁴⁰ Özgüldür, 1993: 162.

²⁴¹ Hull, 1948: 1374.

toplanan C.H.P. grubu TBMM'ni olağanüstü toplantıya çağırdı. Alınan karar gereğince TBMM, 2 Ağustos 1944'te olağanüstü toplandı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Meclis'te yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Müttefikleri olarak Türkiye'den ittifak çerçevesi dahilinde Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istediğini söyledi. Saraçoğlu, İngiltere'nin bu isteğinin hükümet tarafından ittifak çerçevesi içinde ve haklı olarak görüldüğünü belirtti. Yapılan olağanüstü toplantı sonucunda TBMM, Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar verdi.⁽²⁴²⁾

4. Yalta Konferansı ve Savaş Sonrası Düzen

Almanya, Balkan yarımadasından yavaş yavaş çekilmeye başlamıştı.⁽²⁴³⁾ Bulgaristan'daki politik durum ise çok karışıktı. Balkanlar'da Sovyet yanlısı komünistler Sovyetler Birliği'nin yardımı ile gittikçe kuvvetleniyordu. Bu durum Türkiye'de endişe yarattı. Türkiye, batı komşusu Bulgaristan'da meydana gelen gelişmelerden rahatsız olmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin 6 Eylül 1944'te Bulgaristan'a savaş ilan etmesi üzerine Balkanların geleceği konusunda Türkiye endişelenmeye başladı. Bu konuda Rosevelt'in olurlarını almadan Moskova'ya Stalin'le görüşmeye giden Churchill'in davranışı da etkili oldu. Churchill, Stalin'le 9 ile 18 Ekim tarihleri arasında bir araya geldiler. Bu görüşmeler sırasında Yunanistan'ın İngiltere'ye, Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği nüfuz alanına, Yugoslavya'nın da yarı yarıya bölüşülmesi üzerine iki devlet adamı anlaşmaya vardılar. İlk defa iki devlet adamı tarafından "etki alanları" oluşturulması A.B.D.de tepki ile karşılandı. Bu nedenle Cordell Hull, 27 Kasım'da istifa etti, yerine Edward Stettinius geçti.⁽²⁴⁴⁾ Sovyetler Birliği'nin bu ülkelere yerleşmesi Türkiye'nin siyasi rejimi için bir rahatsızlık kaynağı olabilirdi. Bir yerde Sovyetler Birliği ile sınır komşusu olma

²⁴² Tefik Çavdar, (1999): *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara: s.372

²⁴³ 1943 yılından itibaren, Amerikan ve İngiliz hava kuvvetleri Almanya'nın endüstri bölgelerini ağır bir şekilde bombalamaya başlamışlardı. Almanya'nın denizaltı kaybı da gittikçe artıyordu. 6 Haziran 1944'te Müttefiklerin Normandiya'da ikinci cepheyi açmaları ile Müttefik uçakları akınlarını Alman cephesi üzerine yoğunlaştırdılar. Müttefikler 25 Eylül 1944'de Ren nehrini aşarak Alman topraklarına girdiler. Normandiya çıkarmasının başarılı olması üzerine Sovyetler Birliği 23 Haziran 1944'de Doğu Cephesi'nde genel bir taarruza başladı. Bu taarruz, Kızılordunun Balkanlara ve Orta Avrupa'ya girmesini sağladı.

²⁴⁴ Duroselle, 1974: 396

olasılığı, Türkiye'yi İngiliz ittifakı ile Amerikan dostluğuna daha çok önem vermeye itti.⁽²⁴⁵⁾

Almanya'nın cephelerde gerilemesi ile İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun gelmeye başladığı anlaşıldı. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği, aralarındaki ilişkileri gözden geçirmek, Polonya konusundaki anlaşmazlıkları çözmek, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı tutumuna açıklık getirmek için Roosevelt, Churchill ve Stalin, 4 Şubat 1945'te Yalta'da biraraya geldiler.

Yalta Konferansı 4 ile 11 Şubat tarihleri arasında yapıldı. Konferans sırasında dört önemli konu ele alındı. Bunlar sırasıyla:

1. Ekim 1944'te Dumbarton Oaks görüşmelerinde temelleri atılan ve kurulması planlanan Birleşmiş Milletler'in örgütlenmesi;
2. Müttefikler tarafından Almanya'nın işgal edilmesi, Fransa'nın bu işgalde yer alıp almaması ve kurulacak bölgelerin sınırlarının saptanması;
3. Polonya sorunu ele alınmış ve Londra'da sürgünde bulunan Polonya hükümeti ile Sovyetler Birliği'nin desteklediği Lublin hükümetlerinin statüleri;
4. Almanya'nın teslim olmasından sonra Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya müdahale edip etmeyeceği konuları görüşülmüştür.⁽²⁴⁶⁾

Stalin, görüşmeler sırasında, Boğazlar sorununu gündeme getirmekte gecikmedi. Sovyetler Birliği'ne göre, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kurmuş olduğu rejim eskimişti, değiştirilmesi gerekiyordu. Sözleşmede yapılacak değişiklikler Sovyetler Birliği'nin yararlarını gözetecek şekilde olmalıydı.⁽²⁴⁷⁾

Türkiye, İngiltere ile yaşanmış olan soğukluk dönemi nedeniyle Müttefiklerin Yalta Konferansı'na kuşkuyla bakıyordu. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde bilinen isteklerine Churchill'in taviz verebileceği Türkiye'de endişe yaratıyordu.

²⁴⁵ Gönülöbol vd., 1996: 183.

²⁴⁶ Duroselle, 1974: 397

²⁴⁷ İnan, 1986: 98.

Sovyetler Birliği, Moskova Konferansı'nda Boğazlar sorununu Churchill ve Eden'e açmış, Churchill'de bu konuda Sovyetler Birliğini destekleyebileceğini söylemişti.⁽²⁴⁸⁾

Yalta Konferansı öncesi İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkiye'nin Boğazlar rejimini eleştiren yazılar yayınlanmıştı. İngiliz ve Amerikan basını, Boğazların Türk hükümetinin kararı ile kapatılmış olduğunu ve bu nedenle Sovyetlere boğazlar yoluyla savaş malzemesi gönderilemediği yönünde yorumlar yapmışlardı. Türkiye ise, bu yorumlara karşılık olarak boğazların Müttefiklere bütün savaş boyunca açık kaldığını, Müttefikler Sovyetler Birliği'ne boğazlar yolu ile savaş malzemesi gönderememesinin nedeni olarak Ege denizinin Alman denetimi altında bulunmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁽²⁴⁹⁾

Yalta Konferansı'nda Türkiye ile ilgili konular öncelikle ele alınıp tartışılmadı. Ancak varılan kararların birçoğu, dolaylı ya da dolaysız olarak Türkiye'nin çıkarlarını ilgilendiriyordu.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ve İngiliz Başbakanı Churchill, Stalin'in Boğazlar rejimi ile ilgili görüşlerini ilke olarak kabul ettiklerini ama bu konu ile ilgili görüşlerin dışişleri bakanları tarafından ele alınmasını ve alınacak kararlardan Türkiye'nin de haberdar edilmesini kararlaştırdılar.⁽²⁵⁰⁾

Yalta Konferansı'nın 6 Şubat 1945 günlü oturumunda Ortak Barış Sistemi ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Genel Kurulu'nda temsil edilme ile Güvenlik Konseyi'nde oylama sorunları ele alındı.

Genel Kurul'da ilke olarak bağımsız devletler temsil edilecektir. Ancak S.S.C.B. 16 devletten oluşan bir siyasal birlikti. Sovyet anayasasına göre, bu devletler bağımsız olup, birliğe kendi istekleri ile katılmışlardı. İstedikleri zamanda ayrılabilirlerdi. Bu gerekçe ile Stalin, bu 16 devlete genel kurulda temsil hakkı

²⁴⁸ Gönlübol vd., 1996: 183.

²⁴⁹ Ayın Tarihi, No: 134, Ocak 1945, ss.58-59

²⁵⁰ İnan, 1986: 98.

verilmesini istedi. Ancak Roosevelt A.B.D.'nin de 48 devletten oluştuğunu, Sovyet isteği kabul edilirse Amerikan devletlerinin de genel kurulda temsil edilmesinin gerekeceğini ileri sürerek Stalin'in isteğini geri çevirdi. Tartışmalar sonunda, Sovyetler Birliği'nin yanında Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın da genel kurulda temsil edilmesi kararlaştırılarak bir anlaşmaya varıldı. Böylece Sovyetler Birliği Birleşmiş Milletler'de üç oy hakkı kazandı. ⁽²⁵¹⁾

Savaş sonrası kurulacak dünya düzeninin sürekliliğini sağlayacak olan barış A.B.D, S.S.C.B ve İngiltere'ye dayanmayı öngörüyordu. Churchill'e göre, kurulacak bu düzende eğer küçük devletlere söz hakkı verilmezse üç büyük devletin dünyaya egemen olmak istedikleri tartışma konusu olabilirdi. Bu izlenimi silmek için, A.B.D, S.S.C.B ve İngiltere'nin yanında, Fransa ve Çin'de büyük devlet statüsüne alındı. ⁽²⁵²⁾

Yalta Konferansı'nda ayrıca işgal edilen Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulacağını öngören bir "Kurtarılmış Avrupa Demeci" yayınlandı. Ancak "demokrasi" kavramından ne anlaşılması gerektiği açıkça belirtilmediği için her iki taraf da "demokrasi" kavramını kendi anlayışlarına göre yorumlamış, buna göre hareket etmiş ve bu anlayışın Yalta Konferansı'nın özüne aykırı düşmediğini ileri sürmüşlerdir. ⁽²⁵³⁾

A.B.D, İngiltere ve S.S.C.B, Kurtarılmış Avrupa Demeci'nde Alman Nazizmini ve militarizmini yeryüzünden silmek, Almanya'nın dünya düzenini bir daha bozmayacak duruma getirilmesini sağlamak, Nazi Partisi'ni, Nazi kanunlarını ve ileride oluşabilecek bir Nazi saldırısına karşı her türlü yapıyı ortadan kaldırmak konusunda kesin olarak fikir birliğine varmışlardır. ⁽²⁵⁴⁾

Konferansın Türkiye açısından önemi, 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olamayacakları yolunda alınan karardır. 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da toplanacak olan

²⁵¹ Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, 1972: 97-99.

²⁵² Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, 1972: 102-106.

²⁵³ Sander, 1996: 178.

²⁵⁴ Ayın Tarihi, No: 136, Mart 1945: s.52

Birleşmiş Milletler Konferansı'na devletlerin kurucu üye olarak katılabilmeleri için 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver devletlerine savaş açmaları ön koşuluna bağlıydı.⁽²⁵⁵⁾

Bu durumda Türkiye'nin müttefiklerin yanında olduğunu göstermesi ve onların yanında yer alabilmesi için, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi kaçınılmaz duruma gelmişti.

Başkan Roosevelt, Yalta Konferansı'nda Türkiye'nin kurulmakta olan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katılmasını istedi. Churchill'de Türklerin savaşın en güç yıllarında İngiltere ile dostluk ilişkileri içinde olduğunu belirterek, bu konuda Roosevelt'i destekledi. Stalin getirilen bu öneriyi istemeyerek kabul etti.⁽²⁵⁶⁾

4.1. İngiltere'nin Notası

Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere, 20 Şubat 1945'te Türkiye'ye bir nota vererek, 25 Nisan 1945 tarihinde Müttefikler arasında San Francisco Konferansı'nın toplanacağını, bu konferansa 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkelerin çağrılacağını, bu tarihten önce savaşa girmeye karar verirse Türkiye'nin de Birleşmiş Milletler örgütüne katılabileceğini bildirdi.⁽²⁵⁷⁾

4.2. Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlan Etmesi

Yalta'da Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği savaş sonrası dünyanın bir barış havası içinde yaşamasına yardımcı olacak Birleşmiş Milletlerin kurulması konusunda görüş birliği içinde ayrıldılar. Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek ve savaş sonrası dünya siyasetinde yerini alabilmek

²⁵⁵ Tahran, Yalta, Potsdam Konferansları: .97-99.

²⁵⁶ Erkin, 1968: 244.

²⁵⁷ Uçarol, 1995: 652.

için Almanya'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu. Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti. Büyük Millet Meclisi'nde konuşan başbakan Saraçoğlu, savaşa girilmesi kararının İngiltere ile olan ittifakın doğal sonucu ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri içinde alındığını belirtti.⁽²⁵⁸⁾

4.3. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası

Sovyetler Birliği, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kurduğu rejimin değiştirilmesinde kararlıydı. Bu nedenle Yalta Konferansı'ndan hemen sonra, Türkiye'ye bu konuda baskı yapmak amacıyla süresi 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı tek tarafı olarak 19 Mart 1945 tarihinde bir nota ile sona erdirdi.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye verdiği 19 Mart 1945 tarihli nota ile,

1- Süresi 7 Kasım 1945'te sona erecek olan ve 17 Aralık 1925'de iki devlet arasında imzalanmış olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini açıklıyordu.

2- Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması artık eskimiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği yeni boyutlar bu antlaşmanın önemini yitirmiştir. 1925 tarihli anlaşma ortaya çıkan yeni politik duruma cevap verememektedir. Bunun için bundan böyle bu antlaşmanın önemi yoktur. Bu antlaşma yeniden ele alınmalı ve zamanın koşullarına göre düzenlenmelidir.⁽²⁵⁹⁾

²⁵⁸ Weisband, 1974: 380.

²⁵⁹ Ayın Tarihi, No: 136, Mart 1945: s.52.

4.4. Türkiye'nin Cevabi Notası

Türkiye, Sovyetler Birliği'ne verdiği 4 Nisan 1945 tarihli cevabi notasında, Sovyet isteklerini anlayışla karşıladığını ve her iki ülkenin çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişikliklerin yapılmasının mümkün olduğunu ve Sovyet notasının büyük bir dikkatle inceleneceğini bildirdi.⁽²⁶⁰⁾

4.5. Haziran 1945 Tarihli Sovyet Notası

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin kendisine verdiği cevabi notayı açıklayıcı bulmadı. Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Molotov, 7 Haziran 1945 günü Türkiye'nin Sovyetler Birliği büyükelçisi Selim Sarper'i Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak Sarper'le görüştü. Molotov, Sarper'e ikinci bir sözlü nota verdi. Verilen notaya göre eğer Türkiye, Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa aşağıdaki Sovyet isteklerini kabul etmelidir.

- 1- Türkiye'nin doğu sınırında Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması,
- 2- Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulmasını sağlamak için, Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi,
- 3- Boğazlar rejimini belirleyen Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde Sovyetler Birliği'ni daha fazla söz sahibi yapacak değişikliklere gidilmesi.⁽²⁶¹⁾

²⁶⁰ Ayın Tarihi, No: 137, Mart 1945, s.63.

²⁶¹ Deringil, 1994: 252.

4.6. Türkiye'nin Cevabi Notası

Selim Sarper, Molotov'a 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile belirlenen Türk-Sovyet sınırının değiştirilmesine ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesini kabul edemeyeceğini söylemiş, çok taraflı bir antlaşma olan Montreux Sözleşmesi'ni yalnız Türkiye ile Sovyetler Birliğini değil, bütün taraf devletleri ilgilendirdiğini, bu nedenle onların görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁽²⁶²⁾

4.7. Türkiye'nin Diplomatik Faaliyetleri

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği 1945 yazından itibaren Türkiye'ye karşı siyasi baskı uygulamaya başladı.

Sovyetler Birliği'nin yaptığı baskılara karşı Türkiye, İngiltere'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlamak amacıyla diplomatik alanda büyük bir faaliyete girişti. Ankara'da, Londra'da, Washington'da ve Türkiye'nin 23 Şubat 1945 günü Almanya'ya savaş ilan ettikten sonra kurucu üye sıfatıyla Birleşmiş Milletler toplantısına katıldığı San Francisco'da Türk diplomatları Amerikalı ve İngiliz meslektaşlarının ilgilerini bu sorunlar üzerine çekmeye çalıştılar.⁽²⁶³⁾

Sovyetler Birliği'nin istekleri karşısında Türkiye, ilk olarak Müttefiki İngiltere'nin diplomatik desteğini aradı. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları üzerindeki isteklerini kabul etmedi. Sovyetler Birliği Balkanlar'da etki alanını çok arttırmıştı. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Balkan ülkeleri üzerindeki savaş sonrası emellerinden endişe duyuyordu. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerini Yalta Konferansı kararlarına aykırı buluyordu. Roosevelt'in Yalta konferansı sonrası iyi niyetli ve hoşgörülü davranışına karşın Stalin, Yalta Konferansı kararlarıyla çelişen uygulamalarda bulunuyordu. Bu konuyu içeren protesto telgrafi

²⁶² Gönübol vd., 1996: 193.

²⁶³ Yerasimos, 1989: 160.

1 Nisan günü Başkan Roosevelt ⁽²⁶⁴⁾ ve Churchill tarafından Stalin'e yollanmıştı. ⁽²⁶⁵⁾ Roosevelt'in ani ölümü, Stalin'in Yalta Konferansı'na aykırı hareketlerine karşı yeni başkan Truman, Hopkins'in 25 Mayıs'ta Moskova'ya yolladı. Görüşmeler sonunda 17 Temmuz 1945'te Potsdam'da bir konferans yapılması öngörüldü. Bu ortamda A.B.D dışişleri bakan vekili Mr. Grew ise, Molotov ve Selim Sarper arasında geçen görüşmenin tehdit unsuru taşımadığını, dostluk havası taşıyan bir görüşmeye benzediğini, konunun İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği tarafından düzenlenecek olan Potsdam Konferansı'nda ele alınacağını söylüyordu. ⁽²⁶⁶⁾

5. Potsdam Konferansı

Potsdam Konferansı, 17 Temmuz 1945 tarihinde Potsdam'da savaş sonrası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yapıldı. Konferansa, ölen A.B.D. Başkanı Roosevelt'in yerine Başkan Yardımcısı Truman, İngiltere'yi temsilen eski Başbakan Winston Churchill ile yeni Başbakan Clement R. Atlee ve Sovyetler Birliği'ni temsilen Stalin katıldı. Potsdam konferansı bu üç liderin bir araya geldikleri son konferans olacaktır.

Potsdam Konferansı toplanırken, Başkan Roosevelt ölmüş, 30 Nisan 1945'de Hitler intihar etmiş, 8 Mayıs 1945 tarihinde de Almanya ön koşulsuz olarak teslim olmuştur. Konferans sırasında üç önemli nokta üzerinde durulmuştur: bunlar sırasıyla Uzakdoğu, Avrupa ve yeni kurulacak barış koşullarıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan Avrupa her bakımdan bitik ve yıkılmış olarak çıkmıştı. Müttefik devletler Avrupa'nın yeniden kurulması gibi büyük bir sorumluluk taşıyorlardı. Konferansta Avrupa ve özellikle Almanya'nın yeniden kurulması sorunu ele alınmış, bu konuda bir "Dışişleri Bakanları Konseyi" kurulmuştur. ⁽²⁶⁷⁾ Bu konseyin esas amacı, Almanya'nın satelitleri sayılan İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya gibi ülkelerin barış koşullarını ve kurulacak düzeni çözümlenektir. Savaş bittiği için savaş dönemi

²⁶⁴ Başkan Roosevelt, 12 Nisan 1945'te Warm Spring'te beyin kanamasından ölünce yerine yardımcısı Harry Truman geçti.

²⁶⁵ Duroselle, 1974: 399

²⁶⁶ Gönlübol vd., 1996: 194.

²⁶⁷ Bu konseye, A.B.D, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin katılacaktır.

ittifakların işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan sorunlar tartışılmış ve çözülmeye çalışılmıştır.⁽²⁶⁸⁾

5.1. Potsdam'da Türkiye ve Boğazlar

Potsdam Konferansı'nda yenilen Almanya ile ilgili alınan ortak kararların yanında konferansta konuşulan konulardan biri de Türkiye'yi ilgilendiren kısımdır.

Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin boğazlardan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini içeren Sovyet isteği 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubat'ında da Roosevelt'e açıklanmış ve bu istek İngiltere ve A.B.D'nin desteğini almıştı.

Stalin, Potsdam'da Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda kara ve deniz üsleri isteğini yeniden dile getirdi. Stalin, Türkiye'nin kontrolü altında bulunan Boğazların yalnızca Türkiye'yi ilgilendirmediğini, Boğazların güvenliğinin sağlanmasının Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren ortak bir sorun olduğu görüşünü ileri sürdü. Sovyetlere göre, Sovyet ticaret ve savaş gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmeliydi.⁽²⁶⁹⁾

Churchill ve Truman, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Sorununa yalnızca Sovyetler ile Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakmasına itiraz ettiler.

Churchill, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler yapılabileceğini, ancak Türkiye'den Kars ve Ardahan toprakları ile Boğazlardan üs istenmesinin Türkiye'yi açıkça tehdit etmek demek olacağını belirtti. Churchill, Stalin'e Türkiye'ye bu yönde yapılacak baskılara karşı olduğunu söyledi. Truman ise

²⁶⁸ Sander, 1996: 192.

²⁶⁹ Gürün, 1991: 294-295.

toprak isteğinin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir sorun olduğunu ama Boğazlar sorununun A.B.D. ve bütün dünyayı ilgilendirdiği üzerinde durdu.⁽²⁷⁰⁾

Stalin ise, A.B.D. ve İngiltere'nin Sovyet istekleri karşısında aldıkları tutuma karşı çıkarak, Türk Boğazları üzerinde Sovyetler Birliği'nin üs isteğini tekrarladı. Beliren görüş ayrılıkları nedeniyle konferans sonunda Boğazlar sorununun düzenlenecek olan "Üç Büyükler Dışişleri Bakanları Konseyi"nde ele alınmasına karar verildi. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda görüş birliğine varabildikleri tek nokta, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uymadığı ve yeniden düzenlenmesinin gerekliliği idi. Konferans sonunda üç devlet başkanı Boğazlar konusunda kendi görüşlerini içeren tekliflerini ayrı ayrı olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne vermeyi kararlaştırdılar.⁽²⁷¹⁾

5.2. Amerika ve İngiltere'nin Notaları

Amerika Birleşik Devletleri, Potsdam Konferansı'nın Boğazlarla ilgili kararına dayanarak Türk Boğazları konusunda Amerikan görüşlerini içeren bir nota hazırladı. Bu nota, 2 Kasım 1945 günü, Ankara'daki A.B.D büyükelçisi Edwin C. Wilson tarafından Türk dışişleri bakanı Hasan Saka'ya⁽²⁷²⁾ verildi. A.B.D'nin Türkiye'ye verdiği bu notada önemli olan maddeler şunlardır:

1- Bütün devletlerin ticaret gemileri barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da aynen Süveyş ve Panama Kanalları'nda uygulanan uluslararası kurallara uygun bir şekilde Türk Boğazları'ndan serbestçe geçmelidir.

2- Boğazlar, gerek barış gerekse savaş zamanlarında Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin serbest geçişine açık olmalıdır.

²⁷⁰ Ekinci, 1997: 282.

²⁷¹ İnan, 1986: 100

²⁷² Hasan Saka, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu başkanırken, 13 Eylül 1944'te Dışişleri Bakanlığına getirildi. 1944-1947 yılları arasında Şükrü Saraçoğlu ve Recep Peker hükümetlerinde Dışişleri Bakanı oldu.

3- Barış zamanında Karadeniz'e sahili olan devletlerin açık izni olduğu zaman Birleşmiş Milletler adına gönderilmiş savaş gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahili olmayan bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4- Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uydurulması için bu sözleşmede bazı değişiklikler yapılmalı, Milletler Cemiyeti'nin yerini Birleşmiş Milletler sistemi almalı, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerden biri olan Japonya ise sözleşmeden çıkarılmalıdır.⁽²⁷³⁾

Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından 21 Kasım 1945 tarihinde İngiltere de Türkiye'ye bir nota verdi. İngiltere bu notasında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan daha serbest geçişi konusundaki Amerikan görüşüne katıldığını ancak Boğazlar sorununun acil olarak görüşülmesi gereken bir sorun olmadığı görüşünü ileri sürüyordu.⁽²⁷⁴⁾

5.3. Türkiye'nin Yalnızlığa İtilmesi

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk Boğazları konusunda Amerikan görüş ve tekliflerini içeren notasını memnunlukla karşıladı.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Aralık 1945 tarihinde yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin A.B.D.'nin önerilerini temel alan uluslararası bir görüşmeyi kabul ettiğini, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni günün koşullarına göre düzenlemek için toplanacak konferansta A.B.D.'nin yer almasını bir istekten çok bir ihtiyaç olarak gördüğünü söyledi.⁽²⁷⁵⁾

²⁷³ Ayın Tarihi, No: 144, 1945, s. 71.

²⁷⁴ Ataöv, 1965: 179-197.

²⁷⁵ Ayın Tarihi, No: 145, 1945: s.15.

Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı A.B.D.'nin desteğini kazanmak istiyordu. Türkiye'ye göre, konferans kararları ülkenin bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenliğine aykırı maddeler içermediği sürece, alınacak kararlar kabul edilebilirdi.

5.4. 7 Ağustos 1946 Tarihli Sovyet Notası

Sovyetler Birliği, Potsdam Konferansı'nın Boğazlar konusundaki kararına⁽²⁷⁶⁾ dayanarak Ankara'daki Maslahatgüzarı aracılığı ile Türkiye'ye 7 Ağustos 1946 tarihinde, Boğazlar rejimiyle ilgili istek ve önerilerini bildiren bir nota verdi.

Sovyetler Birliği, 7 Ağustos 1946 tarihli notasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Seefalke adlı Alman kıyı muhafaza gemisinin 9 Temmuz 1941 tarihinde, Tarvisia adlı İtalyan yardımcı savaş gemisinin Temmuz 1941'de bazı Alman savaş ve yardımcı savaş gemilerinin ise 5 Haziran 1944 tarihinde Boğazlardan geçirilmiş olduğu yönünde görüşler ileri sürüyordu. Sovyetler Birliği, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan rejimin, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliklerini korumaya yetmediğini belirterek, Montreux Boğazlar rejiminin değiştirilmesini istiyordu.⁽²⁷⁷⁾

Sovyetler Birliği'nin Boğazların yeni rejimi konusundaki görüş ve önerileri kısaca şöyledir:

- 1) Boğazlar, hem barış hem de savaş zamanında, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine açık olmalıdır.
- 2) Boğazlar, hem barış hem de savaş zamanında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık olmalıdır.
- 3) Boğazlar, hem barış hem de savaş zamanında, özel olarak kabul edilecek durumlar dışında, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır.

²⁷⁶ Potsdam Konferansı sonucunda, Boğazlar konusunda İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin her biri ile Türkiye arasında doğrudan doğruya konuşmalar yapılması kararlaştırılmıştı.

²⁷⁷ İnan, 1986: 103.

- 4) Boğazların yeni rejimi, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmeli ve bu yetki yalnızca onlara ait olmalıdır.
- 5) Boğazlardaki ticari ulaşım serbestliğinin ve güvenliğinin sağlanması, bu konularda en yakından ilgili ve bunu en iyi gerçekleştirebilecek olan Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa olarak sağlanmalıdır. Böylece, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletler aleyhine kullanılması da önlenmiş olacaktır.⁽²⁷⁸⁾

Sovyetler Birliği, Potsdam Konferansı kararı nedeniyle Boğazlar konusunda muhatabı olan ABD ve İngiltere'nin de görüşlerini öğrenmek amacıyla, Türkiye'ye vermiş olduğu 7 Ağustos 1946 tarihli notanın birer örneğini ABD ve İngiltere'ye de verdi.

5.5. ABD ve İngiltere'nin Cevabi Notaları

Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 tarihli notasını Amerika Birleşik Devletleri, 19 Ağustos 1946 tarihinde İngiltere ise 21 Ağustos 1946 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin Washington ve Londra'daki Büyükelçiliklerine verdikleri notalarla yanıtladılar.

ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği'ne verdikleri cevabi notalarında, Boğazların ticaret gemilerine sürekli olarak açık olması ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olması hakkındaki Sovyet önerilerini benimserlerken, 4 ve 5. maddelere itiraz ettiler. Boğazların rejiminin belirlenmesinin yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlere ait bir yetki olmadığını ve olamayacağını, bu konunun bütün devletleri ilgilendiren bir sorun olduğu görüşünü ileri sürdüler. Ayrıca, Boğazların kontrolünden ve savunulmasından başlıca sorumlu devletin Türkiye olduğunu da belirttiler.⁽²⁷⁹⁾

²⁷⁸ Ayın Tarihi, No: 153, 1946, ss.72-74.

²⁷⁹ Erkin, 1968: 297-298.

5.6. Türkiye'nin Cevabi Notası

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 tarihli notasını, 22 Ağustos 1946 tarihli notasıyla yanıtladı.

Türkiye, öncelikle Sovyetler Birliği'nin kendine yönelmiş olduğu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine aykırı olarak, Mihver Devletlerine ait savaş gemilerinin Ankara Hükümeti'nin izniyle Boğazlardan geçirildiği yönündeki iddialarını yanıtladı ve Türkiye'nin bu olaylardan sorumlu tutulamayacağı görüşünü ileri sürdü. Türkiye, savaş sırasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerini titizlikle uyguladığını vurguladıktan sonra, Sözleşme hükümlerinin değiştirilmesi amacıyla yapılacak bir konferansa katılmaya hazır olduğunu da belirtti.⁽²⁸⁰⁾

Türkiye, Boğazların rejiminin yalnızca Karadeniz'e kıyası olan devletleri ilgilendiren bir sorun olmadığını, bu nedenle, Boğazların rejiminin yalnızca Karadeniz'e kıyası olan devletler tarafından belirlenemeyeceğinin altını çiziyor, bu tür bir davranışın, Sözleşmeye taraf diğer devletlerin haklarının tanınmaması ve Boğazlardan serbest geçiş ilkesinin kaldırılması demek olacağını belirtiyordu. Boğazların Sovyetler Birliği ile ortak olarak savunulması ise, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğu için, kesinlikle reddediliyordu.⁽²⁸¹⁾

5.7. 24 Eylül 1946 Tarihli Sovyet Notası

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği 7 Ağustos 1946 tarihli notayı 19 Ağustos 1946 tarihli notasıyla yanıtladıktan sonra, Sovyet isteklerine karşı kesin bir tavır takınmak, Akdeniz ve Orta Doğu'daki ulaştırma yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla, Akdeniz'e büyük bir Amerikan deniz kuvveti yollama kararı aldı. Bu kuvvet 27.000 tonluk Randolph uçak gemisi, 10.000'er

²⁸⁰ Erkin, 1968: 299

²⁸¹ İnan, 1986: 106.

tonluk Little Rock, Fargo ve Huntington kruvazörleri ve 4400'er tonluk 6 destroyerden oluşuyordu.⁽²⁸²⁾

Sovyetler Birliği, Akdeniz'e Amerikan deniz kuvveti yollanmasını Sovyetler Birliği'ne karşı girişilmiş bir tahrik kampanyası olarak nitelendirdi. Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946 tarihinde, Türkiye'ye Boğazlar konusunda ikinci bir nota verdi. Ancak Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne Boğazlar konusundaki tartışmalara karışmalarını istemediğini göstermek için bu defa 24 Eylül 1946 tarihli notanın örneğini vermedi. Türkiye ise, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'yi Boğazlar konusunda yapılan görüşmelere taraf olarak kabul ettiği ve Sovyet tehdidi karşısında bu iki devletin desteğine önem verdiği için 24 Eylül notasından hem İngiltere'yi hem de Amerika Birleşik Devletleri'ni haberdar etti.⁽²⁸³⁾

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihli notasında, Boğazların rejiminin Karadeniz'e kıyası olan devletler arasında düzenlenmesi ve Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması konusundaki görüşlerinde ısrar ediyordu.

Sovyetler Birliği'ne göre, Karadeniz, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda belirtildiği üzere kapalı bir denizdi ve Boğazların rejiminin Karadeniz'e kıyası olan devletler tarafından belirlenmesi gerekiyordu. Sovyetler Birliği, Boğazların ortak olarak savunulmasının Türkiye'nin egemenlik hakları ile bağdaşmaz olduğu ve güvenliğini sarsacağı yolundaki Türk görüşlerini ise paylaşmamaktaydı. Sovyetler Birliği bu notasında ayrıca, ilk Sovyet notasının cevaplandırılmasından sonra, Türkiye'nin Boğazlarda İngiltere'ye bir ikmal üssü verdiğini ve İngiltere'nin Trakya ile Karadeniz sahillerinde denizaltılara karşı radar istasyonları kurduğunu ileri sürüyor, Türkiye'nin Boğazlarda üs verdiği, Karadeniz'e kıyası olmayan bazı devletlerle birlikte askeri önlemler alarak, Karadeniz devletlerinin güvenliğine aykırı düşen davranışlarda bulunduğunu ima ediyordu.⁽²⁸⁴⁾

²⁸² Gönübol vd., 1996: 207

²⁸³ Gürün, 1983: 196

²⁸⁴ Gönübol vd., 1996: 208.

5.8. 18 Ekim 1946 Tarihli Türk Notası

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 24 Eylül 1946 tarihli notasını, 18 Ekim 1946 tarihli notasıyla yanıtladı.

Türkiye'ye göre, Karadeniz bir açık denizdir. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nda belirtile Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu ve Boğazların rejiminin Karadeniz'e kıyası olan devletler tarafından belirlenmesi hakkındaki madde, Lozan Konferansı'nda aralarında Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz devletlerinin de bulunduğu toplantılarda ayrıntılı olarak tartışılmıştı. Türkiye ve Sovyetler Birliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalayıp, Montreux Boğazlar Sözleşmesine taraf olarak, 16 Mart 1921 anlaşmasının ilgili maddesini dolaylı yoldan iptal etmiş oluyordular.⁽²⁸⁵⁾

Türkiye için, Boğazların Sovyetler Birliği ile ortaklaşa olarak savunulması ise, egemenlik haklarının başka bir devletle paylaşılmasından başka bir anlama gelmemekteydi. Karşılıklı olarak verilen notalar sorunun uzamasına neden oluyordu. Bu nedenle Türkiye, Japonya hariç, Amerika Birleşik Devletleri ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi amacıyla katılacakları bir konferansa katılmaya hazır olduğunu 18 Ekim 1946 tarihli nota ile bir kez daha Sovyetler Birliği'ne bildirdi.⁽²⁸⁶⁾

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile karşılıklı olarak çözmek istemesi ve Boğazlarda üs edinmek konusunda ısrar etmesi karşısında, Sovyetler Birliği'nin Boğazları yalnızca kendi savaş ve ticaret gemilerine açmak değil, aynı zamanda Amerikan ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapamak istediğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Türkiye'nin yanında yer alarak 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyetler Birliği'ne birer nota verdiler. Bu notalarda, Potsdam Konferansı kararlarına göre, tarafların Türkiye'ye ancak birer nota vererek görüşlerini bildirebilecekleri, karşılıklı cevaplaşmalar şeklinde sorunun

²⁸⁵ Erkin, 1968: 313-314.

²⁸⁶ İnan, 1986: 109.

tartışılmayacağı bildiriliyordu. Montreux Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceği ve Türkiye'nin Boğazların savunmasında başlıca sorumlu devlet olarak kalması gerektiği, Boğazlar bir saldırıya uğrar ya da saldırı tehdidi ile karşı karşıya kalırsa, bundan doğacak durumun Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisi'nin harekete geçmesini gerektireceği belirtiliyordu. ⁽²⁸⁷⁾

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer aldıklarını gösteren cevabi notaları sonrası Boğazlar konusundaki tartışma sona ermiş ancak Sovyetler Birliği Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine ve de toprak bütünlüğüne yönelik isteklerde bulunmuştur. ⁽²⁸⁸⁾

6. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'ne Yaklaşıyor

İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den resmen ve açıkça Boğazlar'dan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak istemesi karşısında Sovyetler Birliği'nin yayılma tehlikesini görmüş, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkar ve sorumlulukları nedeniyle tedirgin olmuştu. Ancak İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir ekonomik bunalım içinde bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere bütçesine getirdiği çok büyük bir yük vardı. Bu bölgede başgösteren Sovyet tehlikesine karşı çıkacak ve Türkiye ile Yunanistan'ı destekleyecek gücü kendisinde bulamadığından, 21 Şubat 1947 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne biri Türkiye, diğeri de Yunanistan ile ilgili iki nota verdi. Bu notalarla Yunanistan ve Türkiye'ye savaşın sona ermesinden beri yapılan ekonomik yardımın, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1947 Mart'ından sonra kesileceğini, Türkiye ve Yunanistan'daki askerlerini geri çekeceğini bildirdi. Ancak, Türkiye ve Yunanistan, Batı savunması için önemliydi. Her iki devlete de askeri ve ekonomik yardım yapılması gerekiyordu. İngiltere bu sorumluluğun Amerika Birleşik Devletleri'ne düştüğünü bildirdi. Bu notayla İngiltere, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesindeki "birinci devlet" olma niteliğinden vazgeçerek yerini Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyordu. ⁽²⁸⁹⁾

²⁸⁷ Gönlübol vd., 1996: 208-209.

²⁸⁸ Armaoğlu, 1989: 430.

²⁸⁹ Uçarol, 1995: 666.

İngiltere artık Türkiye ve Yunanistan'a ait sorumluluklarının Amerika Birleşik Devletleri tarafından yerine getirilmesini istiyordu. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'la ilgili bu notalarını aldıktan sonra, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun savunması için çok önemli bir yerde bulunan Türkiye ve Yunanistan'ı, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası karşısında yalnız bırakmama kararı almıştır.

Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'nın önemli bir bölümü fiilen Sovyetler Birliği'nin işgali altındaydı. Sovyetler Birliği, Bulgaristan'da nüfuzunu kurmuş, Arnavutluk'ta da söz sahibi haline gelmişti. Türkiye ve Yunanistan'ın kaybı, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'daki hakimiyetine ek olarak bir Doğu Akdeniz hakimiyeti getirebilirdi. Doğu Akdeniz'in kaybı, Petrol Bölgesi'nin kaybı sonucunu ortaya çıkaracaktı. Amerika Birleşik Devletleri, ekonomik ve siyasal çıkarları nedeniyle Sovyetler Birliği'nin izlediği yayılmacı politikaya izin veremezdi.

İngiltere'nin, Akdeniz'deki sorumluluklarını resmi bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakması Türk Dış Politikası'nda meydana gelecek olan köklü değişikliğin ilk adımıdır. Türk Dış Politika'sında İngiltere'nin yerini Amerika Birleşik Devletleri alacak, Türkiye Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşacaktır.

SONUÇ

1939-1946 yılları arasında, Türkiye ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin incelenmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan dünya düzeninde Türk Dış Politikası'nın alt yapısının oluşturması açısından oldukça önemlidir.

Tez çalışmamızda genel olarak, Türkiye'nin bu döneme denk gelen Avrupa ve dünyadaki olaylarla etkileşim süreci konu edilmiş, bu süreçte İngiltere ile ilişkilerin inişli çıkışlı seyri incelenmiştir. Türk devlet adamlarının gelişmeler karşısındaki tavır ve davranışları değerlendirilmiştir.

Çalışmada önce, savaş öncesi genel durum incelenmiş, Almanya ve İtalya'nın Avrupa ve Akdeniz'de izlediği yayılcı politika karşısında Avrupa devletlerinin tutumları değerlendirilmiştir. Akdeniz ve Balkanlar'da meydana gelen gelişmeler karşısında, Türkiye'nin Akdeniz'de söz sahibi olan iki büyük devlet İngiltere ve Fransa ile ittifak içine girmesi ve bu ittifakın İngiltere ve Türkiye açısından taşıdıkları anlamlar belirtilmiştir.

Türkiye için bu ittifak anlaşması, kendi ulusal çıkarlarını korumak için en son başvurulacak bir savunma önlemi olarak görülürken, aynı anlaşma İngiltere açısından Türkiye'nin savaşa fiilen ve dolaysız olarak katılımını belgeleyen bir savunma ittifakı olarak değerlendirilmektedir. Bu farklı yorumların İngiltere ve Türkiye arasında İngiliz-Türk çelişmesine yol açtığı belirlenmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin, İngiltere açısından jeopolitik önemi vurgulanarak, Türkiye'nin savaş karşısındaki durumunun İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarları için yaşamsal bir önem taşıdığı belirtilmiştir. İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı ve Almanya'nın Balkanlar'da ilerleyişi karşısında, İngiltere'nin Türkiye'yi aktif olarak savaşa sokmak için yaptığı baskılara karşı Türkiye'nin izlediği savaş dışı politika değerlendirilmiştir.

Almanya'nın ilerleyişini durdurmak için İngiltere tarafından ortaya atılan İkinci Cephe planı ve Türkiye'nin bu plandaki rolü açıklanmıştır. Müttefik devletler tarafından savaşı sona erdirmek için yapılan planların tartışıldığı konferanslarda, Türkiye'nin konumu değerlendirilmiş, Türkiye'nin savaşa bakışı ele alınmıştır. İngiliz ve Türk devlet adamları arasındaki görüşmeler incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise savaşı sona erdirmeye çabaları, bu bağlamda düzenlenen konferanslar ve Türkiye üzerinde İngiltere'nin gittikçe artan baskısı vurgulanmıştır. Almanya'nın çöküşü ve savaşın Müttefik devletler lehine sona ermesinin ardından Türkiye'ye yönelen Sovyetler Birliği'nin yayılmacı emellerine değinilmiştir.

Savaştan ekonomisi yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere'nin Avrupa ve Akdeniz'deki sorumluluklarını müttefiki Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmesi ile Türk Dış Politikası'nda başlayan yeni döneme kısaca yer verilmiştir.

Savaş sonrası oluşan dünya düzeninde, Türk Dış Politikası'nda İngiltere'nin yerini Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı sayılır.

KAYNAKÇA

Aras, T.R. (1968): *Görüşlerim*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi

Armaoğlu, F. (1989): *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı

Ataöv, T. (1965): *Turkish Foreign Policy, (1939-1945)*, Ankara: S.B.F. Yayınları

Aydemir, Ş.S. (1985): *İkinci Adam*, II. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Baskı

Aydın Tarihi, No: 111, Şubat 1943

Aydın Tarihi, No: 134, Ocak 1945

Aydın Tarihi, No: 135, Şubat 1945

Aydın Tarihi, No: 136, Mart 1945

Aydın Tarihi, No: 137, Mart 1945

Aydın Tarihi, No: 144, Kasım 1945

Aydın Tarihi, No: 145, Kasım 1945

Aydın Tarihi, No: 153, Ağustos 1946

Baltalı, K. (1956): *Boğazlar Meselesi*, Ankara: Desen Matbaası

Barutçu, F.A. (1977): *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul: Milliyet Yayınları

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Türk-İngiliz İlişkileri (1583-1984)

Bell, P.H.M. (1997): *The Origins of The Second World War in Europe*, U.K Addison Wesley Longman Limited

Bilge, S. (1992): *Güç Komşuluk (Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1954)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Burçak, R.S. (1946): *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, İstanbul: Aydınlık Matbaası

Burçak, R.S. (1983): *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları

Churchill, W. (1948): *The Second World War (The Gathering Storm)*, Vol 1, Boston: Houghton Mifflin Co.

Churchill, W. (1949): *Churchill Anlatıyor*, Cilt 3, İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık

Churchill, W. (1950): *The Second World War (The Grand Alliance)*, Vol.3, Boston: Houghton Mifflin Co.

Churchill, W. (1952): *The Second World War (The Hinge of Fate)*, Vol 4, London: Cassell Co. Ltd.

Churchill, W. (1952): *The Second World War (Closing The Ring)*, Vol 5, London: Cassell Co. Ltd.

Crozier, A.J. (1997): *The Causes of the Second World War*, UK: Blackwell Publishers Ltd.

Cumhuriyet, 28 Şubat 1941

Cumhuriyet, 3 Mart 1941

Cumhuriyet, 25 Mart 1941

Cumhuriyet, 18 Eylül 1941

Cumhuriyet, 10 Ekim 1941

Cumhuriyet, 16 Ekim 1941

Cumhuriyet, 9 Ocak 1942

Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

Cumhuriyet, 28 Şubat 1944

Çavdar, T. (1999): *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı

Denniston, R. (1998): *Churchill'in Gizli Savaşı*, Çev: Sinan Gürtunca, Kitapları, İstanbul: Sabah Kitapları

Deringil, S. (1989): *Turkish Foreign Policy in The Second World War*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press

- Deringil, S. (1994): *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, İstanbul: Tarih Vakfı, Yurt Yayınları
- Dilan, H.B. (1998): *Siyasi Tarih (1914-1939)*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Duroselle, J.B. (1974): *Histoire Diplomatique de 1919 a nos Jours*, Paris: Dalloz
- Eden, A. (1962): *The Eden Memoirs, Facing The Dictators*, Vol 2, London: Cassell
- Ekinci, N. (1997): *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Erkin, F.C. (1968): *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası
- Erkin, F.C. (1987): *Dışişlerinde 34 Yıl*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ertuğ, H.R. Esmer, A.Ş. (1959): *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi
- Esmer, A.Ş. (1953): *Siyasi Tarih*, Ankara: S.B.F. Yayınları
- Esmer, A.Ş. (1997): *"Türk Diplomasisi (1920-1955)"* İstanbul: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 6
- Feis, H. (1957): *Churchill, Roosevelt, Stalin The War They Waged and the Peace They Sought*, London: Oxford Univesity Press
- Fest, J. (1977): *Hitler*, London: Penguin Books

Gilbert, M. (1971): *Winston Churchill*, Londra: Heinemann

Gönlübol, M, Sar, C. (1996): *(Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995))*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 9. Baskı

Gürün, K. (1983): *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, S.B.F. Yayınları, Yayın No: 531

Gürün, K. (1991): *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Hugessen, H.K. (1949): *Diplomat In Peace and War*, London: John Murray

Hull, C. (1948): *The Memoirs of Cordell Hull*, Vol 2, New York: The Macmillan Company

İnan, Y. (1986): *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 84

Jaeschke, G. (1990): *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)* Çev: Gül Ayşe Koçak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Jivkova, L. (1978): *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)*, İstanbul: Habora Kitabevi

Karabekir, K. (1995): *Ankara'da Savaş Rüzgarları (II. Dünya Savaşı)*, İstanbul: Emre Yayınları, 2. Baskı

Koçak, C. (1986): *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara: Yurt Yayınevi

Kuneralp, Z. (1982): *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti (Dışişleri Bakanlığının Onbir Telgrafı)*, Ankara: İstanbul Matbaası

Langer, W, Gleason, S.E. (1953): *The Undeclared War*, New York: Harper

Mandel, E. (1995): *İkinci Dünya Savaşının Anlamı*, Çev. Bülent Tarator, İstanbul: Yazın Yayımcılık

Mougel, P. (1995): *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı

Nadi, N. (1964): *Perde Aralığından*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları

Nadi, N. "Asıl Dava", Cumhuriyet, 15 Mart 1938

Nadi, Y. "İngiliz Misafirlerimiz", Cumhuriyet, 27 Şubat 1941

Orga, İ. (1958): *The Rise of Modern Turkey*, London: Robert Hale Limited

Özgüldür, Y. (1993): *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi

Sander, O. (1996): *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı

Sencer M, Yalçın, M.A. (1968): *Gizli Belgeler*, İstanbul: May Yayınevi

Sertel, S. (1999): *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları

Sherwood, R. (1948): *Roosevelt and Hopkins An Intimate History*, Newyork: Harper& Brothers

Sontag, R.J, Beddie, J.S. (1976): *Nazi-Soviet Relations (1939-1941)*, Connecticut: Greenwood Press

Soysal, İ. (1989): *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı

Sönmezoğlu, F. (1994), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları

SSCB Dışişleri Bakanlığı, (1981): *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, (1941-1943), Belge: 78/ No: 80, Çev: Levent Konyar, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları

S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, (1997): *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası*, (1941-1943), Çev. Levent Konyar, İstanbul: Havass Yayınları

SSCB Dışişleri Bakanlığı, (2000): *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, (1941-1943), Belge: 88/ No: 105, Çev: Levent Konyar, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları

Stevenson, S. (1994): *Churchill (Clive Ponting)*, Great Britain: Mackays of Chatham Pc.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, (Gizli Belgeler), (1972): Çev: Fahri Yazıcı, İstanbul: Sinan Yayınları

Tunçay, M, Koçak, C. (1992): *Çağdaş Türkiye (1909-1980)*, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi

Uçarol, R. (1995): *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı

Ulubelen, E. (1982): *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: Çağdaş Yayınları

Ulus, 27 Haziran 1940

Ulus, 29 Ekim 1940

Ulus, 16 Haziran 1944

Ulus, 22 Nisan 1944

Ulus, 5 Temmuz 1950

Uran, H. (1959), *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası

Üçok, C. (1975): *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları

Ülman, H. (1961): *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Yayınları, No:128, Ankara: Sevinç Matbaası

Weisband, E. (1974): *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları

Yalçın, H.C. "Türkiye ve Müttefikler", Yeni Sabah, 28 Temmuz 1940

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Yalman, A.E. “Tek Başına Dayak”, Tan, 16 Mart 1938

Yerasimos, S. (1989): *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları

Yetkin, Ç. (1983): *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Ankara: Altın Kitaplar

